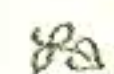
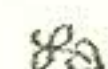

Ευχαριστούμε τους πατέρες Ιησουίτες της Αθήνας
για τη συμβολή τους στην έκδοση αυτού του βιβλίου.

Το κείμενο της μετάφρασης διάβασαν
και προέβησαν σε διάφορες επισημάνσεις οι:
Δάφνη Στεφάνου και Γεώργιος Μπάρλας.

Ιστορία του Καθολικισμού

μακέτα εξωφύλλου-συντονισμός έκδοσης:
Μαρία Τσουμαχίδου

γλωσσική επιμέλεια-διόρθωση:
Αντώνης Αλεξάνδρου

σελιδοποίηση: εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

τυπώθηκε τον Μάρτιο του 2011

Jean-Pierre Moisset: *Histoire du catholicisme*

© 2006, Éditions Flammarion, Paris

© 2011, για την ελληνική γλώσσα, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Αιόλου 33, 105 51 Αθήνα

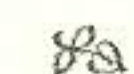
τηλ. 210-36 43 382, fax: 210-36 36 501

e-mail: info@polis-ed.gr

ISBN: 978-960-435-196-1

JEAN-PIERRE MOISSET

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΙΣΜΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:

ΜΙΧΑΛΗΣ ΡΟΥΣΣΟΣ

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΒΑΛΑΣΙΑΔΗΣ

ΜΑΡΚΟΣ ΡΟΥΣΣΟΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΩΣΤΑΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΝΤΙΔΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΟΡΑΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ:

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΝΤΙΔΗΣ

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣΥΝΗ ΕΔΡΑΙΩΝΕΤΑΙ

(μέσα 11ου αιώνα-13ος αιώνας)

Ο λατινικός χριστιανισμός, περιορισμένος μόνο στη λατινική και ευρωπαϊκή του διάσταση, χωρίς να κατορθώσει να αποκτήσει νέο πνευματικό σφρίγος, υπό τον έλεγχο μιας πληθώρας κοσμικών εξουσιών – από τον γερμανό αυτοκράτορα ως τον τοπικό φεουδάρχη –, υποσκάπτεται από την ηθική κρίση και φαίνεται να βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση στα μέσα του 11ου αιώνα. Αυτή όμως η απαισιόδοξη εκτίμηση θα πρέπει να μετριαστεί από τις νέες δυνατότητες που διαφαίνονται στα μοναστήρια που μεταρρυθμίστηκαν. Αυτές οι κοινότητες, όπως το εμβληματικό Κλυνύ, είναι τα εργαστήρια της προϊούσας χειραφέτησης από την κοσμική εξουσία. Σε αυτή τους την προσπάθεια αναζητούν την παπική υποστήριξη. Μετά από μια μακρά περίοδο απραξίας με ελάχιστες φωτεινές εξαιρέσεις, η παποσύνη ξαναβρίσκει την οδό της ελευθερίας και της δράσης. Η ανακαίνιση του όλου οικοδομήματος είναι πλέον δυνατή, η συγκυρία μάλιστα είναι απολύτως κατάλληλη, αφού η περίοδος από τα μέσα του 11ου μέχρι τα τέλη του 13ου αιώνα χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της Δύσης σε όλους τους τομείς (οικονομικό, δημογραφικό, αστικό, εμπορικό).

Η εκ των άνω μεταρρύθμιση της Εκκλησίας

Η μεταρρύθμιση της Εκκλησίας, που ξεκίνησε την εποχή της θητείας του πάπα Λέοντα Θ' (1049-1054), εισέρχεται σε νέα καθοριστική φάση κατά τη σύνοδο των επισκόπων της κεντρικής Ιταλίας που συγκάλεσε ο πάπας Νι-

κόλαος Β' το 1059. Πέρα από τις διατάξεις κατά της σιμωνίας και του γάμου των ιερέων, ένα άρθρο που αφορά την εκλογή του πάπα καθορίζει ότι ο επίσκοπος Ρώμης εκλέγεται από τους επισκόπους καρδινάλιους με τη συνεργασία των κληρικών καρδινάλιων, δηλαδή από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του κλήρου της Ρώμης και της περιφέρειάς της. Αυτό σημαίνει ότι απελευθερώνεται η παποσύνη από τις κοσμικές επιρροές. Από εκείνη τη στιγμή, η ρωμαϊκή Εκκλησία γίνεται η κινητήρια δύναμη της μεταρρύθμισης που έχει ως στόχο να στελεχωθεί από κληρικούς άξιους σεβασμού και να θέσει τέλος στην κατασπατάληση της εκκλησιαστικής περιουσίας.

Η ανανέωση της Εκκλησίας ενθαρρύνεται από διάφορα ιταλικά μεταρρυθμιστικά κινήματα. Στην κεντρική Ιταλία, στη μονή του Καμάλντολι που ιδρύθηκε από τον Ρομουάλδο, το ημι-ερημιτικό τάγμα των μοναχών διαδίδει τα αυστηρά του ιδεώδη και μάχεται κατά των κακών επισκόπων. Οι μοναχοί του Τάγματος της Βαλομπρότσα που ίδρυσε ο Ιωάννης Γκουαμπέρτος στηρίζουν την προσπάθεια αυτή με τα πύρινα κηρύγματά τους κατά των διεφθαρμένων κληρικών και καλούν τους πιστούς να μη δέχονται από αυτούς τα ιερά μυστήρια. Με την πίεση που ασκούν ανατρέπεται η κατάσταση στην Τοσκάνη. Στο Μιλάνο και τη Λομβαρδία, ένα νέο κίνημα αμφισβήτησης εμφανίζεται το 1057 με τα κηρύγματα του ιερέα Αριάλδου. Τα μέλη του κινήματος στρατολογούνται από τα πιο λαϊκά στρώματα και αποκαλούνται κοροϊδευτικά «παταρηνοί», δηλαδή κουρελήδες. Στους ιερείς της Λομβαρδίας, δυνάμει ενός προνομίου (πλαστού στην πραγματικότητα) που αναγόταν στον Αμβρόσιο, επιτρεπόταν ο γάμος. Υπάρχουν στην περιοχή πολλοί ιερείς έγγαμοι και ένοχοι για σιμωνία. Έτσι οι παταρηνοί βρίσκουν πρόσφορο έδαφος για να μπούκοτάρουν ή ακόμα και να βιαιοπραγήσουν κατά των ιερέων. Η κατάσταση χειροτερεύει σε μερικά χρόνια, διότι οι επίσκοποι και η πλειοψηφία του κλήρου αρνούνται να συμμορφωθούν στις απαιτήσεις των παταρηνών. Ο Αριάλδος δολοφονείται το 1066 και οι παταρηνοί κατηγορούνται για ανυπακοή στην επισκοπική εξουσία.

Όταν ο Ιλδεβράνδος γίνεται πάπας το 1073, με το όνομα Γρηγόριος Ζ', η κεντρική και η βόρεια Ιταλία είναι έτοιμες να εκραγούν, αλλά η πολιτική και θρησκευτική συγκυρία είναι ευνοϊκή για τον νέο ποντίφικα. Απολαύει της υποστήριξης της δούκισσας της Τοσκάνης, Μαθθίλδης ντε Κανόσα (1046-1115) καθώς και του μεταρρυθμιστικού κινήματος. Έτσι, ο Γρηγόριος Ζ', που είναι άνθρωπος της δράσης, δεν διστάζει να ξεκινήσει μια φιλόδοξη μεταρρύθμιση, με την οποία παραμένει συνδεδεμένο το όνομά του (πρόκειται για τη «γρηγοριανή» μεταρρύθμιση). Ο τελικός στόχος της είναι να συγκροτη-

θεί μια πραγματική χριστιανική τάξη που να υπόκειται στην εξουσία του πάπα και να μην περιορίζεται σε μερικούς θυλάκους πνευματικότητας—όπως τα μοναστήρια που ακολουθούν τον κανόνα του Κλυνύ— διασκορπισμένους σε έναν κόσμο που ελέγχεται από τους κοσμικούς. Για τον λόγο αυτό, ο Γρηγόριος Ζ΄ απαιτεί την υπακοή στη ρωμαϊκή Εκκλησία και δεν διστάζει να λάβει όποιο μέτρο κρίνει κατάλληλο. Η επιλογή της αυστηρής γραμμής γίνεται αισθητή αμέσως μετά την εκλογή του νέου πάπα, καθώς η αγγελία της ανόδου του στον θρόνο του ποντίφικα ανακοινώθηκε αμέσως σε όλους τους ηγεμόνες, εκτός του αυτοκράτορα Ερρίκου Δ', ο οποίος αντιμετώπιστηκε ως αφορισμένος, επειδή είχε απομακρύνει τον αρχιεπίσκοπο του Μιλάνου Αττόν, που είχε προσχωρήσει στο μεταρρυθμιστικό κίνημα. Το 1074, ο Γρηγόριος Ζ΄ συγκαλεί μια Σύνοδο στη Ρώμη η οποία αποκαθιστά τον Αττόν στο αξίωμά του και απομακρύνει από το ιερατικό λειτούργημα τους ιερείς που είχαν ερωμένες ή ήταν σιμωνιακοί. Όσοι αρνούνται να υπακούσουν αφορίζονται. Πέρα από την απομάκρυνση των κληρικών που η διαγωγή τους δεν είναι η αρμόζουσα ή αρνούνται να συμμορφωθούν, στόχος του Γρηγορίου Ζ΄ είναι ο αγώνας εναντίον αυτού που ο ίδιος θεωρεί ρίζα του κακού: εναντίον της «περιβολής», δηλαδή της απονομής των εκκλησιαστικών αξιωμάτων από τους κοσμικούς άρχοντες. Αυτή είναι μια πρακτική που εφαρμόζεται σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, με καταστροφικές συνέπειες. Οι ηγούμενοι μικρών μοναστηριών δέχονταν το αξίωμά τους από τους άρχοντες, οι ηγούμενοι των μεγάλων μοναστηριών και οι επίσκοποι το λάμβαναν από τον αυτοκράτορα. Αυτός, ή κάποιος αντιπρόσωπός του, τους έδινε το δακτυλίδι και την ποιμαντορική ράβδο και μετά—μόνο σε δεύτερο στάδιο— κάποιος αρχιεπίσκοπος χειροτονούσε τον νέο επίσκοπο. Αποφασισμένος να έρθει σε ρήξη, ο Γρηγόριος Ζ΄ επαναλαμβάνει την απαγόρευση διορισμού των κληρικών από κοσμικούς άρχοντες και δημοσιεύει το 1075 μια σειρά από 27 διατάγματα, γνωστά ως *Dictatus papae*, τα οποία τοποθετούν την εξουσία του ποντίφικα πολύ υψηλά, τόσο εντός της Εκκλησίας όσο και επί των κοσμικών εξουσιών. Τα παρακάτω αποσπάσματα δίνουν μια εικόνα:

2. Μόνο ο ποντίφικας της Ρώμης δικαιούται να ονομάζεται οικουμενικός.
3. Μόνο αυτός, μπορεί να καθαιρέσει ή να δώσει άφεση στους επισκόπους.
4. Ο λεγάτος του πάπα, σε μια σύνοδο, είναι υπεράνω όλων των άλλων επισκόπων, ακόμη και αν είναι κατώτερος στην ιεραρχία από αυτούς, και μπορεί να εκδώσει εναντίον τους απόφαση καθάρσεως.

9. Ο πάπας είναι ο μόνος άνθρωπος του οποίου φιλούν τα πόδια οι ηγεμόνες.
12. Έχει τη δυνατότητα να καθαιρεί τους αυτοκράτορες.
19. Δεν μπορεί να δικαστεί από κανέναν.
20. Κανείς δεν μπορεί να καταδικάσει κάποιον που έχει ασκήσει έφεση ενώπιον της αποστολικής Έδρας.
27. Ο πάπας μπορεί να αποδεσμεύσει τους υπηκόους από τον όρκο υποταγής που έχει δοθεί σε άδικους ηγεμόνες.¹

Μια τέτοια θεοκρατική διεκδίκηση, ωμή και συστηματική, αποτελεί πραγματική κήρυξη πολέμου κατά του αυτοκράτορα, ο οποίος ζητά από γερμανούς και ιταλούς επισκόπους που συγκεντρώθηκαν στην πόλη Βορμς να καθαιρέσουν τον Γρηγόριο Ζ΄. Ο τελευταίος κηρύσσει με τη σειρά του έκπτωτο τον αυτοκράτορα Ερρίκο Δ' και αποδεσμεύει τους υποτελείς του από τον όρκο υποταγής σε αυτόν. Στο εξής, δεν διακυβεύεται μόνο η απονομή των εκκλησιαστικών αξιωμάτων, αλλά η εξουσία επί της λατινικής χριστιανοσύνης.

Σε μια πρώτη φάση, αυτή η σύγκρουση φαίνεται να εξελίσσεται προς όφελος του πάπα. Η καθάρση του αυτοκράτορα ευνοεί την αναθέρμανση των πολιτικών αντιπαραθέσεων, ακόμη και στη Γερμανία, όπου οι υποτελείς του Ερρίκου Δ' θέλουν να επωφεληθούν από την ευκαιρία. Το 1077, ο αδύναμος πλέον αυτοκράτορας πηγαίνει στον πύργο της Κανόσα, στην Τοσκάνη, για να ζητήσει από τον Γρηγόριο Ζ΄ να τον δεχθεί και να τον συγχωρήσει. Χωρίς τα βασιλικά εμβλήματα, με το ταπεινό ένδυμα του προσκυνητή, ο αυτοκράτορας, ξυπόλητος στο χιόνι, ικετεύει ταπεινά την άφεση του ποντίφικα μπροστά στην πόρτα του κάστρου. Αυτό θα γίνει μετά από τρεις ημέρες ταπεινωτικής αναμονής. Αφού συγχωρήθηκε και αποκαταστάθηκε ως αυτοκράτορας, επιστρέφει στη Γερμανία και προς στιγμήν αναστέλλει τη σύγκρουση. Όταν όμως συνέτριψε τον αντίπαλό του, τον Ροδόλφο της Σουηβίας, εισέβαλε στην Ιταλία και, στηριζόμενος στην παλαιά αντιπαλότητα των επισκόπων της βόρειας Ιταλίας απέναντι στον επίσκοπο της Ρώμης, ζήτησε από αυτούς να εκλέξουν τον Γκιμπέρτο της Ραβέννας αντίπαπα με το όνομα Κλήμης Γ' (1080-1100). Αφού κατέλαβε τη Ρώμη, ο Ερρίκος Δ' πολιορκεί τον Γρηγόριο Ζ΄ στο κάστρο του Σαντ-Άντζελο το 1084. Ο πάπας σώθηκε χάρη στους Νορμανδούς του Ροβέρτου Γουισκάρδου, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στη νότια Ιταλία και είχαν θορυβηθεί από την

1. Αναφέρεται στο βιβλίο του Marcel Pacaut, *La Théocratie. L'Église et le pouvoir au Moyen Âge*, Paris, Aubier, 1957, σσ. 236-237.

άφιξη του αυτοκράτορα: η αντεπίθεσή τους επιτρέπει στον Γρηγόριο Ζ΄ να ελευθερωθεί. Θεωρήθηκε όμως υπεύθυνος από τον ρωμαϊκό πληθυσμό για τις καταστροφές που είχαν προκληθεί από τους Νορμανδούς. Έτσι, ο Γρηγόριος Ζ΄ θα αποτραβηχτεί στο Μόντε Κασίνο και έπειτα στο Σαλέρνο, όπου θα πεθάνει το 1085.

Η αντιπαράθεση ενός γρηγοριανού πάπα και ενός αντίπαπα που υποστηρίζεται από τον αυτοκράτορα έχει συνέπειες και σε τοπική κλίμακα. Πολυάριθμες διασπάσεις ανάμεσα στις δύο αντίπαλες ιεραρχίες διχάζουν την κεντρική και τη βόρεια Ιταλία. Οι επίσκοποι, οι οποίοι είχαν ιδιοποιηθεί ένα μέρος της κρατικής εξουσίας, χάνουν σε κύρος. Το κενό που δημιουργήθηκε κατ' αυτό τον τρόπο διευκολύνει την προοδευτική ανάπτυξη των τοπικών κοινοτήτων. Στο τέλος του 11ου αιώνα, οι επίσκοποι αρχίζουν να βλέπουν τα δημόσια προνόμιά τους να υποχωρούν προς όφελος ελεύθερων συλλογικών οργάνων στα οποία συμμετέχουν έμποροι και αξιωματούχοι στην υπηρεσία της πόλης. Αυτοί, θέλοντας να υπερασπιστούν τα συμφέροντα της πόλης τους, προσπαθούν να θέσουν τέρμα στις ταραχές. Οι κοινότητες που σχηματίζονται στην Πίζα, τη Γένοβα ή το Μιλάνο οικειοποιούνται τα δικαιώματα των επισκόπων. Την ίδια εποχή, η διένεξη που ξεκίνησε στη διάρκεια της βασιλείας του Ερρίκου Δ΄ λύνεται όταν ο γιος του, ο Ερρίκος Ε΄, και ο πάπας Κάλλιστος Β΄ δέχονται το 1122 έναν συμβιβασμό που ονομάστηκε κωνκορδάτο² της Βορμς (Βορματίας). Βάσει του κειμένου αυτού, η πνευματική πλευρά του διορισμού των επισκόπων και των ηγουμένων, την οποία συμβολίζουν το δακτυλίδι και η ποιμαντορική ράβδος, ανήκει στη δικαιοδοσία του πάπα. Σε αντιστάθμισμα, μετά τη χειροτονία, ο αυτοκράτορας αναλαμβάνει την κοσμική πλευρά του διορισμού, παραδίδοντας το βασιλικό σκήπτρο χάρη στο οποίο ο επίσκοπος αποκτά περιουσία και δημόσια αξιώματα. Ο αυτοκράτορας αποκτά θεωρητικά μια ικανοποίηση για τις γερμανικές χώρες: η εκλογή των επισκόπων πρέπει να γίνεται παρουσία του, και ο διορισμός διά της παραδόσεως του σκήπτρου προηγείται της ενθρόνισης, πράγμα που σημαίνει ότι αναγνωρίζεται στον αυτοκράτορα το δικαίωμα της αρνησικυρίας. Ο πάπας αναγκάζεται να δεχτεί μια συνθήκη που δεν ανταποκρίνεται στις επιδιώξεις του, αλλά κατόρθωσε να αντισταθεί νικηφόρα στον αυτοκράτορα και να απαλλαγεί από τον φεουδαρχικό

2. Το κωνκορδάτο είναι μια διπλωματική συνθήκη που αναφέρεται σε θρησκευτικά θέματα την οποία υπογράφει η Αγία Έδρα με ένα κράτος. Το κωνκορδάτο της Βορμς είναι το πρώτο μιας μακράς ιστορίας.

έλεγχο. Το κύρος του αυξήθηκε, όπως αποδεικνύεται από την Οικουμενική Σύνοδο του Λατερανού³ η οποία, το 1123, επικυρώνει τα διατάγματα της γρηγοριανής μεταρρύθμισης.

Η ελευθερία που κατακτήθηκε επιτρέπει στην παποσύνη να ολοκληρώσει τη διαδικασία συγκρότησης ενός ποντιφικού κράτους. Μέχρι τότε, οι πάπες στα δικά τους εδάφη έπρεπε να συνυπάρχουν με την ανεξάρτητη εξουσία άλλων ηγεμόνων. Η πολιτική τους στόχευε στην αύξηση της δύναμης της οικογένειάς τους και όχι στη συγκρότηση ενός πραγματικού κράτους. Στο εξής, ο πάπας γίνεται μονάρχης, φορώντας την τιάρα και περιβαλλόμενος από αυλή. Μετατρέπει τα εδάφη του σε ανεξάρτητο κράτος με πιο αποτελεσματικό φορολογικό σύστημα και αναδιοργανωμένη δημόσια διοίκηση: τη ρωμαϊκή Κούρια. Αυτή η σταδιακή επέκταση της εξουσίας των παπών γίνεται εις βάρος της παλαιάς ρωμαϊκής αριστοκρατίας, η ισχύς της οποίας εκμηδενίζεται στα μέσα του 12ου αιώνα. Παράλληλα, το ποντιφικό πριγκιπάτο επεκτείνεται με την προσθήκη της Ανκόνας και του δουκάτου του Σπολέτου.

Η αποτυχία της παπικής ηγεμονίας

Η μεταρρύθμιση της καθολικής Εκκλησίας, που στην πράξη ξεκίνησε ως προσπάθεια επιβεβαίωσης της εξουσίας του ποντίφικα, καταλήγει το 1139, στη διάρκεια της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου του Λατερανού, σε μια ριφοκίνδυνη δήλωση: «η Ρώμη είναι η κεφαλή του κόσμου». Όταν ο Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα γίνεται αυτοκράτορας το 1152, θέλει να αποδείξει ότι αυτό δεν ισχύει. Η πολιτική του, που στοχεύει να αποκαταστήσει την παλαιά αυτοκρατορική αίγλη – και να υποτάξει την Ιταλία – τον οδηγεί στην κατάληψη της Ρώμης το 1167, όπου εγκαθιστά τον αντίπαπα Πασχάλη Γ΄ στον Άγιο Πέτρο. Ο πάπας Αλέξανδρος Γ΄ αντιδρά συμμαχώντας με τη Λίγκα των πόλεων της Λομβαρδίας, την οποία ο Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα θέλει επίσης να υποτάξει. Έμβλημα αυτής της συμμαχίας είναι ο σταυρός, και σύνθημά της εκείνο της γρηγοριανής μεταρρύθμισης: *libertas*. Ο αυτοκράτορας, αφού ηττήθηκε στο Λενιάνο από τα στρατεύματα της Λομβαρδικής Λίγκας, αναγκάζεται να υπογράψει τη συνθήκη ειρήνης της Βενετίας το

3. Στην πλατεία του Λατερανού της Ρώμης βρίσκεται η βασιλική του Αγίου Ιωάννη του Λατερανού, καθεδρικός ναός του πάπα, καθώς και ένα ανάκτορο που τότε ήταν η ποντιφική κατοικία. Από τις είκοσι μία συνόδους που αναγνωρίζει η καθολική Εκκλησία ως οικουμενικές, οι πέντε διεξήχθησαν στο ανάκτορο αυτό, μεταξύ 1123 και 1512-1517.

1177 και να εγκαταλείψει τον «αντίπαπά του», χωρίς όμως να απαρνηθεί τις διεκδικήσεις του. Ο Αλέξανδρος Γ', για να εμποδίσει την επανάληψη μιας αμφισβητούμενης εκλογής πάπα, ζητά από τη Γ' Οικουμενική Σύνοδο του Λατερανού, που συγκλήθηκε το 1179, να διευκρινίσει τον κανόνα της εκλογής στην έδρα του Πέτρου: απαιτείται πλέον η πλειοψηφία των δύο τρίτων του κολεγίου των εκλεκτόρων καρδινάλιων.

Ο Ιννοκέντιος Γ', ο οποίος ανέβηκε στον παπικό θρόνο το 1198 σύμφωνα με τον κανόνα αυτό, δίνει μια νέα τροπή στην πάλη Ιερατείου και Αυτοκρατορίας. Στη διάρκεια των σπουδών του, την περίοδο της γρηγοριανής μεταρρύθμισης, διαμόρφωσε μια θεοκρατική σκέψη την οποία φανερώνει στη συνέχεια χωρίς περιστροφές:

[Η Εκκλησία] μου έδωσε μια προίκα πολυτιμότερη από κάθε άλλη, δηλαδή την πληρότητα της πνευματικής εξουσίας και την έκταση των εγκόσμιων κτήσεων με αμέτρητα πλούτη. Διότι οι άλλοι Απόστολοι κλήθηκαν να μοιράσουν την εξουσία, αλλά μόνο ο Πέτρος είχε κληθεί να απολαύσει την πληρότητα. Παρέλαβα από αυτόν τη μίτρα της ιεροσύνης μου και το στέμμα της βασιλείας μου. Με τοποθέτησε ως βικάριο (τοποτηρητή) εκείνου που στο ένδυμά του είναι γραμμένο «Βασιλεύς των βασιλέων και Άρχοντας όλων των αρχόντων, ιερέας για την αιωνιότητα σύμφωνα με την τάξη του Μελχισεδέκ [...]».

Όπως το φεγγάρι παίρνει το φως του από τον ήλιο, έτσι και η βασιλική εξουσία παίρνει το μεγαλείο του αξιώματός της από την εξουσία του ποντίφικα.

Την πληρότητα της εξουσίας που έχουμε δεχθεί από αυτόν που είναι ο Πατέρας της ευσπλαχνίας, οφείλουμε να χρησιμοποιούμε κατά πρώτο λόγο υπέρ αυτών που πρέπει να μεταχειριζόμαστε με ευσπλαχνία.⁴

Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, εφόσον ο Χριστός παρέδωσε τα κλειδιά της βασιλείας των Ουρανών στον Απόστολο Πέτρο, οι ρωμαίοι διάδοχοί του απολαμβάνουν την πλήρη πνευματική εξουσία. Φυσικό επακόλουθο αυτού είναι ότι οι εθνικές Εκκλησίες υπάγονται στον πάπα, ο οποίος μέσω των λεγάτων (απεσταλμένων) του εξασφαλίζει την ορθή τους πορεία. Οι λεγάτοι αποτελούν πραγματικά όργανα υλοποίησης της παπικής υπεροχής. Η φιλοδοξία του Ιννοκέντιου Γ' δεν σταματά εδώ. Θεωρεί ότι ο διάδοχος του Πέτρου οφείλει να επαγρυπνεί ώστε να γίνεται σεβαστός ο καθολικός νόμος στις εγκόσμιες υποθέσεις, γεγονός που τον καθιστά δικαστή των πράξεων και των συνειδήσεων των πιστών, ακόμη και των ηγεμόνων, από τη στιγμή

4. Αναφέρεται στο βιβλίο του Marcel Pacaut, *La Théocratie...* ό.π., σσ. 255-256.

που διακυβεύονται ζητήματα θρησκευτικά. Η απόλυτη αυθεντία (auctoritas) ανήκει λοιπόν στον πάπα, ενώ οι βασιλείς έχουν μόνο τη δημόσια εξουσία (potestas) κατ' ανάθεσιν. Η αποκλειστική χρήση που κάνει ο Ιννοκέντιος Γ' του όρου «βικάριος του Χριστού» –ο οποίος προηγουμένως αποδιδόταν στους επισκόπους και μάλιστα γενικά στους κληρικούς– είναι ενδεικτική της αλλαγής που επήλθε.

Έχοντας θέσει τις αρχές, ο πάπας πρέπει να περάσει από τη θεωρία στην πράξη. Στη Γερμανία, διαιτητεύει στον ανταγωνισμό ανάμεσα στους διεκδικητές της Αυτοκρατορίας, ευνοώντας αρχικά τον Όθωνα του Μπράουνσβικ εις βάρος του Φιλίππου της Σουηβίας, προτού τον εκθρονίσει αντικαθιστώντας τον με τον Φρειδερίκο της Σικελίας. Στην Αγγλία, αφορίζει τον Ιωάννη τον Ακτήμονα, επειδή ήταν αντίθετος με την εκλογή του καρδινάλιου Λάνγκτον στην έδρα του αρχιεπισκόπου του Καντέρμπουρου, επιτυγχάνοντας τελικά την υποταγή του το 1213. Ο βασιλιάς της Αγγλίας γίνεται υποτελής του ποντίφικα, όπως και πολλοί ηγεμόνες ευρωπαϊκών κρατών (Αραγωνία, Πορτογαλία, Πολωνία, Δανία...). Πέρα από τις εκλογές των επισκόπων, η εφαρμογή των εκκλησιαστικών κανόνων στις γαμήλιες υποθέσεις δίνει στον πάπα την ευκαιρία να επιβεβαιώσει την εξουσία του. Ο Ιννοκέντιος Γ' επεμβαίνει για το θέμα αυτό εναντίον του Φιλίππου Α' της Αραγωνίας, του Αλφόνσου Θ' της Λεόν, του Φιλίππου Αυγούστου. Η Δ' Οικουμενική Σύνοδος του Λατερανού, το 1215, επισφραγίζει την υπέρτατη αίγλη που γνώρισε ο παπικός θρόνος επί της θητείας του Ιννοκέντιου Γ'. Περίπου χίλιοι πεντακόσιοι επίσκοποι επικυρώνουν εκεί τις πολιτικές αποφάσεις που είχε πάρει ο πάπας, δίνοντας την εντύπωση ότι είναι ανώτερος όλων, τόσο των συνοδικών πατέρων όσο και των ηγεμόνων.

Η ισχύς του πάπα εξακολουθεί πάντως να αμφισβητείται. Μετά την αυτοκρατορική στέψη στη Ρώμη το 1220, ο Φρειδερίκος Β' παρουσιάζεται εχθρικός απέναντι στον πάπα. Η αντίθεσή του είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη, αφού ο αυτοκράτορας βασιλεύει και στον νότο της Ιταλικής χερσονήσου χάρη στον γάμο του πατέρα του με την κληρονόμο του νορμανδικού βασιλείου της Σικελίας. Η παποσύνη, απειλούμενη τόσο από βορρά όσο και από νότο, επιδίδεται σε έναν ανηλεή αγώνα εναντίον του «γένους των εχιδνών». Δύο αντίπαλες φατρίες έρχονται αντιμέτωπες: οι «Γιβελίνοι», οπαδοί του αυτοκράτορα και οι «Γουέλφοι», οπαδοί του πάπα.⁵ Με την Οικουμενική

5. Αυτές οι δύο ονομασίες προέρχονται από την αντιπαλότητα που είχαν δύο οικογένειες της Φλωρεντίας οι οποίες, στις αρχές του 13ου αιώνα, είχαν ζητήσει στήριγμα στην Αυτοκρα-

Σύνοδο της Λυών, το 1245, ο Ιννοκέντιος Γ΄ επιτυγχάνει τον αφορισμό (για τρίτη φορά) και την εκθρόνιση (για δεύτερη φορά) του αυτοκράτορα. Ο Φρειδερίκος Β΄, εγκαταλειμμένος από τους οπαδούς του, πεθαίνει λίγο αργότερα, το 1250. Η πάλη του Ιερατείου και της Αυτοκρατορίας συνεχίζεται για λίγο ακόμη, αλλά η ήττα που υπέστη ο αυτοκρατορικός στρατός το 1268 στη μάχη του Ταλιακότσο, από τον βασιλιά της Σικελίας Κάρολο του Ανζού –αδελφό του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ (Αγίου Λουδοβίκου)– σφραγίζει τη μοίρα της αυτοκρατορίας, η οποία νικημένη εγκαταλείπει την Ιταλία.

Η παποσύνη φαίνεται να θριαμβεύει. Επιπλέον, το 1274 η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος της Λυών φαίνεται ότι ενώνει τις Εκκλησίες της Ανατολής και της Δύσης. Οι αντιπρόσωποι του βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου υπόσχονται υπακοή στον πάπα και απαγγέλουν το Πιστεύω με την προσθήκη του Filioque. Όμως η ένωση αυτή είναι εντελώς περιστασιακή και πολύ τεχνητή για να διαρκέσει. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας ελπίζει να βρει κάποιο στήριγμα εναντίον των φιλόδοξων σχεδίων του Καρόλου του Ανζού στην Ανατολή και η ορθόδοξη Εκκλησία παραμένει εχθρική σε οποιαδήποτε παραχώρηση που αφορά τους κανόνες ή τη λειτουργική τάξη. Έτσι, η ένωση αυτή θα διαλυθεί μετά από επτά χρόνια. Εξάλλου, πέρα από την Αυτοκρατορία, εμφανίζονται και άλλες δυνάμεις που θέτουν εμπόδια στις φιλοδοξίες του ποντίφικα. Για παράδειγμα, μόλις είχε στέψει τον Κάρολο του Ανζού βασιλιά της Σικελίας το 1266, ο πάπας, που νόμιζε ότι θα ελέγχει πλέον τη νότια Ιταλία, βλέπει τα σχέδιά του να εξανεμίζονται με τους Σικελικούς Εσπερινούς, μια λαϊκή εξέγερση η οποία ανατρέπει την κατάσταση στη Σικελία προς όφελος του βασιλιά της Αραγωνίας, το 1282. Γενικότερα, στις δύο ανερχόμενες πολιτικές δυνάμεις που είναι τα βασίλεια της Γαλλίας και της Αγγλίας, η κοσμική αριστοκρατία αντιτίθεται ολοένα και περισσότερο στα φορολογικά, στρατιωτικά και δικαστικά προνόμια του κλήρου. Μάλιστα, η βασιλεία θέλει να αναγνωριστεί ως η μοναδική πηγή της κοσμικής δικαιοσύνης, γεγονός που οδηγεί τον Φίλιππο Γ΄ τον Τολμηρό

τορία, την εποχή που το στέμμα διεκδικούσαν αντίζηλοι μνηστήρες του θρόνου. Για τη μία οικογένεια, των Γουέλφων, το στήριγμα ήταν η οικογένεια του Όθωνα του Μπράουνσβικ, για την άλλη ήταν η οικογένεια του Φρειδερίκου Β΄, οι Γουέμπλινγκεν (ή Γιβελίνοι από το όνομα ενός πύργου της οικογένειας του Φρειδερίκου Β΄ Χοχενστάουφεν). Στη διάρκεια της πάλης ανάμεσα στον πάπα και τον αυτοκράτορα, οι οπαδοί του Φρειδερίκου Β΄ και μιας ισχυρής αυτοκρατορικής εξουσίας ονομάστηκαν Γιβελίνοι. Οι Γουέλφοι υπερασπίστηκαν τις ελευθερίες των πόλεων τους και ήταν μάλλον ευνοϊκοί απέναντι στην παποσύνη.

–το 1274– στον περιορισμό του προνομίου της εκκλησιαστικής δικαστικής εξουσίας, με εξαίρεση τις περιπτώσεις φεουδαρχικών διενέξεων. Οι τροβαδούροι επίσης, με κάθε ευκαιρία αρνούνται την εγκόσμια κυριαρχία των κληρικών, εκφράζοντας έτσι, περισσότερο ή λιγότερο διακριτικά, τα αντικληρικαλιστικά αισθήματα. Παράλληλα, πικρόχολες αιτιάσεις διατυπώνονται λόγω της φορολογίας που επιβάλλει η παποσύνη κατά λαϊκών και κληρικών επί ποινή αφορισμού. Το βασίλειο της Αγγλίας, που είχε γίνει φόρου υποτελής στην αποστολική Έδρα, οφείλει να πληρώνει κάθε χρόνο ένα σημαντικό για την εποχή ποσό, χίλια ασημένια μάρκα. Η παποσύνη, σίγουρα για τον εαυτό της, διεκδικεί τα δικαιώματά της και τα δικαιώματα του εθνικού κλήρου, αλλά συναντά όλο και μεγαλύτερη αντίσταση από την πλευρά του βασιλείου της Γαλλίας στο δεύτερο μισό του 13ου αιώνα. Όταν ο Φίλιππος Δ΄ ο Ωραίος θέλει να επιβάλει στον γαλλικό κλήρο την πληρωμή ενός φόρου για να τον συνδράμει στον πόλεμο εναντίον της Αγγλίας, ο Βονιφάτιος Η΄ (1294-1303) του υπενθυμίζει αρχικά τη φορολογική ατέλεια των κληρικών, αλλά αναγκάζεται να υποκύψει, όταν ο βασιλιάς της Γαλλίας αποφασίζει να διακόψει τη μεταφορά κεφαλαίων προς τη Ρώμη. Τέλος –και προπάντων– ο ίδιος ο Φίλιππος Δ΄ ο Ωραίος επιδεικνύει την ισχύ του το 1303 σε ένα επεισόδιο που δείχνει την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στην ποινική αξίωση για υπεροχή και στην πραγματικότητα του συσχετισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Πρόκειται για την προσβολή στην πόλη Ανάνι. Εξοργισμένος από την επαναλαμβανόμενη απαίτηση υποταγής στον ρωμαίο ποντίφικα ως αναγκαία προϋπόθεση σωτηρίας όλων των ανθρώπων, ο Φίλιππος Δ΄ ο Ωραίος στέλνει τον Γουλιέλμο ντε Νογκαρέ να καταλάβει αιφνιδιαστικά την πόλη Ανάνι, στο Λάτιο, όπου διέμενε ο Βονιφάτιος Η΄. Με την υποστήριξη των τοπικών αντιπάλων του πάπα, ο γηραιός ποντίφικας (είναι ογδόντα έξι ετών) συλλαμβάνεται, δέχεται προσβολές και ραπίσματα. Τον απελευθερώνουν δυο μέρες μετά, αλλά, καταβεβλημένος, θα πεθάνει έναν μήνα αργότερα. Η παποσύνη δεν μπορούσε πλέον να ισχυρίζεται ότι κυβερνά τον κόσμο.

Ο χριστιανισμός στη μάχη

Η μεταρρύθμιση και η εδραίωση της παποσύνης από τα μέσα του 11ου αιώνα πραγματοποιούνται σε μια περίοδο που ο καθολικός κόσμος καθίσταται επιθετικός απέναντι στο ισλάμ. Οι χριστιανοί της Ιβηρικής χερσονήσου, που

κατακλύστηκε από τους μουσουλμάνους από τον 8ο αιώνα, είχαν υποκύψει. Από τα ορεινά καταφύγια του βορείου τμήματος της χερσονήσου (τα όρη της Κανταβρίας, τα οροπέδια της Αραγωνίας και της Καταλωνίας), οι χριστιανικοί πληθυσμοί επωφελούνται από τη διάσπαση του χαλιφάτου της Κόρδοβας σε τριάντα περίπου ανεξάρτητα και αντίπαλα βασίλεια, το 1031, για να προσδώσουν στους παλαιούς αγώνες τους νέα δύναμη και σημασία. Η Ανάκτηση (Reconquista) αρχίζει. Οι γάλλοι και οι νορμανδοί πολεμιστές που συμμετέχουν, καθώς και τα τάγματα μοναχών που έρχονται να εγκατασταθούν στα ανακτημένα εδάφη, δίνουν στην Ανάκτηση μια θρησκευτική τροπή η οποία τη διαφοροποιεί από τους προηγούμενους πολέμους που είχαν ως στόχο κυρίως την εδαφική κατάκτηση. Ενισχυμένοι με την υποστήριξη των ξένων και με την καινούργια ορμή του θρησκευτικού ζήλου, οι ηγεμόνες του βορρά (Αραγωνία, Καστίλλη, Ναβάρρα) επέκτεινουν προς τον νότο τα σύνορα του καθολικού κόσμου. Η Κοϊμπρα καταλαμβάνεται το 1064, έπειτα το Τολέδο το 1085. Στο περιθώριο των βασιλικών επιχειρήσεων, ένας αξιωματικός που είχε πέσει στη δυσμένεια του Αλφόνσου ΣΤ΄ της Καστίλλης και της Λεόν, ο Ροδρίγκο Ντίαθ δε Βιβάρ, παρέχει εναλλάξ τις υπηρεσίες του σε όποιους του προσφέρουν τα περισσότερα, είτε αυτοί είναι καθολικοί είτε μουσουλμάνοι. Οι τελευταίοι του δίνουν την επωνυμία Σαγίντ, ή Σιντ (άρχοντας) όταν βρίσκεται στην υπηρεσία τους. Αυτός ο αριστοκράτης μισθοφόρος που ονομάστηκε Ελ Σιντ πολεμά λοιπόν για τα λάφυρα, τα λύτρα και τη συνακόλουθη ασωτία. Στα τελευταία όμως χρόνια της ζωής του, τον συνεπαίρνει η αλλαγή της νοοτροπίας που προέκυψε από τη ριζοσπαστικοποίηση του αγώνα εναντίον του ισλάμ. Το 1094, έχοντας καταλάβει τη Βαλένθια από τους Αλμοραβίδες που είχαν έρθει από τη βορειοδυτική Αφρική (Μαγκρέμπ) για να υπερασπιστούν το ισλάμ στην Ιβηρική χερσόνησο, μετατρέπει το τζαμί σε καθεδρικό ναό και περιβάλλεται από κληρικούς Γάλλους ή Βουργουνδούς οι οποίοι προωθούν το νέο σχέδιο του Κλυνύ και του ποντίφικα, δηλαδή τη σταυροφορία. Η ιβηρική Ανάκτηση δεν είναι πια μόνο η ανάκτηση του παλαιού βησιγοθτικού βασιλείου, το οποίο είχε γίνει εν τω μεταξύ –στο μεγαλύτερο τμήμα του– μουσουλμανικό έδαφος, αλλά αποτελεί μέρος του συνολικού αγώνα κατά του ισλάμ που έχει ως στόχο να ξαναπάρει πίσω τα παλαιά χριστιανικά εδάφη. Οι περιστασιακές συμμαχίες χριστιανών και μουσουλμάνων αποτελούν πλέον παρελθόν.

Πολλά μέτωπα παραμένουν ανοιχτά στη Μεσόγειο. Πέρα από την Ισπανία, η Σικελία είναι το θέατρο του πολέμου ανάκτησης που διεξάγεται μεταξύ μουσουλμάνων και Νορμανδών του ιταλικού νότου. Μετά από τριάντα

χρόνια πολέμων, ο Ρογήρος ντε Οτβίλ καταλαμβάνει το νησί το 1092. Από την πλευρά τους, η Πίζα και η Γένοβα αντιμετωπίζουν νικηφόρα τους μουσουλμάνους στην Τυρρηνική θάλασσα. Την εποχή που η ανάκτηση προχωρά στη δυτική Μεσόγειο, οι Σελτζούκοι Τούρκοι, που είχαν προσηλυτιστεί στο ισλάμ, καταλαμβάνουν ένα μεγάλο τμήμα της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Μικράς Ασίας. Μετά την ήττα των Βυζαντινών στο Μαντζικέρτ το 1071 και την πτώση της Αντιόχειας το 1085, ο βυζαντινός αυτοκράτορας χρειάζεται επειγόντως βοήθεια. Έχοντας τη συνήθεια να στρατολογεί μισθοφόρους, ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός απευθύνεται στον πάπα Ουρβανό Β΄ για να του στείλει έναν περιορισμένο αριθμό δυτικών ιπποτών. Ο πάπας ανταποκρίνεται στο αίτημά του, με το παραπάνω μάλιστα. Στη διάρκεια της Συνόδου του Κλερμόν, το 1095, κάνει έκκληση για μια μεγάλη διεθνή στρατιωτική εκστρατεία εναντίον των μουσουλμάνων στην Παλαιστίνη. Πρόκειται για μια χειρονομία χριστιανικής αλληλεγγύης και συνεργασίας εναντίον του ισλάμ, που επιτρέπει επίσης την ανάκτηση των Αγίων Τόπων, στους οποίους δεν υπήρχε πια πρόσβαση λόγω της κατάληψης της Ιερουσαλήμ από τους Σελτζούκους το 1071 και λόγω των συγκρούσεων που έφερναν αντιμετώπους τους τελευταίους με τους Φατιμίδες για τον έλεγχο της πόλης. Πόλη των Παθών του Χριστού, προνομιακός προορισμός προσκυνημάτων, τόπος όπου η χριστιανική εσχολογία τοποθετεί τη συντέλεια του κόσμου, η Ιερουσαλήμ δεν μπορούσε να παραμένει επ' αόριστον στα χέρια των μουσουλμάνων. Είχε σημάνει η ώρα για την πλήρως ανανεωμένη παποσύνη να οδηγήσει στη μάχη μια Δύση, που ξαναβρίσκει στη διάρκεια του 11ου αιώνα τον δυναμισμό της. Ήταν για την παποσύνη η ευκαιρία να δείξει τον καθοδηγητικό ρόλο της εμπιστευόμενη τον χριστιανικό στρατό σε έναν λεγάτο του ποντίφικα, τον Αντεμάρ ντε Μοντέιγ, επίσκοπο του Πουύ.

Το κάλεσμα του πάπα προκαλεί έναν ενθουσιασμό που ξεπερνά τις προβλέψεις του καθώς και τις βυζαντινές προσδοκίες. Αυτό εξηγείται αρχικά με μια έξαρση του θρησκευτικού ζήλου που παρακινείται από δημοφιλείς ιεροκήρυκες, όπως ο Πέτρος ο Ερημίτης, οι οποίοι διαδίδουν ευρέως το πολεμικό μήνυμα του Ουρβανού Β΄. Ο σταυροφόρος που ανταποκρίνεται στην προτροπή του Ουρβανού Β΄ είναι πάνω από όλα ένας πιστός που θέλει ταυτόχρονα να προσκυνήσει στους Αγίους Τόπους και να πάρει μέρος στον νέο πόλεμο εναντίον των εχθρών του Θεού. Είναι έτοιμος να πληρώσει το τίμημα αν χρειαστεί, πόσω μάλλον που επωφελείται όχι μόνο από τα συνηθισμένα προνόμια που παραχωρούνται στους προσκυνητές, όπως η αναστολή των δικαστικών διώξεων, αλλά και από άλλα ειδικά προνόμια. Το πιο

χαρακτηριστικό από αυτά είναι η απαλλαγή από τον κανόνα μετάνοιας που είχε επιβληθεί για παλαιότερες αμαρτίες. Δεν είναι η άφεση αμαρτιών—που ανήκει στη δικαιοδοσία της Εκκλησίας—αλλά η απαλλαγή από τα συγκεκριμένα επιτίμια (νηστείες, προσευχές, εξαγνιστικοί κολασμοί, προσκυνήματα). Το ζητούμενο δεν είναι η συμφιλίωση με τον Θεό, αλλά με την Εκκλησία. Οι λαοφιλείς ιεροκήρυκες όμως οι οποίοι ενθουσιάζουν τα πνεύματα δεν κάνουν τον διαχωρισμό αυτό. Πάντως, για τους ένοπλους προσκυνητές, η απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ ανοίγει τις πόρτες της ουράνιας Ιερουσαλήμ.

Παρά τον ενθουσιασμό τους, τα πλήθη που ξεκίνησαν για τους Αγίους Τόπους θα υποστούν βαριά ήττα από τους Σελτζούκους Τούρκους κοντά στη Νίκαια το 1096. Την ίδια εποχή, τέσσερις στρατιές ιπποτών ξεκινούν για την Ανατολή. Φτάνοντας στην Κωνσταντινούπολη, οι αρχηγοί τους δέχονται να δώσουν όρκο υποταγής στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄—εκτός από τον κόμη της Τουλούζης, Ραϋμόνδο ντε Σαιν-Ζιλ—με αντάλλαγμα την προστασία του, ανεφοδιασμό και δώρα. Μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες, οι αρχηγοί των σταυροφόρων κατακτούν την Αντιόχεια το 1098 και την Ιερουσαλήμ την επόμενη χρονιά. Επί τρεις ημέρες η πόλη λεηλατείται, ενώ ο μουσουλμανικός και ο εβραϊκός πληθυσμός της υποδουλώνεται ή σφαγιάζεται. Η πρώτη σταυροφορία, που ξεκίνησε άσχημα, τελικά είχε νικηφόρο αποτέλεσμα. Καταλήγει στη δημιουργία τεσσάρων ανεξάρτητων κρατών που δεν υπάγονται στην εξουσία του βυζαντινού αυτοκράτορα, ούτε και των ηγεμόνων της Δύσης. Είναι η κομητεία της Έδεσσας, το πριγκιπάτο της Αντιόχειας, το βασίλειο της Ιερουσαλήμ και η κομητεία της Τρίπολης. Ο λατινικός τους χαρακτήρας φανερώνεται από τη δυτική καταγωγή των δυναστειών που τα κυβερνούν, όπως και από το καθεστώς που παραχωρείται στη λατινική Εκκλησία που εγκαθιστά τη δική της ιεραρχία και εισπράττει τον φόρο της δεκάτης. Για την άμυνα εναντίον των μουσουλμάνων συγκροτούνται στρατιωτικά τάγματα ιπποτών-μοναχών (όπως οι Ναΐτες και οι Οσπιτάλιοι). Αυτή η στρατιωτικοποίηση ανθρώπων που ήταν αφιερωμένοι στον Θεό δεν έγινε ομόφωνα αποδεκτή, αλλά επιβλήθηκε κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα.

Η δεύτερη σταυροφορία, που προκλήθηκε λόγω της άλωσης της Έδεσσας από τους Τούρκους, ξεκίνησε το 1146 με την υποστήριξη του πάπα Ευγένιου Γ΄ και του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ΄. Ο Βερνάρδος του Κλαιρβώ προπαγανδίζει τη σταυροφορία στη Γαλλία και έπειτα στην Αγία Αυτοκρατορία ως οδό της σωτηρίας για τους αμαρτωλούς. Πρόκειται για

ένα στρατιωτικό φιάσκο. Το 1148, τα στρατεύματα των σταυροφόρων που στρατολόγησε ο Βερνάρδος έχουν σχεδόν αφανιστεί από τις ασθένειες και τις μάχες. Ο Θεός δείχνει να έχει εγκαταλείψει τους σταυροφόρους, η ιδέα της σταυροφορίας έχει αποδυναμωθεί, όμως, τοπικά, τα λατινικά βασίλεια διατηρούνται. Θα πρέπει να περιμένουμε έως το 1187, όταν η Ιερουσαλήμ πέφτει και πάλι στα χέρια των μουσουλμάνων, υπό τα πλήγματα του στρατού του Σαλαντίν, για να ξεκινήσει μια νέα χριστιανική εκστρατεία: τόσο μεγάλο ήταν το τραύμα της κοινής γνώμης. Η τρίτη σταυροφορία καθοδηγείται από τρεις ηγεμόνες, τον Φρειδερίκο Μπαρμπαρόσα, τον Φίλιππο Αύγουστο και τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο. Είναι κατά το ήμισυ επιτυχής. Δεν ανακτήθηκε η Ιερουσαλήμ, όμως κάποιες εδαφικές κατακτήσεις κατά μήκος των μεσογειακών ακτών (Ακρα, Γιάφρα) επιτρέπουν στον χριστιανισμό να διατηρηθεί στους Αγίους Τόπους.

Αντίθετα με τις τρεις προηγούμενες εκστρατείες, η τέταρτη σταυροφορία δεν αποτελεί αντίδραση σε κακές ειδήσεις που ήρθαν από την Ανατολή, αλλά καρπό της πρωτοβουλίας του Ιννοκέντιου Γ΄. Αν και ο σχεδιασμός της είναι έργο του πάπα, ο Ιννοκέντιος θα χάσει τον έλεγχο του στόλου που ξεκίνησε από τη Βενετία. Οι αρχηγοί των σταυροφόρων από τη μια πλευρά, που έχουν ανάγκη χρημάτων, ο δόγης από την άλλη, που θέλει να εξασφαλίσει την εμπορική υπεροχή της Βενετίας πάνω στην Κωνσταντινούπολη, δέχονται τη συμφωνία που τους προτείνει ένας νεαρός βυζαντινός πρίγκιπας, ο Αλέξιος, του οποίου πατέρας είναι ο εκθρονισμένος αυτοκράτορας Ισαάκιος Β΄. Η συμφωνία περιλαμβάνει χρήματα, στρατό και την επιστροφή στους κόλπους της ρωμαϊκής Εκκλησίας με αντάλλαγμα την ανάρρηση του Αλέξιου στον θρόνο. Οι σταυροφόροι βάζουν πλώρη για την Κωνσταντινούπολη. Κυριεύουν την πρωτεύουσα και ο πρίγκιπας Αλέξιος ενθρονίζεται ως Αλέξιος Δ΄. Όμως το θησαυροφυλάκιο της πόλης είναι άδειο και δεν υπάρχει περίπτωση ο κλήρος και ο τοπικός πληθυσμός να αρνηθούν την ορθοδοξία. Με την πάροδο των μηνών, η κατάσταση χειροτερεύει ανάμεσα στους Έλληνες και τους Λατίνους, ενώ αρχίζουν συμπλοκές και επιθέσεις κατά των ενετικών πλοίων. Την άλωση της Πόλης από τους σταυροφόρους το 1204 ακολούθησε άγρια λεηλασία. Κανένα κακό δεν αποφεύχθηκε: στους φόνους και τους εμπρησμούς προστίθενται η λεηλασία των πατριαρχικών θησαυρών και των αυτοκρατορικών τάφων, η κλοπή έργων τέχνης και αγίων λειψάνων. Αντί να πολεμούν κατά των μουσουλμάνων, οι σταυροφόροι στρέφονται κατά των χριστιανών και, στη συνέχεια, ιδρύουν τη λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης. Έργο πολύ εφήμερο

(θα διατηρηθεί μόνο μέχρι το 1261), που όμως θα αφήσει ίχνη μόνιμα, και ιδιαιτέρως αρνητικά, στη μνήμη των Ανατολικών.

Μια πέμπτη και έπειτα μια έκτη σταυροφορία κηρύσσονται στο πρώτο μισό του 13ου αιώνα. Η Ιερουσαλήμ ανακαταλαμβάνεται από τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Β', όμως χάνεται ξανά και λεηλατείται το 1244. Την ίδια χρονιά, ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος Θ' κάνει τάμα να κηρύξει μια σταυροφορία. Η χρονολογική σύμπτωση θα μπορούσε να κάνει κάποιον να σκεφτεί ότι η απόφασή του υπαγορεύτηκε από την πολιτική συγκυρία, όμως δεν συνέβη κάτι τέτοιο. Ο Λουδοβίκος Θ' κινείται από τη φλογερή του πίστη. Αυτός ο βασιλιάς που απέκτησε το ακάνθινο στέμμα του Χριστού και οικοδόμησε μια υπέροχη εκκλησία για να το στεγάσει (τη Σαιντ-Σαπέλ) κινείται μόνο από θρησκευτικό ζήλο. Δεν αγνοεί εντούτοις την πραγματικότητα, γι' αυτό θα αναπτύξει μεγάλη διπλωματική δραστηριότητα για τρία χρόνια και θα προετοιμαστεί όσο γίνεται καλύτερα για την έβδομη σταυροφορία. Σε επίπεδο συμμαχιών με τους ξένους ηγεμόνες, οι διαπραγματεύσεις του αποβαίνουν μάταιες: οι Γάλλοι μένουν μόνοι. Ωστόσο, επαρκή μέσα, τόσο ναυτικά όσο και οικονομικά, συγκεντρώνονται με έκτακτες εισφορές, αύξηση των φόρων, αναγκαστικά δάνεια από τις πόλεις, κατάσχεση περιουσιών των τοκογλύφων (Εβραίων ως επί το πλείστον). Όλα αυτά, μέσα σε ένα κλίμα πνευματικού εξαγνισμού για τον ίδιο και για τους υπηκόους του. Περίπου είκοσι πέντε χιλιάδες άντρες και ένα μεγάλο τμήμα των γάλλων ευγενών είναι έτοιμοι. Το 1248, η αντιβασιλεία ανατίθεται στη βασιλομήτορα Μπλανς της Καστίλλης, το λάβαρο του Αγίου Διονυσίου υψώνεται και ξεκινά η έβδομη σταυροφορία με κατεύθυνση την πόλη Αιγκ-Μορτ όπου ο στρατός επιβιβάζεται σε πλοία. Παρά τις σχολαστικές προετοιμασίες που είχαν προηγηθεί και κάποιες αρχικές επιτυχίες στην Αίγυπτο, οι ασθένειες και τα αντίπαλα στρατεύματα νίκησαν τους σταυροφόρους. Ο βασιλιάς διατάζει να υποχωρήσουν, έπειτα συνθηκολογεί άνευ όρων το 1250. Ο Λουδοβίκος Θ' αιχμαλωτίζεται με ένα μέρος του στρατού του και δέχεται να πληρώσει λύτρα. Με τη σύλληψη ενός τόσο υποδειγματικού χριστιανού που ο Θεός δείχνει να τον έχει εγκαταλείψει, η ιδέα της σταυροφορίας δέχεται ένα καινούργιο πλήγμα.

Το 1270, μόλις αποβιβάζονται τα στρατεύματα της όγδοης σταυροφορίας, αποδεκατίζονται από την πανούκλα και ο Λουδοβίκος Θ' πεθαίνει κοντά στην Τύνιδα. Λίγους μήνες αργότερα οι σταυροφόροι επιβιβάζονται και πάλι στα πλοία για να γυρίσουν πίσω. Μετά από αυτό το φιάσκο, τελείωσε η περίοδος των μεγάλων εκστρατειών. Όχι μόνο δεν απελευθερώθηκε ο Πα-

νάγιος Τάφος, αλλά η πτώση της Τρίπολης το 1289 και της Άκρας το 1291 βάζουν τέλος στη φραγκική κατοχή της Ανατολής. Ενώ η ισπανική Ανάκτηση είναι επιτυχής και περιορίζει τις μουσουλμανικές κτήσεις στο βασίλειο της Γρανάδας στο τέλος του 13ου αιώνα, οι σταυροφορίες αποτελούν τελικά μια αιματοβαμμένη αποτυχία. Από τη μια πλευρά, πληθαίνουν οι νίκες, στη Λισαβόνα το 1147, στο Λας Νάβας της Τολόζα το 1212, στη Σεβίλλη το 1248. Από την άλλη, οι ήττες τις αναιρούν. Η απουσία ενιαίας διοίκησης, οι προσωπικές φιλοδοξίες και κάποια κίνητρα ομολογημένα ή ανομολόγητα, που ξεκινούν από την αναζήτηση της περιπέτειας και φτάνουν ως τη βουλιμία για κέρδη, δεν επέτρεψαν να υπάρξει η απαιτούμενη συνοχή για μια τόσο ριψοκίνδυνη επιχείρηση.

Όσο σημαντικές και αν είναι, οι εδαφικές κατακτήσεις δεν συνοφίζουν τις τελικές συνέπειες ενός κινήματος που δεν περιορίζεται απλώς σε μια στρατιωτική εκστρατεία. Η σταυροφορία αποτελεί επίσης ένα ιδεώδες του 12ου και του 13ου αιώνα που επηρεάζει σε βάθος την κοινωνία. Η θρησκευτική έξαρση, φαινόμενο που επαναλαμβάνεται πολλές φορές στη διάρκεια δύο αιώνων σχεδόν, μεταδίδει μια πνευματικότητα μετανοίας, η οποία τονίζεται από τις σκληρές δοκιμασίες που συναντούν οι σταυροφόροι στην πορεία προς την Ιερουσαλήμ. Ο σταυροφόρος, ένοπλος προσκυνητής, διακηρύττει την πίστη του και μάχεται, συμμετέχει στα πάθη του Χριστού και πολεμά. Ακόμη και οι πιστοί, οι οποίοι δεν ακολουθούν τους σταυροφόρους στην εκστρατεία, συμμετέχουν στην πνευματικότητα αυτή βοηθώντας τη στρατιωτική προσπάθεια με τις προσευχές τους ή με την ελεημοσύνη. Οι αστοχίες των σταυροφόρων τονώνουν την ανάγκη για μεταμέλεια, σύμφωνα με μια ανάγνωση της ιστορίας ως έργου της θείας Πρόνοιας. Συνηθισμένο φαινόμενο για την εποχή εκείνη, που δείχνει το μέτρο της κυριαρχίας της Εκκλησίας πάνω στα πνεύματα. Η εξαγνιστική πλευρά του «ταξιδιού στην Ιερουσαλήμ» βρίσκει την πιο ολοκληρωμένη έκφρασή της στην αναχώρηση παιδιών, το 1212, υπό την καθοδήγηση ενός Γάλλου, του Ετιέν ντε Κλουά, και ενός Γερμανού από την Κολωνία, του Νικολάου. Με την πενία και την αθωότητα, τα παιδιά θεωρούνται ικανά να πετύχουν αυτά που ο Θεός αρνήθηκε στους μεγάλους λόγω των αμαρτιών τους. Παρά τον ενθουσιασμό τους, οι δύο ομάδες δεν πάνε πιο πέρα από τα λιμάνια της Μασσαλίας και της Γένοβας, όπου είτε απωθούνται είτε, ειρωνεία της μοίρας, πωλούνται στα σκλαβοπάζαρα της Βερβερίας και της Αλεξάνδρειας από άπληστους εμπόρους. Εκτός από τη θρησκευτική έξαρση, οι σταυροφορίες αποτελούν κοινό σημείο αναφοράς του οποίου η ευσεβής ανάμνηση ενώνει τη λατινική

χριστιανοσύνη σε ένα αίσθημα αδελφικότητας, πέρα από τις, υπαρκτές εντούτοις, εθνικές και κοινωνικές διαφορές. Κατ' αυτή την έννοια, τη βοηθούν να συνειδητοποιήσει την ενότητά της.

Ο απολογισμός των σταυροφοριών δεν είναι μόνο εσωτερική υπόθεση της λατινικής χριστιανοσύνης. Θέτει επί τάπητος τις σχέσεις των καθολικών με τους μουσουλμάνους, βέβαια, αλλά και με τους ορθοδόξους και τους Εβραίους. Η σχέση ανάμεσα στο ισλάμ και τους χριστιανούς βασίζεται στον ανταγωνισμό και την αμοιβαία αγνόηση. Καμία πλουραλιστική κοινωνία δεν αναδύεται στην Εγγύς Ανατολή. Οι περιοχές όπου υπάρχουν πολιτιστικές ανταλλαγές είναι μόνο η Ισπανία και η Σικελία. Με την ορθοδοξία της Ανατολής, το χάσμα διευρύνεται. Πολύ περισσότερο από το σοβαρό αλλά περιορισμένης έκτασης επεισόδιο του 1054, η λεηλασία της ανατολικής πρωτεύουσας γίνεται η πηγή μιας επίμονης μνησικαχίας εναντίον των Λατίνων. Η προοπτική μιας επιστροφής στην ένωση των Λατίνων και των Ελλήνων χριστιανών, που ήταν ήδη αμφίβολη, γίνεται έκτοτε εξαιρετικά απίθανη. Όταν ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η' αποδέχεται την ένωση, έχοντας πολιτικά κίνητρα, στη διάρκεια της δεύτερης Οικουμενικής Συνόδου της Λυών, το 1274, η αποδοχή του αυτή θεωρείται προδοσία από τους μοναχούς και τον βυζαντινό λαό.

Σε ό,τι αφορά τις σχέσεις με τον ιουδαϊσμό, οι σταυροφορίες αφυπνίζουν και διεγείρουν τον χριστιανικό αντι-ιουδαϊσμό. Το κάλεσμα στα όπλα εναντίον των εχθρών του Θεού στοχεύει επίσης τους Εβραίους, σύμφωνα με κάποιους δημοφιλείς ιεροκήρυκες της εποχής. Στην πορεία τους, οι προσκυνητές της πρώτης σταυροφορίας ξεφεύγουν μερικές φορές από κάθε έλεγχο και λεηλατούν ή διαπράττουν διωγμούς εναντίον πολλών εβραϊκών κοινοτήτων της Αγίας Αυτοκρατορίας, όπως στο Μάιντζ, στη Ρατισβόννη, στην Κολωνία ή το Μετς το 1096. Η επέμβαση των επισκόπων κάποιες φορές κατασιγάει την οργή του πλήθους, όπως στην πόλη Σπάιερ. Κατά τη δεύτερη σταυροφορία εκτυλίσσονται παρόμοιες σκηνές, και ο Βερνάρδος του Κλαιρβώ καταφέρνει με δυσκολία να συγκρατεί το αντιεβραϊκό μένος. Υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα με την Εκκλησία, οι Εβραίοι προορίζονται να αναγνωρίσουν τον Χριστό όταν έρθει η συντέλεια του κόσμου και ότι δεν είναι θεμιτό να τους υποχρεώνουν να μεταστρέφονται ή να τους θανατώνουν. Το θέμα όμως δεν τίθεται μόνο με θρησκευτικούς όρους. Πολλοί είναι οι Εβραίοι που ασκούν πιστωτικές και τραπεζικές εργασίες και διαθέτουν χρεόγραφα. Αυτό διεγείρει τη βουλιμία τόσο των κρατών, που τους πιέζουν να χρηματοδοτήσουν τις σταυροφορίες όσο και των ιδιωτών. Απόδειξη τού-

του αποτελεί η μοίρα των Εβραίων της Αγγλίας το 1189-1190, από τους οποίους ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος απαιτεί το 25% των εσόδων τους, ενώ στο Λονδίνο και σε πολλές μεγάλες πόλεις οι εξεγέρσεις που υποκινούν οι ευγενείς οι οποίοι οφείλουν χρήματα στους Εβραίους πιστωτές τους προκαλούν ξανά θύματα μεταξύ των Εβραίων. Στην Αγγλία όπως και αλλού στη Δύση, η κατάσταση των Εβραίων χειροτερεύει. Σε ιδεολογικό επίπεδο, προστίθεται στις συνήθεις κατηγορίες μια νέα συκοφαντία, η συκοφαντία αίματος, δηλαδή ο τελετουργικός φόνος. Πριν από τον εορτασμό του δικού τους Πάσχα, οι Εβραίοι θυσιάζουν τάχα κάποιον χριστιανό και χρησιμοποιούν το αίμα του για την τελετουργία τους. Η εμφάνιση αυτής της συκοφαντίας, στο Νόργουιτς το 1144 και στο Μπλουά το 1171, είναι ένδειξη της έξαρσης του αντι-ιουδαϊσμού. Μισό αιώνα αργότερα, οι συνοδικοί πατέρες της Δ' Συνόδου του Λατερανού αποφασίζουν ότι οι Εβραίοι οφείλουν να φέρουν διακριτικά σημάδια. Ο Λουδοβίκος Θ', ο κατεξοχήν σταυροφόρος ηγεμόνας, υιοθετεί αυτή την τάση και ξεκινά τα αντιεβραϊκά μέτρα στο βασίλειό του· την ακύρωση ενός μέρους των χρεών προς τους Εβραίους, το κάψιμο των ταλμουδικών χειρογράφων, την υποχρέωση των Εβραίων να φέρουν ένα στρογγυλό κόκκινο ή κίτρινο ύφασμα. Η λατινική χριστιανοσύνη, που μεταρρυθμίζεται από τον πάπα και τείνει να ενωθεί υπό την καθοδήγησή του, γίνεται πιο σκληρή απέναντι στους Εβραίους.

Στα ανατολικά και βόρεια σύνορά της, η λατινική χριστιανοσύνη δίνει μια άλλη θρησκευτική μάχη. Εδώ, ο εχθρός είναι ο σλαβικός και σκανδιναβικός παγανισμός. Αυτός οπισθοχωρεί όσο η Εκκλησία και τα κράτη συνεργάζονται στενότερα. Με τη στέψη των βασιλέων και τη δημιουργία εκκλησιαστικών περιφερειών, η παποσύνη προσφέρει νομιμοποίηση και δομές από τις οποίες επωφελούνται δανοί, ούγγροι ή πολωνοί ηγεμόνες. Από την άλλη, αυξάνεται η πίεση των χριστιανών στους παγανιστικούς πληθυσμούς, τους οποίους ωθούν στο βάπτισμα. Όπως παλαιότερα, ηγεμόνες σαν τους Βάλντεμαρ από τη Δανία κατεφεύγουν στη βία για να φέρουν τους ειδωλολάτρες στους κόλπους της Εκκλησίας. Η άλωση της Αρκόνα και η καταστροφή του ναού της, το 1168, καταδεικνύει τη συμπόρευση του ξίφους και του σταυρού στο έδαφος της Δανίας. Στα ίδια πρότυπα πραγματοποιούνται οι γερμανικές κατακτήσεις προς την ανατολή. Στηρίζονται τον 13ο αιώνα από το Τάγμα των τευτόνων, που αρχικά είχε ιδρυθεί για να προστατεύει τους γερμανούς προσκυνητές στους Αγίους Τόπους, αλλά κλήθηκε να επέμβει εναντίον των ειδωλολατρών που βρίσκονταν κατά μήκος του κάτω Βιστούλα και μακρύτερα, προς τα ανατολικά. Η «ώθηση προς τα ανατολικά»

(Drang nach Osten) επεκτείνει τη χριστιανική σφαίρα επιρροής μέχρι τα όρια της Λιθουανίας και δείχνει ότι συμβαδίζουν η γερμανική εξάπλωση και ο εκχριστιανισμός. Όσο για τις πολύ μακρινές ιεραποστολές στην κεντρική Ασία, στον Περσικό κόλπο και μέχρι το Πεκίνο, παραμένουν εξαιρετικά περιορισμένες στο τέλος του 12ου αιώνα.

Η αναζήτηση της σωτηρίας: μοναχισμός και αιρέσεις

Οι μάχες της λατινικής Εκκλησίας είναι επίσης μάχες που στρέφονται προς τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, με σκοπό τη σωτηρία. Κάθε βαπτισμένος καλείται να αποβάλει από μέσα του τους πειρασμούς του διαβόλου και να ακολουθήσει τον δρόμο του Θεού. Το ιδεώδες που προβάλλεται είναι εκείνο του μοναχού, που βρίσκεται εκτός του κόσμου και είναι ολότελα αφιερωμένος στην υπηρεσία του Θεού. Ποτέ δεν είναι αργά για να ακολουθήσει κάποιος αυτή την οδό της τελειότητας και να βρεθεί έτσι στους επίλεκτους της κοινωνίας, ακόμη και αν έχει ζήσει μια επίγεια ζωή στεφάνωμένη από επιτυχίες. Τον 12ο αιώνα, ένας άγγλος έμπορος, ο Γκόντρικ από το Φιντσέιλ(† 1170) απαρνείται το θαλάσσιο εμπόριο που τον έκανε πλούσιο, μοιράζει, σε ηλικία τριάντα πέντε ετών, την περιουσία του στους φτωχούς, πηγαίνει για προσκύνημα στους Αγίους Τόπους και τελικά γίνεται ερημίτης κοντά στο Ντάρχαμ. Την ίδια εποχή, ο άρχοντας Πονς ντε Λεράς πουλά την περιουσία του, αποζημιώνει τα θύματα των πολλών καταχρήσεων του, φεύγει και αυτός για προσκύνημα και ιδρύει, όχι μακριά από τον πύργο που γεννήθηκε, το μοναστήρι του Σιλβανές, στη Ρουέργκ. Δεν θα πρέπει όμως να φανταζόμαστε ότι η φυγή από τα εγκόσμια είναι απόλυτη. Ο μεσαιωνικός μοναχισμός είναι ενταγμένος στην κοινωνία και υπόκειται σε βαθιές αλλαγές. Η εμφάνιση των στρατιωτικών ταγμάτων μοναχών είναι μόνο ένα στοιχείο αυτής της εξέλιξης.

Ο ερημιτισμός και ο ημι-ερημιτισμός περνούν μια ακόμη περίοδο νεότητας τον 11ο αιώνα, με αφετηρία την Τοσκάνη. Ασκητές αποκτούν μιμητές και δίνουν στους μαθητές τους έναν κανόνα που συμβιβάζει την κοινοβιακή και τη ερημητική ζωή, όπως ο Ρομουάλδος στο Καμάλντολι και ο Ιωάννης Γκουαλμπέρτος στη Βαλομπρόζα. Η επιτυχία του αντι-σιμωνιακού κηρύγματος τους εκφράζεται με την ίδρυση πολλών μοναστηριών που ακολουθούν τον κανόνα του Καμάλντολι ή της Βαλομπρόζα στην Τοσκάνη και τη Σαρδηνία. Το κίνημα εξαπλώνεται προς το βασίλειο των Καπέτων και την Αγία

Γερμανική Αυτοκρατορία, όπου δημιουργούνται μοναστικά κέντρα όπως το Γκραν-Μον, το 1074. Δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στη μοναξιά απέναντι στον Θεό, ο Μπρούνο εγκαθίσταται το 1084 στην οροσειρά των Άλπεων. Η προσπάθειά του θα καταλήξει στην ίδρυση του Μεγάλου Μοναστηριού (Grande Chartreuse), όπου οι μοναχοί εργάζονται, τρώνε και κοιμούνται ο καθένας στο κελί του, το οποίο εγκαταλείπουν μόνο για να λάβουν μέρος στη Θεία Λειτουργία και στο μοναστικό συμβούλιο όταν το συγκαλεί ο ηγούμενος. Την Κυριακή και τις εορτές, οι μοναχοί μπορούν να μιλούν μεταξύ τους, τον υπόλοιπο χρόνο παραμένουν σιωπηλοί και συνεννοούνται με νοήματα. Αυτή η ζωή απομόνωσης και διαλογισμού σε ένα απόκρημνο τοπίο των Άλπεων δεν είναι και πάλι αρκετά ικανοποιητική για τον Μπρούνο ο οποίος, το 1090, πηγαίνει στην Καλαβρία για να απομονωθεί στην ερημιά. Ο Μπρούνο, που γεννήθηκε στην Κολωνία, πρωθιερέας στον καθεδρικό ναό της Ρενς, ερημίτης στις Άλπεις και έπειτα στην Καλαβρία, απεικονίζει με τις μετακινήσεις του την έντονη θρησκευτική κινητικότητα που ζωντανεύει και ενώνει την Ευρώπη στην κοινή αναζήτηση της σωτηρίας, των ερημιτών συμπεριλαμβανομένων.

Η επιστροφή ορισμένων κληρικών σε μορφές κοινοτικής ζωής (ονομάζονται «canonici» από τη λέξη «κανών»)⁶ είναι ένα ακόμη παράδειγμα της κυκλοφορίας των ανθρώπων και των θρησκευτικών ιδεών, ιδιαίτερα της ιδέας της μεταρρύθμισης. Η αρχή της βρίσκεται στην πολύ παλιά επιθυμία να συγκεντρωθούν οι κληρικοί που βοηθούν τον επίσκοπο σε ένα συμβούλιο (η λατινική λέξη είναι capitulum, άρθρο, κεφάλαιο⁷) που να ακολουθεί μια πραγματική κοινοβιακή ζωή. Αυτή η πρόθεση, που είχε ενεργοποιηθεί ήδη από την καρολίδεια εποχή, αναδιατυπώνεται από τη μεταρρυθμιστική Σύνοδο του Λατερανού το 1059. Είναι το σημείο εκκίνησης της ίδρυσης οίκων Κανονικών στην Ιταλία, τη Γαλλία και στην ανακτημένη Ιβηρική χερσόνησο. Κανένας κοινός κανόνας δεν συνδέει ακόμη αυτούς τους οίκους μέχρι τη στιγμή που άρχισε να υιοθετείται ο λεγόμενος Κανόνας του Αυγουστίνου, δηλαδή ένα σύνολο από συμβουλές που συνέταξε ο επίσκοπος Ιπώνος.

6. Ο όρος προέρχεται από τα ελληνικά μέσω των λατινικών. Στον 5ο και 6ο αιώνα, οι Κανονικοί (canonici) είναι οι κληρικοί που ζουν σύμφωνα με τους κανόνες, πράγμα που σημαίνει ότι ανήκουν σε μια εκκλησία και είναι εγγεγραμμένοι στους καταλόγους των κληρικών.

7. Η λέξη «κεφάλαιο» (capitulum) χρησιμοποιείται για να υποδείξει τα συμβούλια των μοναχών ή Κανονικών διότι ξεκινούν με την ανάγνωση ενός κεφαλαίου του κανόνα. Εφαρμόζεται επίσης στις κοινότητες των Κανονικών ή, ακόμη, και στη γενική συνέλευση ενός θρησκευτικού τάγματος.

Σιγά σιγά, τα συμβούλια των Κανονικών μετατρέπονται σε θρησκευτικά τάγματα που οργανώνονται με βάση τις γενικές αρχές που έθεσε ο Αυγουστίνος και συμπληρώνονται με κάποιες άλλες που δανείζονται από τον κανόνα των βενεδικτίνων μοναχών. Οι Κανονικές κοινότητες που σχηματίζονται κατ' αυτό τον τρόπο δεν περιορίζονται μόνο στους καθεδρικούς ναούς, αλλά επεκτείνονται και σε άλλες εκκλησίες που διαθέτουν κοινοβιακά σώματα εκκλησιαστικών λειτουργιών, όπως η κολεγιακή εκκλησία του Αγίου Βίκτωρος στο Παρίσι, που ίδρυσε το 1110 ο Γκιγιόμ ντε Σαμπό. Αυτές οι κοινότητες τελούν τη Θεία Λειτουργία, και επιδίδονται δραστήρια στο κήρυγμα, τη διδασκαλία και τη μελέτη. Με την πενία, την αγνότητα και την κοινή ζωή, οι Κανονικοί ιερείς υιοθετούν έναν τρόπο ζωής που τους φέρνει κοντά στους μοναχούς. Αυτό που τους κάνει να ξεχωρίζουν είναι ότι ασκούν το ιερατικό τους λειτούργημα σε επαφή με τον κόσμο.

Στο διάστημα αυτό, η μοναστική μεταρρύθμιση συνεχίζει την πορεία της. Δίχως να είναι αποκλειστικοί, οι κανόνες της ιερατικής συμπεριφοράς που θέτει το Κλυνύ επεκτείνονται από την καρδιά της Βουργουνδίας στα περισσότερα κράτη της Δύσης, από τις χώρες της Ιβηρικής ως την Ουγγαρία. Όταν τελείωσε η μακροχρόνια θητεία του ηγουμένου Ούγου (1049-1109), ένας πάπας που προερχόταν από το Κλυνύ και ένας άλλος προσκείμενος στο κίνημα αυτού του μοναστηριού εκλέγονται στον ποντιφικό θρόνο (ο Ουρβανός Β' και ο Πασχάλης Β'). Χίλια περίπου μοναστικά ιδρύματα βρίσκονται τότε υπό την εξουσία του ηγουμένου (αββά), αποτελώντας ένα δίκτυο με τεράστια επιρροή, έστω κι αν έχουν διαφορές στο καταστατικό τους ή ακόμα κι αν μερικά από αυτά τα μοναστήρια ή τα αββαεία έχουν λίγους μοναχούς. Το Κλυνύ βρίσκεται στο αποκορύφωμα της ακτινοβολίας του. Ο Ούγος ξεκινά το 1089 ένα τεράστιο οικοδομικό πρόγραμμα που αντανακλά την υλική δύναμη της κοινότητας, το ονομαζόμενο Κλυνύ III. Η εκκλησία του είναι το μεγαλύτερο μνημείο της λατινικής χριστιανοσύνης.⁸ Στο Λάτιο, το μοναστήρι του Μόντε Κασίνο, το οποίο μεταρρυθμίστηκε με την ώθηση του Κλυνύ, γνωρίζει τη μεγαλύτερή του ακμή από τα μέσα του 11ου αιώνα έως τα μέσα του 12ου αιώνα. Οι μοναχοί του έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην αξιοποίηση της υπαίθρου, προσελκύοντας τους χωρικούς με συμ-

8. Αυτό το μεγαλοπρεπές αρχιτεκτονικό σύνολο δεν μπορεί να παραβληθεί παρά μόνο με τον Άγιο Πέτρο της Ρώμης του 16ου αιώνα. Καταστράφηκε στις αρχές του 19ου αιώνα και χρησιμοποιήθηκε σαν λατομείο, γιατί οι πέτρες πουλήθηκαν ως υλικά οικοδομής κατά τη διάρκεια της πρώτης Αυτοκρατορίας και της Παλινόρθωσης στη Γαλλία.

βόλαιο τα οποία εξασφάλιζαν σε κάθε έναν από αυτούς κομμάτια γης. Τον 12ο αιώνα, το μοναστήρι είναι πια ένα μεγαλοπρεπές οικοδόμημα, εντυπωσιακό, με ορειχάλκινες πόρτες που μεταφέρθηκαν από την Κωνσταντινούπολη. Στην Αγία Γερμανική Αυτοκρατορία, ο μεταρρυθμισμένος μοναχισμός του Τάγματος του Αγίου Βενέδικτου οφείλει πολλά στο ίδρυμα του Χιρσάου και στον αββά του Γουλιέλμο, ο οποίος έκτισε πολλές μονές. Γενικά, πρόκειται για διπλά μοναστήρια, ανδρών και γυναικών, που είναι ανοιχτά για δόκιμους μοναχούς ταπεινής καταγωγής και τα οποία δεν δέχονται επεμβάσεις λαϊκών. Ο κανόνας στα μοναστήρια αυτά ερμηνεύεται προς την κατεύθυνση της εντονότερης άσκησης.

Οι μοναχοί του Κλυνύ αφιερώνουν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας στις ιερές ακολουθίες και στην περισυλλογή. Η χειρωνακτική εργασία, που δεν τους απασχολεί διόλου, εξακολουθεί να πραγματοποιείται από τους χωρικούς και από τους θεράποντες αδελφούς. Ως ειδικοί στις προσευχές, δέχονται συχνά στη διάρκεια του 11ου αιώνα δωρεές εκκλησιών. Κατά γενικό κανόνα, δεν ιερουργούν σε αυτές, αλλά καταρτίζουν συμβάσεις με τους εφημέριους, σύμφωνα με τις οποίες μοιράζονται τον φόρο της δεκάτης και έκτακτες απολαβές. Έτσι, οι μοναχοί του Κλυνύ ζουν κυρίως από τα κέρδη των ενοριών και των κτημάτων τους. Τυπικά, αυτές οι πηγές εσόδων δεν αντιφάσκουν προς τη μοναστική πενία, διότι αυτή τηρείται σε ατομικό επίπεδο χωρίς να αποκλείει τον πλούτο του μοναχικού τάγματος. Έτσι όμως το ιδεώδες των βενεδικτίνων μοναχών εφαρμόζεται στην πράξη κατά τρόπο προβληματικό.

Τη στιγμή που το μοναστήρι του Κλυνύ αποτελεί τον κυριότερο πνευματικό πόλο της χριστιανοσύνης, η τήρηση των ιερατικών κανόνων του αρχίζει να υποχωρεί, όσο αναπτύσσεται ο ανταγωνισμός τον 12ο αιώνα και, μάλιστα, σε δύο επίπεδα. Από τη μια πλευρά, οι κοινοβιακοί ιερείς υιοθετούν στα ποιμαντικά τους έργα μοναστικές αξίες και πρακτικές, όπως η προσευχή σε καθορισμένες ώρες, και, από την άλλη, αναπτύσσεται μια νέα πρωτοβουλία, όχι πολύ μακριά από το Κλυνύ.

Πράγματι, το 1098, ο βενεδικτίνος ηγούμενος του Μολέμ Ροβέρτος, επιλέγει να αποσυρθεί και να αφιερωθεί σε εντονότερη μετάνοια, ζώντας φτωχικά και εργαζόμενος χειρωνακτικά. Εγκαθίσταται στο δάσος της Ντιζόν, στο Σιτώ, με άλλους μοναχούς. Παρά την αναγκαστική επιστροφή του Ροβέρτου στο Μολέμ τον επόμενο χρόνο, η νέα μονή επιβιώνει. Τα πρώτα μέλη της εφαρμόζουν έναν κοινοβιακό τρόπο ζωής χωρίς συμβιβασμούς και ζουν με απόλυτη αυστηρότητα. Θέλουν να επιστρέψουν σε μια όσο γίνεται πιο

αυθεντική εφαρμογή του κανόνα των βενεδικτίνων, σε πλήρη ρήξη με τα εγκόσμια.

Μετά τις δυσκολίες του ξεκινήματος, ο μικρός μοναστικός πειραματισμός του Σιτώ αναστατώνεται το 1112 από την άφιξη μιας ομάδας ανδρών την οποία οδηγεί ένας νεαρός ευγενής που προέρχεται από μεγάλη οικογένεια της Βουργουνδίας, ο Βερνάρδος ντε Φοντέν. Το 1115, ο Βερνάρδος που είχε γίνει σιστεριανός μοναχός θα σταλεί να ιδρύσει και να διευθύνει το μοναστήρι (αββαείο) του Κλαιρβώ. Με τον απόλυτο χαρακτήρα του, το χάρισμα και το ταλέντο του, θα προσδώσει σύντομα στο μοναστήρι εξαιρετική ακτινοβολία. Διατρέχοντας όλη την Ευρώπη, θα εντάξει στο αββαείο του περίπου εξήντα μοναστήρια, από την Αγγλία ως την Ιταλία. Η διάδοση του σιστεριανού μοναχισμού στο πρώτο μισό του 12ου αιώνα είναι, κατά ένα μεγάλο μέρος, έργο του Βερνάρδου του Κλαιρβώ, του πνευματικού ηγέτη της γενιάς του. Ενώ το Κλυνύ παραμένει στάσιμο και η ζέση του αναχωρητικού κινήματος μειώνεται, η απήχηση του Σιτώ κορυφώνεται. Το νέο μοναχικό τάγμα επηρεάζει έντονα τον Νορβέρτο, ιδρυτή των κοινοβιακών ιερέων του Πρεμοντρέ το 1120, και γεννά ένα πλήθος σιστεριανών μοναστηριών που απλώνονται μέχρι τους Αγίους Τόπους. Τα μοναστήρια που ιδρύονται υπάγονται σε ένα από τα πέντε μεγάλα αββαεία (Σιτώ, Κλαιρβώ, Λα Φερτέ, Ποντινί, Μοριμόν) αλλά παραμένουν αυτόνομα, έστω και αν υποδέχονται μια φορά τον χρόνο τον αββά του μητροπολιτικού αββαείου του Σιτώ. Αντίθετα με τα πρότυπα του Κλυνύ, οι σιστεριανοί μοναχοί ζουν από την προσωπική τους εργασία και από την εργασία των θεραπόντων αδελφών. Δέχονται τα απομακρυσμένα χωράφια που κανείς δεν καλλιεργεί, αλλά αρνούνται κάθε έκτακτη αμοιβή από ιδιωτικές εκκλησίες ή οποιοδήποτε έσοδο μπορεί να προέρχεται από ενοίκιο φούρνων ή μύλων. Δεν τρώνε κρέας και φορούν ένα λευκό ένδυμα από άβαφο μαλλί έτσι, ώστε να μην προσθέτουν τίποτα στον Κανόνα των βενεδικτίνων. Η νέα πρόταση των λευκών μοναχών έφτασε την κατάλληλη ώρα, διότι ο εφημεριακός κλήρος, που βελτιώνεται χάρη στη γρηγοριανή μεταρρύθμιση, μπορεί να αναλάβει το λειτουργικό και ποιμαντικό έργο που του αναλογεί. Εντούτοις, μετά τον θάνατο του Βερνάρδου του Κλαιρβώ το 1153, οι σιστεριανοί συμμετέχουν όλο και περισσότερο στη ζωή της χριστιανοσύνης έξω από τα μοναστήρια τους. Με πρόσκληση του πάπα, συμβάλλουν στην πνευματική εξύψωση των επισκοπών και στον αγώνα κατά των αιρέσεων. Από την άλλη, η μικρότερη αφοσίωσή τους στην καθαυτό προσευχή και ο πλουτισμός των μοναστηριών τους περιορίζουν την έλξη που ασκούν. Στην Αγγλία και στην ανακτημένη

Ιβηρική χερσόνησο, κυριαρχούν στην κτηνοτροφία των προβάτων και συμμετέχουν στο διεθνές εμπόριο του μαλλιού. Στο Μονπελιέ, όταν ο κοινοβιακός ιερέας από την Καστίλλη Δομίνικος δε Γκουθμάν συναντά το 1206 τους σιστεριανούς λεγάτους που είχε στείλει ο πάπας για να πολεμήσει τους αιρετικούς, απογοητεύεται από τον τρόπο ζωής τους. Μετά από έναν αιώνα, ο δυναμισμός του τάγματος του Σιτώ έχει ήδη καταπέσει.

Αν η έντονη αναζήτηση της σωτηρίας οδηγεί συχνά στα μοναστήρια, ωθεί επίσης κάποιους χριστιανούς απογοητευμένους από τον θεσμό της Εκκλησίας σε μονοπάτια θρησκευτικής διαφωνίας. Αυτό δεν είναι κάτι το καινούργιο, αλλά το φαινόμενο ενισχύεται σημαντικά κατά τον 12ο και 13ο αιώνα. Μια τέτοια αφθονία θρησκευτικών κινήματων, τα οποία η Εκκλησία χαρακτηρίζει αιρετικά, συνδέεται με τη συγκυρία. Η οικονομική και εμπορική ανάπτυξη είναι μέρος αυτής της συγκυρίας, διότι μεταφράζεται με μια αύξηση των εσόδων του κλήρου που απομακρύνει ιερείς και μοναχούς από την ευαγγελική πενία. Το φαινόμενο εντείνεται περισσότερο καθώς η μάχη της γρηγοριανής Εκκλησίας – με τη βοήθεια εκκλησιαστικών ποινών – κατά των κοσμικών που κατέχουν εκκλησιαστικά αγαθά και δικαιώματα, καταλήγει σε μεταφορά του πλούτου προς όφελος του κλήρου. Πρέπει να προσθέσουμε σε αυτή την εξέλιξη την πολιτική της παποσύνης. Ξεκίνησε μια εσωτερική μεταρρύθμιση, αλλά η ίδια ήταν εξασθενημένη από τον αγώνα με την Αγία Γερμανική Αυτοκρατορία. Αναγνώρισε, με απόφαση του Ουρβανού Β', την εγκυρότητα των θείων μυστηρίων που τελούνται από καθ' όλα νόμιμους, σύμφωνα με το Κανονικό Δίκαιο, ιερείς, ακόμη και αν η συμπεριφορά των ιερέων ή οι γνώσεις τους δεν είναι υποδειγματικές. Για τον πάπα επρόκειτο για έναν συμβιβασμό που αποσκοπούσε στη συμφιλίωση με τον κλήρο που είχε παραμείνει πιστός στον αυτοκράτορα, γεγονός που επέσυρε κριτική εναντίον του από τη πλευρά των αδιάλλακτων γρηγοριανών. Ακολούθησαν συγκρούσεις λαϊκών με την ιεραρχία, ιδιαίτερα στην Ιταλία, πεδίο πρώιμης ανάπτυξης της πνευματικότητας των λαϊκών σε συνδυασμό με την προσπάθεια μεταρρύθμισης της Εκκλησίας.

Η επιθυμία για μεταρρύθμιση της Εκκλησίας ώστε να επανέλθει στην καθαρότητα του Ευαγγελίου μπορεί να παρεκτραπεί προς την αίρεση. Πράγματι, αν και η ευαγγελική αμφισβήτηση δεν θίγει το δόγμα, στρέφεται κατά της ηθικής κατάπτωσης του κλήρου. Όσο η κριτική αυτή απορροφάται από τη γρηγοριανή μεταρρύθμιση, αυτοί που τη διατυπώνουν δεν εκτίθενται πολύ. Από τη στιγμή όμως που το μεταρρυθμιστικό κίνημα τελματώνεται μετά το κονκορδάτο της Βορμς, το 1122, η αμφισβήτηση καθίσταται περισ-

σότερο ύποπτη. Οι παταρηνοί γίνονται αιρετικοί στη διάρκεια του 12ου αιώνα, ενώ οι βάλδιοι ακολουθούν ένα παρόμοιο μονοπάτι. Οι βάλδιοι οφείλουν το όνομά τους στον Πέτρο Βάλδο, έμπορο από τη Λυών ο οποίος, κατά το 1170, αποφασίζει να μεταστραφεί στην ευαγγελική τελειότητα. Μεταφράζει σε λαϊκή γλώσσα τα Ευαγγέλια και πολλά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης έτσι ώστε όλοι να έχουν πρόσβαση σε αυτά, πράγμα που αρνούσαν οι κληρικοί, επίσημα επειδή θεωρούσαν τους λαϊκούς ανίκανους να κατανοήσουν σωστά τις Γραφές, αλλά επίσης διότι τέτοιες μεταφράσεις κινδύνευαν να περιθωριοποιήσουν τον ρόλο του πολιτιστικού μεσολαβητή που κατείχαν. Στη συνέχεια, ο Βάλδος αφήνει την περιουσία του στη σύζυγό του και τους πτωχούς, βάζει τις κόρες του στο αββαείο του Φοντεβρό, συγκεντρώνει κάποιους πιστούς γύρω του και παίρνει τους δρόμους για να κηρύξει τη μετάνοια και την ολοκληρωτική πενία. Το κήρυγμά του δεν είναι ετερόδοξο κατά βάθος, αλλά δεν είναι φιλικό προς τον κλήρο του οποίου αμφισβητεί το θρησκευτικό μονοπώλιο. Παρά την απαγόρευση του κηρύγματος που τους επέβαλε ο επίσκοπός τους, ο Βάλδος και οι σύντροφοί του συνεχίζουν την περιπλάνησή τους ως ευαγγελικοί χριστιανοί. Οι βάλδιοι αφορίζονται, στη συνέχεια κηρύσσονται αιρετικοί, αλλά διατηρούνται στο Ντοφινέ και το Πεδεμόντιο (όπου συναντούν και άλλες ομάδες αντιφρονούντων) καθώς και στις γερμανικές περιοχές. Πράγματι, είναι μια εποχή όπου εκκολάπτεται, σε πολλά μέτωπα, η απειλή της αίρεσης, όπως μαρτυρεί η καταδίκη του 1184 που δεν στοχεύει μόνο τους βάλδιους αλλά και τους «ταπεινωμένους Λομβαρδούς» (ένα άλλο ευαγγελικό σχίσμα), τους παταρηνούς ή, ακόμη, τους Καθαρούς.

Από όλες τις θρησκευτικές πεποιθήσεις που κηρύχτηκαν αιρετικές, εκείνη των Καθάρων αποτελεί την πιο σοβαρή απειλή. Ο όρος εμφανίζεται στη Ρηνανία το 1143, αλλά οι αρχές μιλούν συνήθως για μανιχαϊστές, για αιρετικούς ή, στην περιοχή του Λανγκεντόκ, για τους Αλβιγηνούς (από την πόλη Αλμπί). Στην κυριολεξία, ο όρος αυτός αναφέρεται μόνο στην ελίτ των πληθυσμών που ονομάζονται έτσι, δηλαδή στους «τέλειους». Οι περισσότεροι από αυτούς αυτοαποκαλούνται «αληθινοί χριστιανοί». Η πίστη τους διαδίδεται στην Ιταλία, στην Αγία Γερμανική Αυτοκρατορία και, προπάντων, στο νότιο τμήμα του βασιλείου της Γαλλίας, ανάμεσα στην Τουλούζη και την Καρκασόν, εκεί όπου το πολύ χαμηλό πνευματικό και ηθικό επίπεδο του κλήρου, που δεν έχει ακόμη πλήρως επηρεαστεί από τη γρηγοριανή μεταρρύθμιση, προσφέρει ευνοϊκό έδαφος. Οι ομοιότητες που υπάρχουν με τους διάφορους δυϊσμούς της Ανατολής μάς κάνουν να σκεφτούμε ότι η αίρεση

των Καθάρων προήλθε από τα Βαλκάνια την εποχή των σταυροφοριών, όμως αυτή η προέλευση είναι αβέβαιη, διότι στοιχεία της θεματολογίας των Καθάρων ήταν ήδη παρόντα στα αιρετικά κινήματα του 11ου αιώνα.

Το βασικό στοιχείο της διδασκαλίας τους, αν και παρουσιάζει διαφορές ανάλογα με τις ομάδες, στηρίζεται στην ιδέα ότι η ζωή είναι ένας τρόπος πάλης ανάμεσα στον καλό Θεό, δημιουργό του κόσμου του πνεύματος, και στον αντίπαλό του, τον Κακό δημιουργό της ύλης. Οι Καθαροί οδηγούνται από αυτή την αντιπαλότητα στην πεποίθηση ότι ο άνθρωπος μπορεί να ελευθερωθεί από την ύλη και από το Κακό αν δεχτεί να ακολουθήσει τον Χριστό, διότι μπορεί η ρωμαϊκή Εκκλησία να τους θεωρεί αιρετικούς, οι ίδιοι όμως θεωρούν εαυτούς αυθεντικούς χριστιανούς. Σίγουρα, ο δικός τους Χριστός δεν είναι ο Λυτρωτής όλων των ανθρώπων. Εφόσον θεωρούν ότι η ύλη είναι κακή, δεν μπορούν να δεχτούν την ενσάρκωση του Θεού, ούτε την ανάσταση των σωμάτων. Κατ' αυτούς, ο Χριστός δεν μπορεί να είναι άνθρωπος, είναι ο μεγαλύτερος των αγγέλων. Η διδασκαλία του είναι αυτή που ανοίγει την οδό της σωτηρίας του ανθρώπου και όχι ο θάνατος και η ανάστασή του. Μέσω αυτού, οι άνθρωποι μπορούν να ανακαλύψουν τις διδασχές για τον ορθό βίο. Συγκεκριμένα, τα αγαπημένα θέματα των Καθάρων είναι η περιφρόνηση του ορατού κόσμου και η κριτική του εκκλησιαστικού θεσμού τον οποίο καταγγέλλουν ως διεφθαρμένο καρπό μιας κοινότητας που αρχικά ήταν αγνή. Ακολουθεί η δημιουργία μιας δικής τους ιεραρχίας, μιας δικής τους τελετουργίας και μιας ιεροτελεστίας «επίθεσης των χειρών» με την οποία διενεργείται η ένταξη στην ομάδα των «τελείων» (consolamentum). Η αίρεση των Καθάρων δεν παρουσιάζεται λοιπόν σαν ένα κίνημα μεταρρύθμισης της Εκκλησίας, αλλά σαν μια αντι-Εκκλησία. Αριθμητικά, παραμένει μια μειοψηφία, καθώς η επιρροή της αγγίζει κυρίως τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας.

Εντούτοις, οι Καθαροί ανταγωνίζονται την επίσημη Εκκλησία στο τέλος του 12ου αιώνα. Προκειμένου να εμποδίσει την εξάπλωσή τους, η παποσύνη στηρίζεται στους ηγεμόνες για να πατάξει την αίρεση, αλλά δεν έχει στηρίγματα στο Λανγκεντόκ, ενώ συγκρούεται με τις κοινότητες της Ιταλίας. Σιστεριανοί μοναχοί στέλνονται από το 1198 για να επαναφέρουν τους Καθαρούς στην καθολική ορθή πίστη, μάταια όμως. Μετά την απογοήτευση που του προξένησε η συνάντησή του με τους σιστεριανούς λεγάτους, ο Δομίνικος δε Γκουθμάν εγκαταλείπει τον δρόμο του κοινοβιακού ιερέα και συγκροτεί μια ομάδα από κήρυκες οι οποίοι περιφέρονται με ταπεινότητα στην περιοχή του Λοραζέ από το 1206 ώστε να πείσουν τους Καθαρούς με

τον λόγο και το παράδειγμα (*verbo et exemplo*). Ο λόγος του δεν περιέχει τις, συνηθισμένες σε τέτοιες περιστάσεις, απειλές, και το παράδειγμα της αυστηρής ζωής του δεν έχει τίποτα να ζηλέψει από τη ζωή των «τελείων». Μετά τη δολοφονία του παπικού λεγάτου Πιερ ντε Καστελνός από έναν ιππότη που υπηρετούσε τον κόμη της Τουλούζης, Ραϊμόνδο Δ', αυτή η ήπια μέθοδος δεν αρκεί πλέον. Ο Ιννοκέντιος Γ' κηρύττει σταυροφορία κατά της αίρεσης. Οι βόρειοι βαρόνοι του βασιλείου επιδίδονται σε μια ανελέητη καταστολή, της οποίας τα πιο αιματηρά γεγονότα ήταν η σφαγή στο Μπεζιέ το 1209 και η νικηφόρα μάχη του Μουρέ το 1213. Η περιουσία του κόμη της Τουλούζης, που συμπαθούσε τους Καθαρούς, περιέρχεται στον Σιμόν ντε Μονφόρ και έπειτα στον βασιλιά της Γαλλίας με τη συνθήκη των Παρισίων, που υπογράφηκε το 1229. Από αυτή την τεράστια μεταβίβαση ιδιοκτησίας προκύπτει ότι η εκστρατεία κατά των Αλβιγηνών δεν μπορεί να περιορισθεί αποκλειστικά στη θρησκευτική της διάσταση. Αποτελεί ταυτόχρονα ευκαιρία για να ικανοποιηθούν οι εγκόσμιες ορέξεις και εντάσσεται σε μια ευρύτερη πολιτική εδαφικών προσαρτήσεων των Καπέτων. Από την πλευρά της, η παποσύνη συστηματοποιεί τον αγώνα της κατά των θρησκευτικών διαφωνιών με πολλά δρακόντεια μέτρα. Κατάσχονται τα αγαθά των αιρετικών και όσων τους υποστηρίζουν. Οι ίδιοι οι αιρετικοί παραδίδονται στην κοσμική εξουσία για να τιμωρηθούν όπως τους αξίζει. Αυτό σημαίνει ότι η Εκκλησία, η οποία δεν μπορεί να χύσει αίμα, αναθέτει στο κράτος την εκτέλεσή τους. Μόνο οι μετανοούντες τιμωρούνται με απλή φυλάκιση.

Το 1231, ενώ συνεχίζεται ο αναβρασμός των Καθαρών, ο πάπας Γρηγόριος Θ' ιδρύει την Ιερά Εξέταση (η λατινική λέξη είναι *inquisitio*, έρευνα). Πρόκειται για μια ειδική δικαιοδοσία που ασκείται από αντιπροσώπους του πάπα για να καταστείλει τις αιρέσεις. Την αναλαμβάνει το Τάγμα των Αδελφών κηρύκων ή δομινικανών, που ιδρύθηκε τότε με σκοπό να επαναφέρει τους Καθαρούς στους κόλπους της Εκκλησίας. Σκοπός της είναι βέβαια να σταματήσει το ανερχόμενο κύμα των αιρέσεων, αλλά δεν είναι ο μόνος. Η Ιερά Εξέταση οφείλει επίσης να προσπαθήσει να σώσει τον κατηγορούμενο.⁹ Το ιδεώδες των ιεροεξεταστών είναι λοιπόν να αποσπάσουν

9. Οι συνήθεις εικόνες και αντιλήψεις περί Ιεράς Εξέτασης είναι γεμάτες από μύθους. Σε σχέση με αυτή κυρίως την ειδική δικαιοδοσία στρέφονται οι κατηγορίες κατά της καθολικής Εκκλησίας ότι καταπίεσε τις συνειδήσεις και βασάνισε ανθρώπους για αιώνες. Η προσοχή επικεντρώθηκε σε δύο σημεία: στην Ιερά Εξέταση κατά τον Μεσαίωνα και, πολύ περισσότερο, στην ισπανική Ιερά Εξέταση στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα. Τα πρώτα κείμενα που εκθέτουν τις αγριότητες της Ιεράς Εξέτασης είναι προτεσταντικής προέλευσης. Ο 18ος αι. είδε την

μια ομολογία και διάφορες πληροφορίες ώστε να αποκαλυφθούν και άλλοι αιρετικοί, γεγονός που αποδεικνύει την ειλικρίνεια του μετανοούντος. Από αυτή την άποψη, η περίπτωση του Πέτρου της Βερόνας είναι ένα υπόδειγμα για τον θεσμό. Αφού υπήρξε Καθαρός ο ίδιος, επιστρέφει στην Εκκλησία και στη συνέχεια κυνηγά τους αιρετικούς φορώντας το ράσο του δομινικανού, προτού δολοφονηθεί το 1252 και ανακηρυχθεί άγιος τον επόμενο χρόνο. Ο Πέτρος της Βερόνας έγινε ο Άγιος Πέτρος ο Μάρτυς. Εντούτοις, παραμένει το γεγονός ότι η βία ξεπέρασε τα όρια. Πολυάριθμες είναι οι πυρές που ανάβουν στη Γαλλία και την Αγία Γερμανική Αυτοκρατορία, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1230. Επιπλέον, ο πάπας Ιννοκέντιος Δ' επιτρέπει τη χρήση βασανιστηρίων το 1252 προκειμένου να διευκολυνθεί η απόσπαση της ομολογίας. Πώς είναι δυνατόν να εξηγηθεί μια τέτοια πολιτική στο όνομα του χριστιανισμού; Η δικαιολογία που δίνει ο Θωμάς ο Ακινάτης (1224 ή 1225-1274) μπορεί να κατανοηθεί μόνο σε μια κοινωνία όπου το πρώτο αγαθό είναι η πίστη και όχι τα ανθρώπινα δικαιώματα:

Πρέπει να ανεχόμαστε τους αιρετικούς;

[...] Απάντηση: Σε ό,τι αφορά τους αιρετικούς, πρέπει να επισημάνουμε δύο πράγματα, το ένα από τη δική τους πλευρά, το άλλο από την πλευρά της Εκκλησίας. Από την πλευρά τους, υπάρχει αμαρτία. Εκείνη για την οποία αξίζουν όχι μόνο να απομακρυνθούν από την Εκκλησία με αφορισμό αλλά και να θανατωθούν. Πράγματι, είναι πολύ πιο σοβαρό να διαφθείρει κάποιος την πίστη που εξασφαλίζει τη ζωή της ψυχής παρά να παραχαράξει χρήματα τα οποία χρησιμεύουν στην εγκόσμια ζωή. Συνεπώς, αν οι παραχαράκτες ή άλλοι κακοποιοί

κριτική να διαδίδεται και να κερδίζει ακόμα και τα ίδια τα καθολικά κράτη, ειδικά τη Γαλλία του Βολταίρου. Η κριτική αυτή επεκτείνεται τον 19ο αι., στο πλαίσιο ιδεολογικών συγκρούσεων (στην Ισπανία και τη Γαλλία) ή σε συνέχεια της προτεσταντικής πολεμικής. Η εικόνα ενός θεσμού που είναι επηρεασμένος από τη μέθη της εξουσίας και ξεχειλίζει από επινοητικότητα για να βασανίζει τα θύματά του (πυρά, τανάλλες, σεξουαλικά βασανιστήρια...) διαδόθηκε τότε στη λογοτεχνία και την εικονογραφία με στόχο την προπαγάνδα κατά του «Παλαιού Καθεστώτος» (*Ancien Régime*). Πέρα από την υπερβολή που περιέχει, αυτή η συστηματική απεικόνιση δυσκολεύει την κατανόηση του παρελθόντος. Ο ισχυρισμός ότι οι ιεροεξεταστές ήταν διεστραμμένοι και η Ιερά Εξέταση ένας ιστορικός παραλογισμός δεν βοηθά να καταλάβουμε τη λογική των ιστορικών γεγονότων και εξελίξεων. Κυρίως μας εμποδίζει να κατανοήσουμε ότι η Ιερά Εξέταση συμμετείχε στην οικοδόμηση του σύγχρονου κράτους του οποίου αποτέλεσε ένα γρανάζι και στο οποίο προσέφερε ένα δικαστικό πρότυπο (που άφησε τη σφραγίδα του). Ενός κράτους που τη στήριζε και την επέβαλλε όταν αντιμετώπιζε αντιστάσεις. Η Ιερά Εξέταση παραμένει πάντως ένα απωθητικό στοιχείο της δυτικής κουλτούρας και συνέβαλε ιδιαίτερα στη διαμόρφωση αρνητικών συλλογικών απεικονίσεων της καθολικής Εκκλησίας, του Μεσαίωνα, αλλά και της Ισπανίας.

δικαίως καταδικάζονται αμέσως σε θάνατο από τους κοσμικούς ηγεμόνες, πολύ περισσότερο οι αιρετικοί, αμέσως μόλις αποδειχθεί η σχέση τους με την αίρεση, μπορούν όχι μόνο να αφορίζονται, αλλά και δικαίως να θανατώνονται.

Από την πλευρά της Εκκλησίας, αντιθέτως, υπάρχει η ευσπλαχνία ώστε να μεταστραφούν οι παραπλανηθέντες. Για τον λόγο αυτό δεν καταδικάζει αμέσως, αλλά «μετά από μια πρώτη και μια δεύτερη νουθεσία», όπως διδάσκει ο Απόστολος. Όμως, μετά από αυτό, αν ο αιρετικός επιμένει ακόμη, η Εκκλησία, που δεν ελπίζει πια να τον μεταστρέψει, εξασφαλίζει τη σωτηρία των υπολοίπων απομακρύνοντάς τον από αυτήν με την ποινή του αφορισμού, και στη συνέχεια τον αφήνει στην εγκόσμια δικαιοσύνη προκειμένου να αποκοπεί από τον κόσμο διά της θανατώσεως. Ο Άγιος Ιερώνυμος λέει πράγματι το εξής, στα *Θεσπίσματα*: «Πρέπει να κόβονται οι σαπισμένες σάρκες και να διώχνεται από τη στάνη το άρρωστο πρόβατο, από φόβο μην υποφέρει, διαφθαρεί, σαπίσει και χαθεί όλο το κοπάδι. Ο Άρειος στην Αλεξάνδρεια ήταν μια σπίθα, επειδή όμως δεν έσβησε αμέσως, η πυρκαγιά που προκάλεσε κατέστρεψε τα πάντα».¹⁰

Οι αιρέσεις υποχωρούν υπό την απειλή της Ιεράς Εξέτασης, πολύ περισσότερο όμως από την ποιμαντική δραστηριότητα των επαιτικών ταγμάτων που ιδρύθηκαν τον 13ο αιώνα. Κάτω από αυτή την ονομασία συνυπάρχουν οι αδελφοί κήρυκες του Δομίνικου δε Γκουθμάν και οι ελάσσονες αδελφοί του Φραγκίσκου της Ασίζης, που ονομάζονται αντίστοιχα δομινικανοί και φραγκισκανοί. Η ιστορία του Φραγκίσκου της Ασίζης είναι μια ιστορία μεταστροφής. Γιος ενός πλούσιου εμπόρου υφασμάτων, ο Φραγκίσκος γυρίζει σταδιακά την πλάτη του στην αχαλίνωτη νεανική ζωή για να ζήσει από το 1208 σύμφωνα με το Ευαγγέλιο. Τα μέλη της ευαγγελικής αδελφότητας που ίδρυσε φορούν έναν απλό χιτώνα και ένα σχοινί αντί για ζώνη. Αυτοί οι αδελφοί, που διαλέγουν την επωνυμία «ελάσσονες» διότι θεωρούν τους εαυτούς τους ασήμαντους, ακολουθούν αυστηρά το ιδεώδες της πενίας την οποία κηρύττουν. Δεν αρκούνται στην εγκατάλειψη της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά αρνούνται οποιαδήποτε συλλογική ιδιοκτησία και υπολογίζουν μόνο στην προσωπική τους εργασία και την επαιτεία για να ζήσουν. Με την προσωπική του ακτινοβολία και με τη συνέπειά του, ο φτωχός της Ασίζης ενθουσιάζει τις ψυχές που αναζητούν το απόλυτο, όπως η νεαρή γυναίκα που ονομάζεται Κλάρα, η οποία θα δημιουργήσει σύντομα το γυναικείο τμήμα του τάγματος των φραγκισκανών, το οποίο θα αποκτή-

10. Thomas d' Aquin, *Somme théologique*, 2ο μέρος, 2ος τόμος, 1η ενότητα, ερώτηση 11, άρθρο 3, Paris, Le Cerf, 1985, τόμος III, σελ. 91.

σει δικό του κανόνα το 1223. Όσο για την ιστορία του Δομίνικου δε Γκουθμάν, είναι εκείνη του εκκλησιαστικού που επιθυμεί να ανανεώσει τη μοναστική ζωή με μεγαλύτερη έμφαση στην πενία, στο πλαίσιο του αγώνα κατά των Καθαρών. Το σχέδιό του καταλήγει στη συγκρότηση ενός τάγματος ιεροκηρύκων που ακολουθούν τον κανόνα του Αυγουστίνου και διαθέτει από το 1220-1221 έναν Καταστατικό χάρτη που απορρίπτει οποιαδήποτε κοινή ιδιοκτησία, με εξαίρεση τη στέγη. Η τελευταία πρωτοβουλία του Δομίνικου, πριν από τον θάνατό του το 1221, δίνει στους Αδελφούς κήρυκες την ευκαιρία να αυξάνουν τον αριθμό τους και να αναπτύσσουν στο μέλλον ευρύτερη δράση, πέρα από την αντιμετώπιση της αίρεσης. Στέλνει αδελφούς να σπουδάσουν την εποχή που τα πανεπιστήμια αρχίζουν να αναπτύσσονται. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι δομινικανοί γίνονται γνωστοί –για παράδειγμα ο νεαρός Θωμάς ο Ακινάτης στη Νάπολη– και στρατολογούν μεγάλο αριθμό μοναχών.

Οι φραγκισκανοί και οι δομινικανοί έχουν βέβαια θεσμικές διαφορές. Διακρίνονται όμως και για τη διαφορετική τους νοοτροπία. Η επιταγή της πενίας είναι απόλυτη στους φραγκισκανούς, οι οποίοι, επιπλέον, δυσπιστούν απέναντι στη σπουδή και την παιδεία, διότι προσδίδει μια ανωτερότητα που δεν είναι συμβατή με την απάρνηση οποιασδήποτε μορφής εξουσίας. Όμως, οι σύγχρονοί τους αντιλήφθησαν αυτό που ένωνε τα δύο αυτά σημαντικά επαιτικά τάγματα: ότι και τα δύο επέλεξαν την ιεραποστολή. Και τα δύο μοναχικά τάγματα απαρνούνται τον κόσμο για να έλθουν καλύτερα σε επαφή με αυτόν ώστε να τον σώσουν. Ο δρόμος μέσω της επαιτείας και της κοινοβιακής ζωής τους ξαναφέρει στην ιεραποστολή. Αυτή η νέα μορφή γνωρίζει ραγδαία ανάπτυξη στη διάρκεια του 13ου αιώνα και ωθεί στη δημιουργία νέων μοναστικών κοινοτήτων όπως οι καρμηλίτες, οι αυγουστίνου και οι σερβίτες. Ιδρύονται επίσης τα «τρίτα τάγματα», δηλαδή οργανώσεις λαϊκών που ζουν σύμφωνα με τις πνευματικές αρχές του τάγματος με το οποίο συνδέονται, αποτελώντας έτσι –δίπλα στο πρώτο ανδρικό και στο δεύτερο γυναικείο τάγμα– ένα τρίτο τάγμα, του οποίου τα μέλη ονομάζονται «τρίτοι». Δικαιώνοντας την ποντιφική στρατηγική, η επιτυχία των διαφόρων επαιτικών ταγμάτων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την υποχώρηση των αιρέσεων. Η δράση τους εξαπλώνεται παντού ξεκινώντας από τα μοναστήρια τους, αλλά οι φραγκισκανοί και οι δομινικανοί δραστηριοποιούνται κυρίως στις πόλεις για να επαναφέρουν τους αιρετικούς στην ορθή πίστη, ιδιαίτερα στην Ιταλία, καθώς και για να αποσπάσουν πολλά τέκνα της Εκκλησίας από τους πειρασμούς του πλούτου, της εξου-

σίας ή της αμφισβήτησης. Κατά το 1300, τα επαιτικά τάγματα έχουν κατακλύσει μαζικά τις πόλεις της Δύσης, φέρνοντας το παράδειγμα μιας ζωής ευαγγελικής πτωχείας που είναι ικανή να αποτρέψει τον αντικληρικαλισμό και το σχίσμα.

Η ζωή του καθολικού

Η ανάπτυξη των σχισμάτων καθώς και η μεταρρύθμιση της Εκκλησίας αποτελούν εκδηλώσεις μιας νέας θρησκευτικής ζωτικότητας. Σε διάφορες περιοχές της λατινικής χριστιανοσύνης, πιστοί ορθώνουν το ανάστημά τους για να επισημάνουν στον κλήρο ότι δεν είναι άξιος να τους υπηρετεί ως μεσολαβητής στη σχέση τους με τον Θεό. Όμως, από αυτή τη μεσολάβηση εξαρτάται κάτι πολύ σημαντικό: η παγκόσμια τάξη. Με τις πράξεις, τον λόγο και την προσευχή, οι κληρικοί έχουν την ευθύνη να αποκαθιστούν συνεχώς τη σχέση με τον Παντοδύναμο. Ακόμη και μέσα στον κλήρο, η ανάγκη για μεταρρύθμιση δεν παύει να εκδηλώνεται επίμονα. Ένας χριστιανισμός λιγότερο τραχύς πορεύεται μέσα στις συνειδήσεις και απαιτεί να συμφωνεί ο λόγος με τις πράξεις.

Ο πυρήνας του χριστιανισμού περιέχεται πάντοτε στο Πιστεύω της Νίκαιας που οι πιστοί οφείλουν να γνωρίζουν, και να το απαγγείλουν πριν πεθάνουν. Στην καθημερινή τους ζωή, οι καθολικοί δεν προσεύχονται με το κείμενο του Πιστεύω (Credo), αλλά με το Πάτερ ημών και το Χαίρε Κεχαριτωμένη Μαρία, στα οποία προσθέτουν ενδεχομένως αυτοσχέδιες προσευχές που υπαγορεύουν οι περιστάσεις, ή επικαλούνται τους αγίους. Ο κλήρος, που είναι περισσότερο μορφωμένος, χρησιμοποιεί πιο εύκολα τους ψαλμούς που περιέχονται στο Ψαλτήριο. Κληρικοί και λαϊκοί, άνδρες και γυναίκες, εκφράζονται, όπως κατά το παρελθόν, και με τη βοήθεια του σώματος: την όρθια στάση, τα υψωμένα ή σταυρωμένα χέρια, τη γονυκλισία, την προσκύνηση, για να λατρέψουν το μεγαλείο του Θεού ή να ικετέψουν το έλεος του Deus omnipotens (Παντοδύναμου Θεού). Δίπλα σε αυτές τις παραδοσιακές συμπεριφορές, ο 11ος και ο 12ος αιώνας καινοτομούν ως προς τον τρόπο προσευχής. Οι πιστοί προσεύχονται έχοντας τα χέρια ενωμένα μπροστά στο στήθος και τα δάκτυλα τεντωμένα. Αυτή η χειρονομία προέρχεται από έναν μεσαιωνικό κώδικα συμπεριφοράς που εκφράζει σεβασμό. Ακουμπώντας τα χέρια του ενωμένα στα χέρια του άρχοντά του, ο υποτελής εγκαθιστά μια προσωπική ιεραρχική σχέση, χαρακτηριστική στις φεουδαρ-

χικές κοινωνίες. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει πως η προσευχή παύει να είναι μια πράξη λατρείας, ταπεινότητας ή μετάνοιας για να μεταβληθεί σε απλή τελετουργία σεβασμού προς τον Θεό. Αυτή η νέα συμπεριφορά συνδυάζεται με τη γονυκλισία, η οποία γενικεύεται. Η στάση του πιστού στα γόνατα με τα χέρια ενωμένα στο ύψος του στήθους γίνεται η συνηθισμένη στάση της προσευχής, ενώ η όρθια στάση θεωρείται όλο και περισσότερο ένδειξη χλιαρότητας, που δεν ταιριάζει καθόλου σε εκείνους που πλησιάζουν στο ιερό βήμα.

Η σχέση με τον Θεό μέσω της προσευχής εξακολουθεί να συνοδεύεται από πρακτικές όπως η νηστεία και η εγκράτεια, που κατά περιόδους είναι υποχρεωτικές. Η μεγαλύτερη σε διάρκεια περίοδος όπου αυτές οι πρακτικές επιβάλλονται είναι η Σαρακοστή. Είναι μια περίοδος μετάνοιας και εσωτερικής αλλαγής, στη διάρκεια της οποίας απαγορεύεται η κατανάλωση κρέατος. Διαρκεί σαράντα ημέρες, από την Τετάρτη των Τεφρών ως την Κυριακή του Πάσχα, υπενθυμίζοντας τα σαράντα χρόνια περιπλάνησης των Εβραίων μετά την έξοδο από την Αίγυπτο, και τις σαράντα ημέρες της νηστείας του Χριστού στην έρημο. Εκείνοι που θέλουν να απονεκρώσουν περισσότερο τις αισθήσεις, έχουν τη δυνατότητα να επεκτείνουν αυτή την περίοδο. Στα προστάγματα της Εκκλησίας περιλαμβάνεται και η ελεημοσύνη. Προσφέρεται προς τους πτωχούς και τον κλήρο, είτε σε είδος είτε σε χρήμα, καθώς και στη διάρκεια της λειτουργίας τη στιγμή της προσφοράς. Πιο ουσιώδη είναι τα κληροδοτήματα και οι δωρεές που αφήνουν οι πιστοί στη διαθήκη τους σε μια εκκλησία, ένα γηροκομείο, ένα λεπροκομείο, με αντάλλαγμα προσευχές. Οποιαδήποτε μορφή ελεημοσύνης είναι δεκτή, από τη δωρεά γης ως το γεύμα για τους φτωχούς την ημέρα της κηδείας. Η κλίση στη γενναιοδωρία ενθαρρύνεται, ταυτοχρόνως, από την ανιδιοτελή επιθυμία να δωρίσει κάποιος αυτά που του έδωσε ο Θεός, και από την επιθυμία να εξαγοράσει τα λάθη που έκανε. Όσο μεγαλύτερη είναι η αμαρτία, τόσο μεγαλύτερη θα είναι και η ελεημοσύνη.

Άλλη μια έκφραση ευλάβειας, η λατρεία των αγίων, διατηρεί πάντα μια εξέχουσα θέση, την οποία ενισχύουν οι σταυροφορίες. Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης φέρνει έναν μεγάλο αριθμό ιερών λειψάνων στη Δύση. Τα λείψανα των αγίων –ή αντικείμενα που ανήκαν σε αυτούς– πωλούνται, μοιράζονται, ενίοτε κλέβονται ευσεβώς, ώστε να καλυφθεί η μεγάλη ζήτηση φυσικής επαφής με την αγιοσύνη. Συχνά πρόκειται για ένα απλό τμήμα οστού, ένα κομμάτι υφάσματος ή, ακόμη, για μια εικόνα στην οποία αποδίδονται θαυματουργικές ιδιότητες. Τα λείψανα των αγίων τοποθετούνται

σε πολύτιμες λειψανοθήκες, προσδίδουν φήμη στις κοινότητες, τις προστατεύουν σε περίπτωση συμφοράς ή κινδύνου και συνοδεύουν τις λιτανείες. Για να τα πλησιάσουν, πολλοί είναι πρόθυμοι να εγκαταλείψουν την κατοικία τους για κάποιες ώρες, ημέρες ή και μήνες, ώστε να μεταβούν σε ένα ιερό όπου φυλάσσονται τα λείψανα ενός φημισμένου αγίου, ο οποίος θα γίνει ο καλύτερος μεσίτης προς τον Θεό. Στην κατώτερη βαθμίδα της ιεραρχίας της αγιοσύνης και των χώρων που της είναι αφιερωμένοι, βρίσκονται τα τοπικά προσκυνήματα, που είναι πολυάριθμα και τα πλέον πολυσύχναστα. Πιο ψηλά βρίσκονται τα επαρχιακά προσκυνήματα, όπως της Παναγίας στο Πουύ ή στο Μον-Σαιν-Μισέλ. Πιο σπάνια είναι τα διεθνή κέντρα προσκυνήματος, όπως η Ιερουσαλήμ και η Ρώμη, βεβαίως, αλλά και η Κολωνία, το Καντέρμπουρυ και η Κομποστέλλα. Στην Κολωνία, οι προσκυνητές έρχονται να προσευχηθούν στη λειψανοθήκη που περιέχει τα λείψανα των τριών Μάγων τα οποία έφερε ο Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα από το Μιλάνο το 1164. Στο Καντέρμπουρυ, πηγαίνουν στον τόπο μαρτυρίου του επισκόπου Τόμας Μπέκετ, ο οποίος δολοφονήθηκε μέσα στον καθεδρικό ναό του το 1170. Ο τάφος του ηρωικού αγίου, ο οποίος υπερασπίστηκε τα δικαιώματα της Εκκλησίας ενάντια στην καταπάτησή τους από τον βασιλιά της Αγγλίας Ερρίκο Β', συγκεντρώνει πλήθος προσκυνητών στο τέλος του 12ου αιώνα. Ανάμεσά τους και ο Λοθάριος, ο μελλοντικός πάπας Ιννοκέντιος Γ'.

Το παραδοσιακό προσκύνημα στη Ρώμη ξεκίνησε και πάλι το 1300 με πρωτοβουλία του πάπα Βονιφάτιου Η', ο οποίος ανταποκρίθηκε έτσι στις λαϊκές προσδοκίες. Μπροστά στις εσχατολογικές ανησυχίες του τέλους του 13ου αιώνα που συνοδεύονται από την επιθυμία για λύση των εκκλησιαστικών ποινών (λυσίποινα, *indulgentiae*), ο Βονιφάτιος Η' θεσπίζει το πρώτο άγιο έτος. Πρόκειται για μια χριστιανική εκδοχή του παραδοσιακού ιωβηλαίου της Παλαιάς Διαθήκης. Οι Εβραίοι αφιέρωναν στον Θεό μια χρονιά κάθε σαράντα εννέα χρόνια και τη θεωρούσαν χρονιά μετάνοιας, συμφιλίωσης, άφεσης (παραγραφή των χρεών, απελευθέρωση των σκλάβων, παύση των δικαστικών διώξεων). Συγγενικό προς το εβραϊκό ιωβηλαίο, το καθολικό άγιο έτος προσφέρει στους προσκυνητές που έρχονται στη Ρώμη πλήρη παραγραφή εκκλησιαστικών ποινών (λυσίποινα). Απαιτούμενη προϋπόθεση είναι να εξομολογούνται και να επισκέπτονται καθημερινά επί δεκαπέντε ημέρες τις ρωμαϊκές βασιλικές του Αγίου Πέτρου και του Αγίου Παύλου. Πάρα πολλοί πιστοί κινητοποιούνται για το γεγονός αυτό που σημαίνει την καθιέρωση των ιωβηλαίων και δίνει νέα πνοή στο προσκύνημα της Ρώμης. Όμως ο πιο χαρακτηριστικός πόλος έλξης των προσκυνητών όλων των

εθνικοτήτων την εποχή αυτή είναι ο ναός του αγίου Ιακώβου στην Κομποστέλλα (Ισπανία).

Στην Ιβηρική χερσόνησο, η Ανάκτηση επιτρέπει στους καθολικούς να επισκεφτούν τον τάφο που ανακαλύφθηκε τον 9ο αιώνα και ο οποίος περιείχε τα λείψανα του Αποστόλου Ιακώβου του Μεγάλου, του αδελφού τού Ιωάννη του Ευαγγελιστή. Κύματα προσκυνητών οδεύουν ψυχή τε και σώματι προς τη Γαλικία. Ακολουθούν διαδρομές που οδηγούν στις μεγάλες εκκλησίες οι οποίες διαθέτουν και αυτές ιερά λείψανα, όπως το αββαείο του Κονκ, στην περιοχή της Ρουέργκ, που είχε το προνόμιο να φιλοξενεί τα λείψανα της Αγίας Πίστης. Η επιτυχία του προσκυνήματος του Αγίου Ιακώβου κατά τον 12ο αιώνα είναι τέτοια, που κατασκευάστηκε το ορεινό πέρασμα του Ρονσεβό και γράφτηκε ένας οδηγός για τους προσκυνητές. Η δημοτικότητα του προσκυνήματος ωφελεί την πόλη, η οποία αρχικά αποκτά επισκοπική έδρα και, στη συνέχεια, γίνεται αρχιεπισκοπή – στις αρχές του 12ου αιώνα. Επηρεάζει μάλιστα τη φαντασία των συναξαριστών οι οποίοι δεν διανοούνται ότι θα διηγηθούν τη ζωή ενός αγίου χωρίς να τοποθετήσουν στη διάρκεια της ζωής του κάποιο ξακουστό προσκύνημα, είτε αυτό ήταν βεβαιωμένο είτε φανταστικό και επιλέγουν ολοένα και συχνότερα το προσκύνημα του Αγίου Ιακώβου. Έτσι, ο γενικός ηγούμενος του Τάγματος των φραγκισκανών, ο Μποναβεντούρα, όταν έγραφε τη ζωή του Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης μισό αιώνα μετά τον θάνατο του αγίου (ο Φραγκίσκος πέθανε το 1226 και ανακηρύχθηκε άγιος το 1228), δράττεται της ευκαιρίας ενός ταξιδιού του ιδρυτή του τάγματός του στην Ιβηρική χερσόνησο για να τονίσει πως πέρασε από την Κομποστέλλα. Αποδίδει μάλιστα στο προσκύνημα αυτό την έμπνευση που θα οδηγούσε στην ίδρυση των φραγκισκανών αδελφών. Πρέπει να τον καταλάβουμε. Ένας καλός αγιογράφος ενδιαφέρεται να αποδείξει την αγιοσύνη του προσώπου και να δώσει ένα παράδειγμα στους πιστούς: κάνετε όπως ο φτωχός της Ασίζης, πηγαίνετε στην Κομποστέλλα! Όσο για τον ίδιο τον Άγιο Ιάκωβο, γίνεται, κατά την παράδοση, ένας πολύτιμος σύμμαχος για τους ίβηρες καθολικούς οι οποίοι πολεμούν εναντίον των μουσουλμάνων. Κείμενα τον περιγράφουν να εμφανίζεται στον ουρανό στις μεγάλες νίκες των χριστιανών, να ιππεύει το λευκό άλογό του, κρατώντας στο ένα χέρι το ξίφος και στο άλλο το λάβαρο των ιπποτών του τάγματός του. Οι θαυματουργές παρεμβάσεις του εναντίον των Μαυριτανών τού προσδίδουν τον εγκωμιαστικό τίτλο του «εξολοθρευτή των Μαυριτανών» (*matamoros*).

Ο Ιάκωβος ο Πρεσβύτερος και ο Τόμας Μπέκετ είναι δύο παραδείγμα-

τα, μεταξύ άλλων, της ανδρικής κατά το πλείστον κληρονομιάς της δυτικής αγιοσύνης, τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά. Σύμφωνα με την κοινή αντίληψη, οι άνδρες από τη φύση τους διαθέτουν τα απαραίτητα προσόντα για να φτάσουν στη χριστιανική τελειότητα. Έχουν δύναμη και σοφία, ενώ οι γυναίκες έχουν την τάση να αμαρτάνουν, ιδιαίτερα να υποπίπτουν στο αμάρτημα της σαρκός. Όπως η Εύα, αποτελούν κίνδυνο για τον άνδρα. Πρέπει λοιπόν να νικήσουν τη φύση τους για να μπορούν να φτάσουν στην αγιότητα. Η θέση όμως που κατέχει η Παρθένος Μαρία, προνομιούχος μεσίτρια των πιστών, δεν ακυρώνει αυτή την άποψη; Σίγουρα, η λατρεία της Παναγίας αναπτύσσεται εκ νέου στη διάρκεια του 12ου αιώνα, αλλά πάνω απ' όλα η Παναγία αντιπροσωπεύει για τους κληρικούς ένα πρόσωπο τελείως ξεχωριστό και ένα πρότυπο που είναι αδύνατον να μιμηθεί κάποιος. Αποτέλεσμα αυτής της κοινής αντίληψης: ελάχιστες γυναίκες ανακηρύσσονται άγιες.

Εντούτοις, μια νέα τάση διαγράφεται όταν διαδίδεται μια αντίληψη της αγιότητας που βασίζεται στη μετάνοια, η οποία τονίζει τη μεταστροφή και τη μεταμέλεια περισσότερο από τις αρετές ή το δώρο της θαυματουργίας. Μια τέτοια εξέλιξη της πνευματικότητας ευνοεί την πρόσβαση των γυναικών στην αγιοσύνη, αφού η υποβαθμισμένη εικόνα τους και η κατώτερη θέση τους στην κοινωνία δεν αποτελούν εμπόδιο για την άσκηση της μετάνοιας. Πολλές είναι εκείνες που, σιγά σιγά, ασπάζονται τους διάφορους τρόπους ζωής που είναι αφιερωμένοι στον Θεό και ακολουθούν το ιδεώδες της μετάνοιας με τον αναχωρητισμό, την προσευχή ή την αφοσίωση στους φτωχούς και τους λεπρούς. Τα γυναικεία μοναστηριακά ιδρύματα που αναπτύσσονται άλλοτε είναι διπλά (Φοντεβρό, Σέπριγχαμ στο Λίνκολσαϊρ), άλλοτε αββαεία και μικρότερα ανεξάρτητα μοναστήρια, τα οποία δέχονται τη βοήθεια κάποιων ανδρών που έχουν αποσπαστεί από ένα γειτονικό μοναστήρι για τις ανδρικές εργασίες. Μοναστικά συγκροτήματα αποτελούμενα από μικρά οικήματα ιδρύονται και αναπτύσσονται στην περιοχή της Φλάνδρας (Λιέγη, Μπρυζ, Γάνδη...) στη διάρκεια του 12ου και 13ου αιώνα. Οι μοναχές αυτές (οι λεγόμενες Μπεγκίν) ζούσαν μια κοινοβιακή ζωή πενίας και φιλανθρωπίας, εργασίας και προσευχής, χωρίς να δίνουν τον διάβιου επίσημο όρκο, σε μια κατάσταση ημι-μοναχισμού.

Από τις γυναίκες που ήταν μοναχές σε μοναστήρια, ξεχωρίζει η έντονη προσωπικότητα της Χίλντεγκαρντ του Μπίνγκεν (1098-1179). Αυτή η νεαρή ευγενής από τη Ρηνανία που μεγάλωσε από τα οχτώ της χρόνια κοντά σε μια έγκλειστη μοναχή, θα ασπαστεί το μοναστικό σχήμα σε ηλικία δεκαπέ-

ντε ετών. Αναγνωρίζεται ως οραματίστρια και ζητά το 1146 την άδεια να γράφει τα προφητικά της οράματα. Ο Βερνάρδος του Κλαιρβώ, μυστικιστής ο ίδιος, την υπερασπίζεται, και ο πάπας Ευγένιος Γ' δίνει στην ηγουμένη την άδεια να γράφει και να κηρύξει αυτά που της διδάσκει το Άγιο Πνεύμα. Η Χίλντεγκαρντ του Μπίνγκεν με τη βοήθεια γραμματέων καταγράφει τα οράματά της με ποιητικό τρόπο σε πολλά βιβλία. Οι μεγαλύτερες προσωπικότητες της εποχής συμβουλεύονται τη «Σίβυλλα του Ρήνου», η οποία εκθέτει σε μια πλούσια αλληλογραφία τις συμβουλές και τις απαντήσεις της σε θέματα πνευματικής ζωής. Η ζωή της είναι εντυπωσιακή, αλλά ο μυστικισμός της δεν είναι κάτι το εξαιρετικό. Και άλλες μοναχές, αριστοκρατικής καταγωγής, δημοσιεύουν επίσης τις μυστικιστικές εμπειρίες τους και εκφράζονται χρησιμοποιώντας τη γλώσσα της ερωτικής και ποιητικής λογοτεχνίας της εποχής. Το μοναστήρι των βενεδικτίνων καλογραιών της Χέλφτα, στη Σαξονία, φιλοξενεί κατά τον 13ο αιώνα πολλές από αυτές: τη Μεχτίλδη του Μαγδεμβούργου, τη Γερτρούδη του Χάκεμπορν, τη Γερτρούδη τη Μεγάλη. Ενώ οι γυναίκες αυτές ενώνονται με τον Θεό μέχρι την έκσταση, μια άλλη γυναίκα αριστοκρατικής καταγωγής, η Κλάρα της Ασίζης, ιδρύει τις Πτωχές έγκλειστες μοναχές του Αγίου Δαμιανού. Τα μέλη τους, που θα ονομαστούν «κλαρίσες», ζουν σύμφωνα με τα πρότυπα των φραγκισκανών αδελφών. Όταν πεθαίνει η Κλάρα, το 1253, ο πάπας Ιννοκέντιος Δ' παρευρίσκεται στην κηδεία της. Η θέση των γυναικών μέσα στην Εκκλησία αναβαθμίζεται, όπως μαρτυρεί το συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό τους στις ανακηρύξεις των αγίων.

Αυτή η αύξηση δεν είναι διόλου τυχαία, διότι η διαδικασία της αγιοποίησης είναι ολοένα και περισσότερο ελεγχόμενη. Από τις απαρχές της, η Εκκλησία αναγνωρίζει και αποδίδει μια ιδιαίτερη τιμή στους Αποστόλους, στους μάρτυρες και σε όλους εκείνους που η αξία και οι αρετές τους επιτρέπουν να ονομάζονται άγιοι. Η δυσκολία που εγείρει η αγιοποίηση είναι η αναγνώρισή της σύμφωνα με συγκεκριμένα κριτήρια. Η διαδικασία της αναγνώρισης ανήκε στους επισκόπους των τόπων όπου φυλάσσονταν τα λείψανα των αγίων. Κατά τον 11ο αιώνα, η διαδικασία της αναγνώρισης μεταβιβάζεται προοδευτικά στον πάπα, ο οποίος διατηρεί το δικαίωμα επικύρωσης ή όχι των σχετικών επισκοπικών αποφάσεων. Ο Αλέξανδρος Γ' (1159-1181) και στη συνέχεια η Δ' Σύνοδος του Λατερανού, το 1215 ορίζουν ότι το δικαίωμα για την αναγνώριση και προσκύνηση νέων λειψάνων ανήκει αποκλειστικά στις ποντιφικές αρμοδιότητες. Έτσι, η διαδικασία βελτιώνεται υπό τον έλεγχο της ρωμαϊκής Κούριας, ώστε να γίνει περισσότερο αμε-

ρόληπτη και να αγιοποιούνται πλέον, μετά από σοβαρή αποδεικτική έρευνα, οι υπηρέτες του Θεού που είναι συνεπείς με τις νέες πνευματικές και ποιμαντικές προσδοκίες της παποσύνης.

Η αλλαγή της διαδικασίας της ανακήρυξης των αγίων εγγράφεται σε μια γενικότερη εξέλιξη της Εκκλησίας, όπως μαρτυρεί η ολοένα και πιο ακριβής κωδικοποίηση και οι σαφέστερες οδηγίες ως προς την πρακτική των ιερών μυστηρίων κατά τον 12ο και 13ο αιώνα. Στη λατινική Εκκλησία γινόταν και κατά το παρελθόν λόγος για «ιερά μυστήρια», ιδιαίτερα για τη μετάνοια και την Ευχαριστία, αλλά ο όρος αυτός παρέμενε ασαφής και χρησιμοποιούνταν για κάθε είδους ιερές τελετές. Ο έντονος θεολογικός στοχασμός αυτής της περιόδου οδηγεί σε ακριβέστερο λεξιλόγιο και ακριβέστερη ταξινόμηση. Η στενή έννοια του όρου «ιερό μυστήριο» είναι η μόνη που επικρατεί. Ο όρος χρησιμοποιείται πλέον μόνο για τελετές που απονέμουν τη Θεία Χάρη. Στα μέσα του 12ου αιώνα, ο αριθμός των μυστηρίων ορίζεται σε επτά, χωρίς όμως αυτό να αποτελεί άρθρο πίστεως.

Το ιερό μυστήριο του βαπτίσματος είναι μια τελετή ένταξης τόσο στην Εκκλησία όσο και την κοινωνία, γεγονός που του προσδίδει οικουμενικό χαρακτήρα. Χορηγείται στο νεογέννητο μόλις αυτό είναι εφικτό – στην ανάγκη και από έναν λαϊκό αν κινδυνεύει η ζωή του παιδιού. Για τον σκοπό αυτό, οι ενοριακές εκκλησίες έχουν κολυμπήθρες, συνήθως στο σχήμα μιας λεκάνης σκαμμένης σε πέτρα, που στηρίζεται σε μια χαμηλή κολόνα. Ο ιερέας δίνει το βάπτισμα με ράντισμα, πράγμα που αρμόζει καλύτερα στα νεογέννητα παιδιά απ' ό,τι το αρχαίο βάπτισμα με την κατάδυση. Μετά τη βάπτισμα ακολουθεί το χρίσμα. Η «επίθεση των χειρών» από τον επίσκοπο εισάγει τον βαπτισμένο στην πνευματική ενηλικίωση – τουλάχιστον θεωρητικά, διότι πρακτικά αυτό το ιερό μυστήριο δεν έχει την ίδια σημασία με το βάπτισμα. Δεν έχει ούτε τον συστηματικό χαρακτήρα του βαπτίσματος, λόγω της σπανιότητας των ποιμαντικών επισκέψεων του επισκόπου, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο.

Η μετάνοια είναι υποχρεωτική. Κληρονομιά των πρωτοχριστιανικών χρόνων, η δημόσια και επίσημη εξομολόγηση των πιο σοβαρών αμαρτημάτων γίνεται μια φορά τον χρόνο, τη Σαρακοστή. Με την επιρροή των ιρλανδών μοναχών (όπως ο Κολουμβάνος) που εισήγαγαν την ιδέα της διαβάθμισης των αμαρτιών οι οποίες επισύρουν και το ανάλογο με τη βαρύτητα του αμαρτήματος επιτίμο, αυτή η διαδικασία υποχώρησε προς όφελος της ατομικής και συχνότερης εξομολόγησης σε έναν ιερέα, η οποία συνδυάζεται με τον αντίστοιχο κανόνα μετανοίας. Η άφεση των αμαρτιών δινόταν όταν

είχε ολοκληρωθεί ο απαραίτητος κανόνας, υπογραμμίζοντας με αυτό τον τρόπο τη σημασία της ανάγκης για εξιλέωση. Η εξέλιξη αυτής της πρακτικής εισήγαγε κατά τον 10ο αιώνα την αντικατάσταση των ποινών με κάποιο προσκύνημα ή μια πράξη ελεημοσύνης. Κατά τον 12ο αιώνα, έλαβε χώρα μια πιο σημαντική μεταβολή. Η πρόοδος της ηθικής θεολογίας καθιστά την ομολογία των αμαρτημάτων ως την πλέον ουσιώδη πράξη μετάνοιας, σε βάρος της εξιλέωσης, η οποία μπαίνει σε δεύτερη μοίρα. Η πρακτική αυτή θα εδραιωθεί με τη Δ' Σύνοδο του Λατερανού η οποία, το 1215, επιβάλλει σε όλους τους χριστιανούς να εξομολογούνται τις αμαρτίες τους τουλάχιστον μια φορά τον χρόνο σε έναν ιερέα.

Αυτή η Οικουμενική Σύνοδος επιβάλλει επίσης ένα άλλο ετήσιο ιερό μυστήριο, τη Θεία Ευχαριστία, το Πάσχα. Η Σύνοδος, που έρχεται αντιμέτωπη με τους «Καθαρούς» οι οποίοι αρνούνται την πραγματική παρουσία του Χριστού στον άρτο και τον οίνο της Θείας Ευχαριστίας, διακηρύττει για πρώτη φορά την αλλαγή της ουσίας του άρτου και του οίνου την οποία επιτελεί ο ιερέας, κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, όταν επαναλαμβάνει τα λόγια του Ιησού τα οποία συνέστησαν το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Στο εξής θα γίνεται λόγος για «μετουσίωση». Από φόβο μήπως δεν είναι άξιοι να δεχτούν τον άγιο άρτο που έχει μετατραπεί σε σώμα του Χριστού και από δισταγμό μπροστά στην προαπαιτούμενη εξομολόγηση, οι πιστοί περιορίζονται στο να κοινωνούν μόνο το Πάσχα. Το πολύ να κοινωνούν και σε κάποιες άλλες μεγάλες εορτές, όπως τα Χριστούγεννα και την Πεντηκοστή. Οι περισσότεροι κοινωνούν μία, δύο ή τρεις φορές τον χρόνο και, στις περισσότερες περιπτώσεις, λαμβάνοντας μόνο τον καθαγιασμένο άρτο. Αυτή η περιορισμένη συμμετοχή στο μυστήριο συνοδεύεται από λατρεία προς τη Θεία Ευχαριστία που αποκτά σημαίνουσα θέση τον 13ο αιώνα. Οι πιστοί επιθυμούν να βλέπουν την όστια (τον άρτο) που καθαγιάζεται από τον ιερέα και συνδυάζουν με τη θέασή της πολλές θαυματουργικές ιδιότητες. Εξού και η θέση που κατέχει η ανύψωση των τιμίων δώρων στη διάρκεια της λειτουργίας, μετά τον ήχο από το καμπανάκι, που υποδεικνύει ότι πρέπει να σηκώσουμε το κεφάλι και να λατρέψουμε τον Χριστό που είναι παρών στον άρτο και τον οίνο. Εξού και το ενδιαφέρον για την έκθεση του αγιοτάτου μυστηρίου της Ευχαριστίας μέσα στο λατρευτικό αντικείμενο που επινοήθηκε τον 13ο αιώνα για να επιδεικνύεται ο άγιος άρτος, το αρτοφόριο. Για τον κλήρο, αυτή η ευλάβεια προς τη Θεία Ευχαριστία είναι ταυτόχρονα μια απάντηση στους αιρετικούς και ένα μέσον για να διοχετευτεί η δίψα της φυσικής επαφής με το ιερό προς μια ευλάβεια που μπορεί δυσκολότερα

να ολισθήσει σε ειδωλολατρικές πρακτικές απ' ό,τι η λατρεία των λειψάνων. Η κατάληξη αυτής της εξέλιξης είναι η θέσπιση από τον Ουρβανό Δ', το 1264, μιας εορτής αφιερωμένης στο ιερό μυστήριο της Ευχαριστίας, την εορτή του Αγίου Μυστηρίου (της Αγίας Δωρεάς).¹¹ Η καθαγιασμένη όστια τοποθετείται σε έναν δίσκο, γίνεται επίσημη περιφορά της από τις θρησκευτικές αδελφότητες του Corpus Christi (Σώματος του Χριστού) και έτσι παρουσιάζεται στο κοινό για να την προσκυνήσει. Όσο για τον κλήρο, στην εορτή αυτή δείχνει επίσημα την εξουσία του που τον διακρίνει ριζικά από την υπόλοιπη κοινωνία, δηλαδή τη δύναμη να κάνει εφικτή την παρουσία του Θεού.

Το μυστήριο του γάμου είναι πιο δύσκολο να προσδιοριστεί, λόγω των οικογενειακών στρατηγικών που το συνοδεύουν και των διαφόρων τοπικών εθίμων που συνυπάρχουν. Παίρνει όμως σαφέστερη μορφή κατά τον 12ο αιώνα. Ήταν μια ιδιωτική υπόθεση, με το στίγμα της αμαρτίας, απαραίτητη απλώς για να εξασφαλίζει την τεκνοποίηση. Τώρα γίνεται η εικόνα της μυστικής ένωσης του Χριστού και της Εκκλησίας του, γεγονός που καθιστά τον γάμο αδιάλυτο. Αυτή η σύγκριση αρκεί για να δείξει πόσο αναβαθμίστηκε η αξία του. Δεν θα πρέπει εντούτοις να υπερβάλλουμε. Η αναπόφευκτη σεξουαλική διάσταση εξακολουθεί να τον υποβαθμίζει. Επιπλέον, η ανάμειξη του κλήρου δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική, παρά τη διαμόρφωση μιας ειδικής ακολουθίας. Ο κλήρος παίζει έναν δευτερεύοντα ρόλο στην τελετή, διότι αυτό που αποτελεί ιερό μυστήριο είναι η αμοιβαία συναίνεση των συζύγων. Γεγονός που σημαίνει ότι πραγματικοί λειτουργοί του μυστηρίου είναι οι ίδιοι οι σύζυγοι. Και επιπλέον, η εγκυρότητά του απαιτεί τη σαρκική ένωση. Γι' αυτούς τους λόγους, ο μυστηριακός χαρακτήρας του γάμου του άνδρα και της γυναίκας αν και έχει επίσημα αναγνωριστεί, δεν γίνεται ομόφωνα δεκτός από όλους τους θεολόγους.

Οι συζητήσεις για την ένωση του άνδρα και της γυναίκας συνδέονται και με το θέμα της ιεροσύνης και του γάμου των ιερέων. Το ζήτημα συζητήθηκε ευρύτατα από τα μέσα του 11ου έως τον 12ο αιώνα. Μέχρι τότε, ζητούσαν από όσους ιερείς ήταν έγγαμοι πριν χειροτονηθούν να μένουν εγκρατείς και από όσους ήταν άγαμοι πριν από τη χειροτονία τους να παραμείνουν άγαμοι. Οι κανόνες, όμως, αυτοί συχνά δεν τηρούνταν. Με τη μορφή του γάμου ή της συμβίωσης, ο νικολαϊτισμός είχε επεκταθεί σε μεγάλο μέρος του κλήρου στις αρχές του 11ου αιώνα. Αυτά τα ήθη προκάλεσαν θεολογικά, ηθικά και πρακτικά προβλήματα, όπως η μεταβίβαση του ιερατικού αξιώματος.

11. Ονομάζεται επίσης «εορτή του Θεού», μετά τον 14ο αιώνα.

Προπάντων, ο νικολαϊτισμός έφερνε τους κληρικούς πιο κοντά στους λαϊκούς λόγω του τρόπου ζωής, διευκολύνοντας τις παρεμβάσεις των λαϊκών στα θέματα του κλήρου. Όμως, με τη μεταρρύθμιση της Εκκλησίας, έχει φτάσει η ώρα για τον διαχωρισμό των ρόλων και των ανθρώπων. Έχουμε έναν σαφή διαχωρισμό του κλήρου από τους λαϊκούς, με αύξηση της ιερότητας του λειτουργήματος, έτσι ώστε να ενισχυθεί η δύναμή του. Ως προς αυτό, η διδασκαλία της πραγματικής παρουσίας του Χριστού στη Θεία Ευχαριστία αποτελεί ένα πλεονέκτημα, εφόσον ενισχύει τη συμβολική ισχύ του ιερέα, δικαιολογώντας επιπρόσθετα τον διαχωρισμό. Η μετάληψη με τα δύο είδη (άρτο και οίνο) μόνο για τον κλήρο ερμηνεύεται κατά τον ίδιο τρόπο, όπως και η αγαμία των ιερέων. Ο πάπας Γρηγόριος Ζ' αρχικά απαγορεύει οποιαδήποτε συμβίωση ιερέων με γυναίκες, αλλά ο γάμος των ιερέων συνεχίζει να είναι έγκυρος μέχρι τη Β' Σύνοδο του Λατερανού, το 1139. Ο Αλέξανδρος Γ' προσθέτει το 1170 την απαγόρευση της πρόσβασης στα ανώτερα ιερατικά λειτουργήματα (διάκονος, ιερέας, επίσκοπος) για τους έγγαμους άνδρες, εκτός αν συναινεί η σύζυγος να γίνει και η ίδια μοναχή. Οι αντιστάσεις στις αλλαγές αυτές είναι ισχυρές, ιδιαίτερα στο αγγλο-νορμανδικό βασίλειο και στη Βοημία, αλλά τα ήθη ευθυγραμμίζονται σταδιακά με τις ποντιφικές οδηγίες. Η επιταγή της εγκράτειας μετετράπη σε οιονεί υποχρεωτική αγαμία στη διάρκεια του 12ου αιώνα. Από νομική άποψη παραμένει δυνατή η χειροτονία ενός έγγαμου άνδρα ο οποίος χωρίζει από τη γυναίκα του, στην πράξη όμως μόνο οι άγαμοι και οι χήροι έχουν πρόσβαση στο ιερατείο.

Παραδοσιακά, όταν η ασθένεια έπληττε τον χριστιανό, η Εκκλησία τον έχριε με λάδι και συνόδευε αυτή την επάλειψη με τις προσευχές της. Στηριζόταν σε μια σύσταση της Επιστολής του Ιακώβου η οποία αναφερόταν σε μια χειρονομία του Ιησού: «Είναι κάποιος από σας άρρωστος; Να προσκαλέσει τους πρεσβυτέρους της εκκλησίας να προσευχηθούν γι' αυτόν και να τον αλείψουν με λάδι, επικαλούμενοι το όνομα του Κυρίου». ¹² Επειδή υπήρχε από καιρό η συνήθεια να χορηγείται το μυστήριο του ευχελαίου τις τελευταίες στιγμές της ζωής, τον 12ο αιώνα καθιερώθηκε με το όνομα «τελευταίο χρίσμα». Προστίθεται στη μετάνοια και τη Θεία Ευχαριστία που δίνονται στον ετοιμοθάνατο, ο οποίος κατ' αυτό τον τρόπο είναι εφοδιασμένος με τα θεία μυστήρια για το πέρασμά του στην άλλη ζωή. Όταν πεθάνει, το σώμα του ενταφιάζεται κοντά στην εκκλησία της ενορίας του,

12. Επιστολή του Ιακώβου, 5, 14.

εκτός και αν πρόκειται για κάποιον καταραμένο από τον Θεό. Δεν υπάρχει θέση σε ευλογημένη γη για τους αφορισμένους, τους αυτόχειρες ή τους τοκογλύφους, οι οποίοι δεν άδραξαν την ευκαιρία να μετανοήσουν λίγο πριν πεθάνουν, επιστρέφοντας τους τόκους που είχαν εισπράξει με ανήθικο τρόπο. Η ακάθαρτη σορός τους θα μόλυβε το σύνολο της κοινότητας. Όσο για τους Κανονικούς ιερείς, τους επισκόπους, τους ηγουμένους και τους αγαθοεργούς άρχοντες, μπορούν να διεκδικήσουν κάτι καλύτερο από τον ενταφιασμό τους ανάμεσα στους απλούς πιστούς. Σε ένδειξη τιμής, η Εκκλησία άνοιγε σε αυτούς τις πόρτες των ναών της ώστε να ταφούν εκεί.

Εκτός από τον ορισμό των ιερών μυστηρίων και τη διευθέτηση πρακτικών θεμάτων σχετικά με αυτά, τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 12ου αιώνα βλέπουμε να διαδίδεται κάτι σημαντικό και νέο σε επίπεδο εκκλησιαστικής διδασκαλίας: το Καθατήριο.¹³ Παραδοσιακά, η τοπογραφία της μετά θάνατον ζωής μέχρι τότε αντιπαρέθετε τον Παράδεισο, τόπο όπου γίνονταν δεκτοί οι άνθρωποι με υποδειγματική πίστη και υποδειγματικά έργα και την Κόλαση, τόπο όπου κατέληγαν οι ένοχοι για ασέβεια και εγκληματικά αμαρτήματα. Αλλά η τύχη των νεκρών που δεν ήταν ούτε πραγματικά καλοί ούτε αληθινά κακοί παρέμενε αβέβαιη: τι γινόταν μ' αυτούς άραγε; Οι λατίνοι συγγραφείς διαχώριζαν εδώ και καιρό τη φωτιά της κόλασης από τη φωτιά την καθαρτική, γιατί αυτή καθάριζε τις ψυχές από τις κηλίδες που την εμπόδιζαν να γίνει δεκτή στον Παράδεισο. Δέχονταν επίσης ότι οι ποινές της κάθαρσης μπορούσαν να μειωθούν ή να απαλυνθούν αν έχει υπάρξει έμπρακτη μεταμέλεια κατά τη διάρκεια της επίγειας ζωής, καθώς και από τις προσευχές, τα μνημόσυνα, τις λειτουργίες και τις ελεημοσύνες που γίνονταν για τον θανόντα από τους πιστούς. Η λέξη καθατήριο δεν ήταν παρά ένα επίθετο, και δεν υπήρχε κανένας ξεχωριστός τόπος

13. Στο θέμα αυτό, ένα βασικό βιβλίο του ιστορικού του Μεσαίωνα Jacques Le Goff που εκδόθηκε το 1981 σημάδεψε την ιστοριογραφία: *La Naissance du Purgatoire* (Paris, Gallimard). Η ιστορία του θανάτου και των αναπαραστάσεων του γνώρισε τότε αξιοσημείωτη ανάπτυξη, ιδιαίτερα για τη μεσαιωνική και τη νεότερη περίοδο. Για να γίνει σαφές το γεγονός αυτό, αρκεί να αναφέρουμε τα ονόματα, μεταξύ άλλων, των Philippe Ariès, Pierre Chaunu, Jacques Chiffolleau, Jean Delumeau και του Michel Vovelle. Στη σύγχρονη εποχή, η οποία συχνά παραμελήθηκε, έριξε καινούργιο φως ο Guillaume Cuchet. Αυτός ο νέος ιστορικός έδειξε πώς το Καθατήριο γνώρισε το απόγειό του στις συλλογικές αναπαραστάσεις του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, λόγω της βούλησης του κλήρου να αντιτεθεί στον πνευματισμό. Έχοντας φτάσει ήδη ψηλά στις αρχές του 20ού αιώνα, η θεωρία για το Καθατήριο θα κοπάσει κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ιδέα ότι θα περιμένουν εκεί οι ένδοξοι ήρωες που πέθαναν για την πατρίδα δεν ήταν εύκολα αποδεκτή (*Le Crépuscule du Purgatoire*, Paris, Armand Collin, 2005).

στο φαντασιακό για τη μεταθανάτια ζωή πέρα από την Κόλαση και τον Παράδεισο. Στο σημείο αυτό, η αποφασιστική εξέλιξη επήλθε ανάμεσα στο 1170 και το 1200 από ορισμένους θεολόγους της καθεδρικής σχολής της Παναγίας των Παρισίων. Ένας από αυτούς λοιπόν, ο Πιερ Λε Σαντρ († 1197), μάρτυρας των συζητήσεων στον κύκλο του, γράφει στην *Επιτομή για τα ιερά μυστήρια και τις συμβουλές της ψυχής*:

Πρέπει να διαχωρίσουμε τους τόπους των καλών και τους τόπους των κακών μετά από αυτή τη ζωή. Για τους καλούς, είναι είτε ο Παράδεισος, ευθύς αμέσως, εάν δεν έχουν κάτι κακό που πρέπει να καεί είτε, πρώτα το Καθατήριο και έπειτα ο Παράδεισος, στην περίπτωση για παράδειγμα εκείνων που φέρουν μαζί τους τα δευτερεύοντα αμαρτήματα στα οποία υπέκυψαν. Για τους κακούς δεν ξεχωρίζουμε κάποιον χώρο υποδοχής, αλλά λέμε ότι πηγαίνουν αμέσως στην Κόλαση.¹⁴

Όταν η λέξη χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό, η ιδέα γίνεται πιο σαφής. Για τους θεολόγους, το Καθατήριο γίνεται ένας συγκεκριμένος χώρος που παίρνει θέση δίπλα στην Κόλαση και τον Παράδεισο, σε μια τριαδική αναπαράσταση της μετά θάνατον ζωής.

Η πολύπλοκη διαδικασία διαμόρφωσης της πίστης στο Καθατήριο είναι προϊόν της εξέλιξης της κοινωνίας στο σύνολό της και ειδικότερα της καθολικής Εκκλησίας. Ο διαχωρισμός του λάθους και της ποινής γίνεται πιο ξεκάθαρος: το λάθος οδηγεί στην Κόλαση, εάν δεν έχει συγχωρηθεί στην εξομολόγηση. Η ποινή μπορεί να εξαγοραστεί με τη λύση των ποινών την οποία παρέχει η Εκκλησία για τα προσκυνήματα, τις αγαθοεργίες και, ακόμη καλύτερα, για τη συμμετοχή σε σταυροφορία. Σε εκείνους που πέθαναν έχοντας εξομολογηθεί όπως αρμόζει αλλά που δεν ολοκλήρωσαν την ποινή μετανοίας που τους επέβαλε ο ιερέας, το Καθατήριο προσφέρει την ευκαιρία να εκτίσουν την ποινή αυτή, με σκοπό την πρόσβαση στην αιώνια ευτυχία. Παράλληλα, με βάση τις παλαιότερες θέσεις του Αυγουστίνου και του Γρηγορίου του Μεγάλου, καθιερώνεται στη διάρκεια του 11ου και του 12ου αιώνα μια διάκριση των αμαρτημάτων, σε θανάσιμα και συγγνωστά, ανάλογα με τη σοβαρότητα των πράξεων, την επίγνωση από τον ίδιο τον αμαρτωλό της σοβαρότητας των πράξεών του, και τη βούλησή του να τις διαπράξει. Το μικρό αμάρτημα συγχωρείται, διότι συνιστά μια μικρή παράβαση

14. Στο Jacques Le Goff, *La Naissance du Purgatoire*, ό.π., σελ. 224.

στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Η ενδιάμεση αυτή κατηγορία αμαρτημάτων πρέπει να συνδεθεί με έναν ενδιάμεσο τόπο ο οποίος θα υποδέχεται τον αμαρτωλό. Αυτή είναι μια από τις κυριότερες συνθήκες της γένεσης της θεωρίας του Καθαρηρίου, που σε γενικές γραμμές θεωρείται τόπος κάθαρσης των μικρότερων αμαρτημάτων, όπως προκύπτει και από τον Πιερ Λε Σαντρ. Θα πρέπει ακόμα να προσθέσουμε και την παραίτηση από την ιδέα μιας επικείμενης, και επιθυμητής, συντέλειας του κόσμου. Όταν ο χριστιανισμός ήταν στραμμένος προς την ένδοξη επιστροφή του Χριστού, ο διαχωρισμός των ανθρώπων σε Καλούς και Κακούς αντιστοιχούσε στην αντίθεση ανάμεσα στην αξιοκατάκριτη ζωή αυτού του κόσμου και την υπόσχεση της ζωής στον Ουρανό. Όσο όμως απομακρύνεται από τον ορίζοντα η ημέρα της Κρίσεως, πρέπει να σκεφτούμε καλύτερα την περίοδο που τη διαχωρίζει από τον θάνατο, εφόσον το διάστημα από τον θάνατο μέχρι την Κρίση φαίνεται να μεγαλώνει. Το Καθαρήριο, ένα ενδιάμεσο χρονικό διάστημα, ανταποκρίνεται στην ανάγκη να βρεθεί η σωτηρία της ψυχής μέσα σε μια ιστορία της σωτηρίας που επιμηκύνεται. Εντάσσεται επίσης σε μια σειρά εξελίξεων που αφορούν την κοσμική κοινωνία, όπως είναι οι πρόοδοι στον χώρο του δικαίου και της χαρτογραφίας, που προβάλλουν αντίστοιχα την ιδέα περί ελαφρυντικών στοιχείων και το ενδιαφέρον για την απεικόνιση του γεωγραφικού χώρου. Είναι, επίσης, πιθανόν να έπαιξε κάποιον ρόλο η σύλληψη της κοινωνίας όπως είχε παρουσιαστεί τον 11ο αιώνα από επισκόπους που είχαν δεσμούς με τη βασιλική εξουσία (ο Ανταλμπερόν του Λαν, ο Γεράρδος του Καμπραί). Σύμφωνα με αυτούς, η κοινωνία χωρίζεται σε ανθρώπους που προσεύχονται (*oratores*), σε αυτούς που πολεμούν (*bellatores*) και σε αυτούς που εργάζονται (*laboratores*): δηλαδή τους κληρικούς, τους ευγενείς και όλους τους άλλους. Οι τρεις τάξεις που διαχωρίζονται κατ' αυτό τον τρόπο υποτίθεται ότι αποτελούν ένα αρμονικό σύνολο, εφόσον κάθε τάξη είναι απαραίτητη για τις άλλες δυο – με τον κλήρο και την τάξη των ευγενών να έχουν την κυριαρχία στο κοινωνικό οικοδόμημα. Αυτό το σχήμα με τις τρεις λειτουργίες που διαμορφώθηκε από τους κρατούντες, δεν επιβάλλεται παρά στα τέλη του 12ου αιώνα, δηλαδή την εποχή που διασαφηνίζεται η έννοια του Καθαρηρίου. Μπορεί να συνέβαλε στον τρόπο αντίληψης της μετά θάνατον ζωής καθώς εφάρμοσε το δικό του τριαδικό πρίσμα ανάγνωσης.

Όπως και να έχει το πράγμα, η ιδέα του Καθαρηρίου, υποστηριζόμενη από τον σχολαστικισμό, πείθει έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό θεολόγων κατά τον 13ο αιώνα. Κερδίζει τους κληρικούς, καθώς τους προμηθεύει με

ένα νέο εργαλείο διαμεσολάβησης και ελέγχου των συνειδήσεων. Τελικά, μετά από έναν αιώνα βραδείας ωρίμανσης, η ιδέα του Καθαρηρίου επιβάλλεται κατά τη Β' Οικουμενική Σύνοδο της Λυών, το 1274 – τουλάχιστον στη Δύση. Η ανατολική Εκκλησία απορρίπτει τη νέα λατινική χωροταξική διαμόρφωση της μετά θάνατον ζωής.¹⁵

Η αύξηση του αριθμού των τόπων λατρείας από τον 11ο έως τον 13ο αιώνα δεν εγείρει τις ίδιες ερμηνευτικές δυσκολίες με το Καθαρήριο. Είναι καρπός μιας δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης την οποία η Εκκλησία συνοδεύει προκειμένου να επεκτείνει και να σταθεροποιήσει τον ενοριακό ιστό υπό τον έλεγχο του επισκόπου. Πολλές εκκλησίες είναι γερά, πέτρινα κτίρια, μονόκλιτες, οχυρωμένες, ελάχιστα διακοσμημένες, με ξύλινη στέγη, και με ελάχιστα έπιπλα, αφού οι πιστοί παρακολουθούν όρθιοι τη λειτουργία. Οι προσπάθειες να αντικατασταθεί η ξύλινη στέγη με έναν απλό πέτρινο τρούλο δημιουργούν έναν νέο αρχιτεκτονικό ρυθμό, που ονομάζεται στη συνέχεια «ρομανικός».¹⁶ Επιβάλλεται σταδιακά, με τις τοπικές παραλλαγές που του δίνουν είτε η βυζαντινή κληρονομιά (στη Βενετία) είτε οι μοζαραβικές παραδόσεις (στην Ιβηρική χερσόνησο). Οι αλλαγές που είναι αισθητές κυρίως στα μεγάλα οικοδομήματα αλλοιώνουν το σχέδιο της βασιλικής που ήταν κληρονομιά της Αρχαιότητας: προστίθενται πλάγια κλίτη δεξιά και αριστερά του κεντρικού κλίτους που διευκολύνουν τις μετακινήσεις κατά τις λιτανείες· ένα εγκάρσιο κλίτος τέμνει το κτίριο δίνοντας στην εκκλησία το σχήμα του σταυρού. Μικρά αφιδωτά παρεκκλήσια που περιέχουν μικρούς βωμούς διακοσμούν την ημικυκλική αφίδα και το εγκάρσιο κλίτος του ναού. Στους μεγάλους ναούς των ενοριών, στους καθεδρικούς και τους ναούς των αββαείων, η επίπλωση και η διακόσμηση έχουν σημαντική θέση. Εμφανίζεται το εκκλησιαστικό όργανο που συνοδεύει την υμνω-

15. Η επεξεργασία της έννοιας του Καθαρηρίου καθώς και η διαφορετική αποδοχή της από τη Δύση και την Ανατολή μάς υπενθυμίζουν ότι το δόγμα δεν περιέχεται ως σπόρος στο κήρυγμα του Ιησού, ή στην πίστη των πρώτων κοινοτήτων, μέχρι να έρθει η ώρα να διατυπωθεί σε κάποια ιστορική στιγμή. Οι αιώνας που περνούν δεν δρουν σαν χημική ουσία πάνω στο φωτογραφικό φιλμ, αποκαλύπτοντας μια πραγματικότητα που υπήρχε ήδη σε λανθάνουσα κατάσταση. Η διεργασία της δογματικής επεξεργασίας είναι πολύ διαφορετική. Ξεκινά από δυναμικές καταστάσεις και συγκροτείται σε κάποια δεδομένη στιγμή ως απάντηση σε ερωτήματα, αμφισβητήσεις και κάθε είδους εσωτερικές ή εξωτερικές προκλήσεις κατά της Εκκλησίας. Πράγμα που σημαίνει ότι το δόγμα είναι, επίσης, προϊόν των ιστορικών εξελίξεων.

16. Η λέξη χρησιμοποιείται από την αρχή του 19ου αιώνα, σε αναλογία με τη ρομανική γλώσσα, ώστε να εισαγάγει μια διάκριση ανάμεσα στις κατασκευαστικές περιόδους του Μεσαίωνα. Πρωτίτερα, όλες οι μεσαιωνικές εκκλησίες ονομάζονταν «γοθτικές».

δία. Οι σταυροί, τα κηροπήγια, τα ιερά δοχεία, τα λειτουργικά στολίδια και τα βιβλία είναι πλέον περισσότερα και πολυτιμότερα. Τα αγάλματα και η διακόσμηση με γλυπτά καταλαμβάνουν περισσότερο χώρο και δίνουν τη δυνατότητα στους καλλιτέχνες να απεικονίζουν τις βιβλικές ή αγιογραφικές αφηγήσεις ώστε να διαπαιδαγωγηθούν οι πιστοί. Ως προς το θέμα αυτό, το τύμπανο της δυτικής θύρας του ναού της μονής του Κονκ (Conques), που είναι αφιερωμένο στην ημέρα της Κρίσεως, δίνει ένα μάθημα το οποίο οφείλουν να στοχαστούν οι προσκυνητές που οδεύουν προς την Κομποστέλλα: στα δεξιά του Χριστού οι εκλεκτοί, γαλήνιοι, γίνονται δεκτοί από τον Αβραάμ κάτω από τις αφίδες της ουράνιας Ιερουσαλήμ, στα αριστερά του, φρικτοί δαίμονες σπρώχνουν τους κολασμένους στο στόμιο της Κόλασης, όπου ο Σατανάς τούς έχει ετοιμάσει μια σειρά βασανιστηρίων. Προσοχή λοιπόν. Περισσότερο από τα αγάλματα, κυριαρχούν τα χρώματα. Στους τοίχους, στις οροφές, στις κολόνες, στα τζάμια, ακόμη και στα αγάλματα, δίνουν φως στα κτίρια και στη θέρμη των πιστών. Με κίνδυνο να αποσπάσουν την προσοχή; Αυτό τουλάχιστον φοβούνται οι σιστερσιανοί, των οποίων τα αββαεία ορθώνονται γυμνά, στο χρώμα της πέτρας, με όλη την αυστηρότητα που αρμόζει στη στοχαστική περισυλλογή.

Καθώς κυλά ο 12ος αιώνας, οι νεόδμητοι καθεδρικοί ναοί δείχνουν σε όλους τους βαπτισμένους πως ο Θεός είναι μεγάλος, πως ο Θεός είναι φως.¹⁷ Χάρη στις τεχνικές προόδους, οι αρχιτέκτονες πετυχαίνουν να υψώσουν τους θόλους, ενώ ταυτόχρονα μειώνουν τα αντερείσματα ώστε να ανοίξουν μεγάλα παράθυρα. Η διασταύρωση των αφίδων μεταφέρει το βάρος της οροφής στις κολόνες και οι σύνθετες κολόνες διαμοιράζουν το βάρος αυτό. Το αντέρεισμα του θόλου συγκρατεί τις πλευρικές εντάσεις του θόλου, απελευθερώνοντας τα πλάγια κλίτη. Οι εκκλησίες γίνονται ένα σύνολο από κολόνες και τόξα, πιο ψηλές και πιο ελαφριές, όπου η λιθοδομία υποχωρεί μπροστά στο βιτρό. Με συνεχώς μεγαλύτερη τόλμη, η γοτθική¹⁸ εκκλησία

17. Για να επαναλάβουμε την έκφραση που επιγράφει ένα από τα κεφάλαια του περίφημου *Temps des cathédrales* του Georges Duby που κυκλοφόρησε το 1976 (μετά από μια πρώτη έκδοση σε τρεις εικονογραφημένους τόμους το 1966-1967). Επανεξετάζοντας τη μεσαιωνική τέχνη, ο Georges Duby αποκαλύπτει τις πνευματικές, κοινωνικές και ιδεολογικές πλευρές της. Το βιβλίο του γνώρισε μεγάλη επιτυχία στο ευρύ κοινό χάρη στο ταλέντο του να ζωντανεύει τα γεγονότα και την ελευθερία του ύφους του.

18. Η λέξη είναι μεταγενέστερη. Οι Ιταλοί ανθρωπιστές τη χρησιμοποίησαν κατά την Αναγέννηση για να δυσφημίσουν τα κτίσματα του Μεσαίωνα, τα οποία ήταν κατ' αυτούς τόσο βάρβαρα όσο ήταν και οι Γότθοι. Κατά μια πιο στενή έννοια και χωρίς αρνητική χροιά, ο όρος αναφέρεται σήμερα στα κτίσματα στα οποία χρησιμοποιήθηκαν οι νέες τεχνικές του 12ου αιώνα.

υψώνεται προς τον ουρανό και ανοίγεται στο θείο φως. Ο ναός του αββαείου του αγίου Διονυσίου, που ο αββάς Σουζέρ αρχίζει να οικοδομεί το 1136 είναι το ολοκληρωμένο πρότυπο ενός αρχιτεκτονικού ρυθμού που κατακτά τη γύρω από το Παρίσι περιοχή, τη βόρεια Γαλλία και τελικά ένα μεγάλο μέρος της Δύσης στη διάρκεια του 13ου αιώνα. Όταν συγκεντρώνονται αρκετά χρήματα, τα εργοτάξια προχωρούν γρήγορα. Στην πόλη Σαρτρ, ο καθεδρικός ναός ανεγείρεται σε είκοσι πέντε χρόνια μετά την πυρκαγιά του 1194, και επιτυγχάνει σε μεγάλο βαθμό αρχιτεκτονική και διακοσμητική ομοιομορφία παρά την πλούσια διακόσμηση: περίπου εννέα χιλιάδες μορφές ανάγλυφες ή ζωγραφισμένες στα βιτρό έχουν τοποθετηθεί από τους καλλιτέχνες για να θυμίζουν σε όλους την ιστορία της σωτηρίας! Στο Σόλσμπερι, ο καθεδρικός ναός έχει επίσης μεγάλη ομοιογένεια που διευκολύνθηκε από τη σχετικά γρήγορη ανέγερσή του, από το 1220 έως το 1258, με εξαίρεση τον πύργο και την κορυφή του κωδωνοστασίου. Συχνά η έλλειψη οικονομικών πόρων καθυστερεί τα έργα ή συνεπάγεται την πρόσκαιρη διακοπή τους, όπως στη Ρενς όπου το κύριο μέρος του ναού ανεγείρεται από το 1211 έως το 1285. Στην Κολωνία, η μεγάλη κοσμοσυρροή των προσκυνητών στον τάφο των τριών Μάγων δίνει ώθηση για την κατασκευή ενός νέου καθεδρικού ναού, από το 1248. Αυτό το οικοδόμημα, που είναι ο πρώτος γοτθικός καθεδρικός ναός της Ρηνανίας, δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί στο τέλος του 13ου αιώνα.

Η συνάρθρωση πίστης και Λόγου

Το καλύτερο που δημιουργεί η αρχιτεκτονική το προσφέρει στον Θεό, το καλύτερο που διαθέτει ο στοχασμός ανήκει κι αυτό στον Θεό. Στα μέσα του 11ου αιώνα, η Εκκλησία ταυτίζεται ακόμα με τον πολιτισμό. Το μεσαιωνικό λεξιλόγιο είναι διαφωτιστικό όταν δίνει στη λέξη «κληρικός» τη διπλή σημασία του ανθρώπου τόσο της Εκκλησίας όσο και των γραμμάτων. Αυτή η ταύτιση που παραπέμπει στην έννοια του μονοπωλίου αρχίζει να γίνεται λιγότερο προφανής τον 11ο αιώνα.

Ενώ οι περισσότεροι θεολόγοι συνεχίζουν να στηρίζονται στην αυθεντία των Γραφών και των Πατέρων και περιορίζονται στον σχολιασμό των δικών τους γραπτών, μερικά μεγάλα πνεύματα ανανεώνουν τη συζήτηση εφαρμόζοντας τη διαλεκτική, δηλαδή τη λογική του Αριστοτέλη, στο περιεχόμενο της Θείας Αποκάλυψης. Ανάμεσα στους πρώτους νεωτεριστές διακρίνονται

δύο βενεδικτίνοι μοναχοί με παρόμοια γεωγραφική διαδρομή: ο Λαφράνκ (1005-1089), που γεννήθηκε στην Παβία, έγινε ηγούμενος του νορμανδικού μοναστηριού του Μπεκ που ιδρύθηκε από τον Ελουέν, και τέλος αρχιεπίσκοπος του Καντέρμπουρου με απόφαση του Γουλιέλμου του Κατακτητή, και κυρίως ο Άνσελμος (1033-1109), που γεννήθηκε κοντά στην Αόστη, έγινε και αυτός ηγούμενος στο Μπεκ και στη συνέχεια αρχιεπίσκοπος του Καντέρμπουρου.

Το κληροδότημα του Ανσέλμου στην ιστορία του λατινικού χριστιανισμού και στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας είναι σημαντικό, διότι ο αββάς του Μπεκ έδωσε μια νέα απάντηση (και διαρκή, αν σκεφτούμε τον Καρτέσιο) στο μεγάλο ερώτημα του Μεσαίωνα: «Μέχρι πού μπορεί να υψωθεί η κατανόηση της πίστης (intellectus fidei);» Το 1070 περίπου, συγγράφει τα δύο έργα με τα οποία έχει την πρόθεση να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού. Στο *Μονολόγιον* αρχικά, απαντά στο αίτημα κάποιων μοναχών του αββαείου του, οι οποίοι του ζητούσαν να συγγράψει μια πραγματεία περί Θεού που να μη βασίζεται στην αυθεντία των Γραφών και των Πατέρων, αλλά μόνο στον Λόγο (αυτό το συλλογικό αίτημα θυμίζει πως όσο πρωτότυπη και αν είναι μια σκέψη, δεν παύει να είναι επίσης προϊόν μιας εποχής). Ο Άνσελμος δηλώνει αρχικά πως η πίστη και ο Λόγος πρέπει να συγκλίνουν ώστε να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε καλύτερα τη Θεία Αποκάλυψη. Το να στηριζόμαστε μόνο στον Λόγο είναι υπεροπτικό, αλλά το να μην επιζητούμε καν να κατανοήσουμε είναι απερίσκεπτο. Πρώτη είναι η πίστη, αλλά αν ο Λόγος έρχεται δεύτερος δεν σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητος, διότι είναι ικανός να αντιλαμβάνεται την αλήθεια – εξάλλου οι Πατέρες δεν έχουν πει τα πάντα. Στη συνέχεια, έχοντας εμπιστοσύνη στο εργαλείο αυτό, ο συγγραφέας του *Μονολογίου* χτίζει έναν συλλογισμό ξεκινώντας από τις πραγματικότητες αυτού του κόσμου για να φτάσει στην υπέρτατη αρχή τους, που δεν είναι άλλη από τον Θεό. Αυτή όμως η επαγωγική ανάλυση πάσχει, σύμφωνα με τον ίδιο, από το γεγονός ότι ορίζει τον Θεό κατά τρόπο έμμεσο. Για τον Άνσελμο χρειάζεται μια απόδειξη αντάξια του αντικειμένου της. Για τον λόγο αυτό, λίγο αργότερα, συντάσσει το *Προσλόγιον*. Σε αυτό, ο αββάς της μονής του Μπεκ εκθέτει μια ανάλυση του ίδιου του θείου Όντος που καταλήγει στο περίφημο οντολογικό επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο η ιδέα του Θεού συμπεριλαμβάνει την ύπαρξή του. Ακόμα και όταν εισέρχεται στα ιδιαίτερα εδάφη των χριστιανικών δογμάτων, ο Άνσελμος χρησιμοποιεί και πάλι τη διαλεκτική μέθοδο. Αναλαμβάνει το ρίσκο να αποδείξει την τριαδική δομή του Θεού και την απόλυτη αναγκαιότητα της Ενσάρκωσης. Βέβαια,

πάνω από όλα, παραμένει ένας ένθερμος πιστός. Δεν περιορίζει το διάβημά του σε μια απλή αναζήτηση της αλήθειας, αλλά συνδυάζει πρόθυμα τον στοχασμό και την προσευχή: «Κύριε, γράφει, κάνε με να εισχωρήσω μέσα από την αγάπη σε αυτά που χαίρομαι με τη γνώση».

Ο αντιπρόσωπος της επόμενης γενιάς διανοουμένων που είχε τη μεγαλύτερη επιρροή είναι ο Πέτρος Αβελάρδος (1079-1142). Προικισμένος μαθητής και ανεξάρτητο πνεύμα, ακόμη και αναιδής, καβγαδίζει με τους δασκάλους του Γκιγιόμ του Σαμπό και Άνσελμο του Λαν. Αυτό δεν επηρεάζει καθόλου τους μαθητές που συρρέουν προς αυτόν, μερικές φορές από πολύ μακριά. Ακούν αυτό τον διαλεκτικό φιλόσοφο να εφαρμόζει συστηματικά τη μέθοδο της κριτικής αντιπαράθεσης των αντιφάσεων που περιέχονται στις Γραφές και στα κείμενα των Πατέρων. Ο δάσκαλός τους ξεπερνά τις αποκλίσεις των κειμένων και προτείνει μια καλύτερη κατανόηση των δυσκολιών που συναντώνται. Κατ' αυτόν, δεν σημαίνει ότι υποτιμούμε τους Πατέρες όταν παρατηρούμε ότι αυτοί αντιφάσκουν, αντιθέτως. Πρέπει να αναλογισθούμε την έννοια των λέξεων, τα λάθη αντιγραφής, την αυθεντικότητα των κειμένων, την πρόθεση των συγγραφέων, την ιεραρχία των αυθεντιών κ.λπ., ώστε να προοδεύσουμε στην κατανόηση της χριστιανικής διδασκαλίας στην οποία ο ίδιος προσχωρεί ανεπιφύλακτα. Πίσω από τις εμφανείς αποκλίσεις υπάρχει μια κρυφή συμφωνία την οποία οφείλουμε να ανακαλύψουμε, ώστε να πιστέψουμε πιο σωστά. Όμως αυτός ο νεωτεριστής ενοχλεί. Δεν σέβεται την προσφυγή στην αυθεντία ούτε τις ακαδημαϊκές αρχές και θέλει να στηριχθεί στον Λόγο για να κατακτήσει τη Θεία Αποκάλυψη. Οι έρευνές του κρίνονται ύποπτες, όπως δείχνει η καταδίκη να καεί στην πυρά η *Εισαγωγή στη θεολογία* από μια Σύνοδο που συνεκλήθη στην πόλη Σουασόν, το 1121, υπό την προεδρία ενός λεγάτου του ποντίφικα. Επιπλέον, σε ηλικία σχεδόν σαράντα χρόνων γίνεται εραστής της μαθήτριάς του Ελοΐζας, της νεαρής ανιψιάς του Φουλμπέρ, Κανονικού της Παναγίας των Παρισίων. Μια τραγική ιστορία που τελειώνει για εκείνη, που κρυφά είχε γίνει γυναίκα του, με την αναγκαστική αναχώρησή της για το μοναστήρι του Αρζαντέιγ, και για εκείνον που την είχε αποπλανήσει, με ευνουχισμό. Ταπεινωμένος και υποφέροντας, ο θεολόγος βρίσκει καταφύγιο στο αββαείο του Αγίου Διονυσίου. Σύντομα, μετά από αίτημα των μαθητών του, αποφασίζει να ξαναρχίσει τη διδασκαλία του. Τα έργα του συνεχίζουν να προκαλούν αντιδράσεις και μάλιστα, την πιο φοβερή από όλες, εκείνη του Βερνάρδου του Κλαιρβώ, που βρίσκεται στο απόγειο της επιρροής του. Ο σιστερσιανός μοναχός αποδοκιμάζει την υποβάθμιση της πίστης, που τίθεται πλέον

στην ίδια σειρά με τις κοινές αλήθειες και υποβάλλεται σε μια αξίωση ορθολογικότητας που την απειλεί. Ο Βερνάρδος, δίχως να θέλει να υποβαθμίσει τη χρήση του Λόγου καθεαυτήν –όπως είχε κάνει ο ιταλός μοναχός Πέτρος Δαμιανός (1007-1072)– θέτει την πίστη πάνω από όλα. Υπενθυμίζει ότι ο Χριστός δεν επέλεξε τους Αποστόλους του ανάμεσα σε φιλοσόφους παθιασμένους με τη λόγια κουλτούρα και παραμένει πιστός στη μοναστική εξηγητική μέθοδο. Επιδιώκει προπάντων να βρει την αλληγορική σημασία της Γραφής. Προς στιγμήν, ο Βερνάρδος είναι νικητής. Επιτυγχάνει από τη Σύνοδο του Σανς του 1140 μια νέα καταδίκη. Ο Αβελάρδος αποφασίζει να πάει στη Ρώμη για να υπερασπίσει τον εαυτό του. Καθ' οδόν, σταματά στο Κλυνύ όπου κοντά στον ηγούμενο Πέτρο τον Σεβάσμιο περνά μερικούς μήνες γαλήνης και εργασίας – λίγο αργότερα θα πεθάνει στο μετόχι του Αγίου Μαρκέλλου.

Η ήττα του 1140 είναι προσωρινή. Την ίδια εποχή, στην Μπολόνια, ο καμαλδολινός μοναχός Γρατιανός συντάσσει, στηριζόμενος σε πάρα πολλά κείμενα διαφορετικής προέλευσης (συνοδικούς κανόνες, θεσπίσματα...) μια πραγματεία που ονομάστηκε *Διάταγμα ή Συμφωνία των αντικρουομένων κανόνων*, τίτλος που υποδηλώνει ότι οφείλει πολλά στη μέθοδο του Αβελάρδου. Ο κλάδος της νομικής, ο οποίος αναπτυσσόταν λόγω της αντιπαλότητας μεταξύ των παπών και των γερμανών αυτοκρατόρων, δυσκολευόταν να συγχροτηθεί εξαιτίας της ύπαρξης διαφορετικών πηγών, οι οποίες ενίοτε ήταν αντιφατικές. Ο Γρατιανός κάνει ένα ποιοτικό άλμα με το *Διάταγμα* του, το οποίο θεμελιώνει το Κανονικό δίκαιο ως επιστημονικό κλάδο μέσω μιας εναρμόνισης των αυθεντιών. Μια δεκαετία αργότερα, περί το 1150, ένας μαθητής του Αβελάρδου, ο Πέτρος ο Λομβαρδός, συντάσσει μια ορθολογική έκθεση της χριστιανικής διδασκαλίας με τον τίτλο *Γνωμών βιβλία τέσσερα*. Η πραγματεία του οφείλει αρκετές ιδέες στον Αβελάρδο και επωφελείται από τη νέα ισορροπία ανάμεσα στην πίστη και τον Λόγο, θέμα στο οποίο συνεισέφερε ο τελευταίος. Οι *Γνώμες* του Πέτρου του Λομβαρδού και το *Διάταγμα* του Γρατιανού επιβάλλονται ταχύτατα ως δύο έργα αναφοράς, δίνοντας τη νίκη στις νέες μεθόδους ορθολογικής εξέτασης της γνώσης και της Θείας Αποκάλυψης. Η θεολογία διαχωρίζεται από την πνευματικότητα, γίνεται σχολαστική. Με τον όρο αυτό πρέπει να εννοήσουμε τη νέα μέθοδο σκέψης και διδασκαλίας που χρησιμοποιεί συστηματικά τη διαλεκτική και εξέρχεται ενισχυμένη από τον 12ο αιώνα. Η κατεξοχήν παιδαγωγική πράξη ήταν η ανάγνωση των ιερών κειμένων και των σχολίων που προέρχονταν από αναγνωρισμένες αυθεντίες. Στο εξής, οι δάσκαλοι αναπτύσσουν ολοένα και περισσότερο τη δική τους κριτική σκέψη, συζητώντας επάνω στα κεί-

μενα. Τα σχόλια δεν είναι πλέον περιστασιακές διακοπές του ουσιώδους, δηλαδή της ανάγνωσης του κειμένου, αλλά αποτελούν ένα σύνολο, συνεχές και ταξινομημένο σύμφωνα με ένα λογικό πλάνο. Τα «ερωτήματα» που εγείρονται εξαιτίας δύσκολων ερμηνευτικών ζητημάτων προκαλούν δημόσιες «αντιπαραθέσεις» και ο δάσκαλος προβαίνει τελικά στη σύνθεσή τους. Ο δρόμος είναι ελεύθερος για τη σύνταξη *Επιτομών* (Summae) που αναλύουν τα δόγματα και αντικρούουν τις ενστάσεις μέσω της λογικής.

Η προοδευτική αντικατάσταση της παραδοσιακής μοναστικής εξηγητικής από τη σχολαστική μέθοδο συνοδεύεται από μια μετατόπιση των εστιών του πολιτισμού. Στη διάρκεια των πρώτων αιώνων του Μεσαίωνα, οι μοναστηριακές σχολές ήταν καταφύγια της γνώσης, ενώ οι αστικές σχολές, με ελάχιστες εξαιρέσεις, παρέμεναν λιγότερο ανεπτυγμένες. Από τον 11ο και 12ο αιώνα, η κατάσταση αντιστρέφεται. Από τη μια πλευρά, οι μοναχοί παίρνουν περισσότερες αποστάσεις από τον κόσμο και φιλοξενούν μόνο εκείνους τους μαθητές που προορίζονται να γίνουν μοναχοί· από την άλλη πλευρά, αυξάνεται η ζήτηση για μάθηση στις ανώτερες τάξεις λόγω της γενικότερης ανάπτυξης της Δύσης. Τελικά, οι πόλεις θα πάρουν τη σκυτάλη μέσω των Κανονικών κληρικών ή των μορφωμένων κοσμικών. Καθεδρικές σχολές, υπό τη διεύθυνση ενός Κανονικού ιερέα, που ονομάζεται «σχολάρχης», προσφέρουν μια ολοένα και πιο εξειδικευμένη και ποικιλόμορφη εκπαίδευση σε νέους που προορίζονται είτε να γίνουν ιερείς είτε να παραμείνουν λαϊκοί. Αυτές οι σχολές γίνονται ο κύριος τόπος διαμόρφωσης της κουλτούρας, στο Παρίσι, τη Λιέγη, τη Μαγεντία, την Κολωνία, τους Τρεβήρους ή τη Ραβέννα και υποδέχονται τα καλύτερα πνεύματα. Έτσι, κατά τον 12ο αιώνα, οι δάσκαλοι της σχολής της Σαρτρ προτείνουν στους μαθητές τους φιλοσοφικές σκέψεις που αρχίζουν να «απομυθοποιούν» τη Φύση. Την παρουσιάζουν ως ένα κατανοητό σύνολο, οργανωμένο με τους δικούς του κανόνες, έτσι ώστε να αποδυναμώνεται το μέρος που αναλογεί στις θείκες επεμβάσεις και τα θαύματα. Μπροστά σε αυτή τη βελτίωση των αστικών σχολών, οι μοναστηριακές σχολές μοιάζουν με τον φτωχό συγγενή τους. Παρόλο που κάποια κέντρα, όπως το αββαείο του Μπεκ ή το μοναστήρι του Μόντε Κασίνο, συνεχίζουν να ακτινοβολούν, τα περισσότερα δεν έχουν πλέον το παλαιό τους κύρος, όπως το Μπόμπιο, η Φούλδα ή το Σαιν-Γκαλ. Αυτή η πολιτιστική νωθρότητα έρχεται σε ακόμη μεγαλύτερη αντίθεση με την ταχεία ανάπτυξη των νέων κέντρων της γνώσης, τα πανεπιστήμια, που αναδεικνύονται στη διάρκεια του 13ου αιώνα.

Θεωρώντας ενοχλητική την υποταγή τους στην εξουσία του τοπικού επι-

σκόπου, οι δάσκαλοι και οι μαθητές των σχολών θέλουν να υπερασπίσουν τα κοινά τους συμφέροντα, και για τον λόγο αυτό επιτυγχάνουν τη συσσωμάτωσή τους σε πανεπιστήμια, δηλαδή σε συντεχνίες που διαθέτουν ευρεία νομική και θρησκευτική αυτονομία. Αν και δεν υπάγονται σε κάποιο μοναστήρι ή σε κάποιον καθεδρικό ναό, τα πανεπιστήμια παραμένουν θεσμοί με θρησκευτικό χαρακτήρα, τα μέλη των οποίων είναι κουρεμένα όπως οι μοναχοί και όπου το μάθημα της θεολογίας κατέχει ηγεμονική θέση. Τα πανεπιστήμια του Παρισιού και της Μπολόνια που ιδρύθηκαν το 1215 και το 1219 αντίστοιχα, αποτελούν τα πρώτα θαυμάσια δείγματα ενός συνόλου ανάλογων ιδρυμάτων που δημιουργούνται και εξαπλώνονται στο μεγαλύτερο μέρος της Δύσης. Αναφερόμαστε στην ιταλική χερσόνησο (Ρέτζιο, Ρώμη, Πάντοβα) την Ιβηρική χερσόνησο όσο προχωρά η ανάκτησή της (Κοΐμπρα, Βαλένθια, Σαλαμάνκα) αλλά και τη Γαλλία (Τουλούζη, Μονπελιέ) και την Αγγλία (Οξφόρδη, Κέμπριτζ). Πολλά από τα πανεπιστήμια αυτά ιδρύονται με τη συνδρομή της παποσύνης. Αυτή εκδήλωσε σαφώς στη Γ' Σύνοδο του Λατερανού, το 1179, την επιθυμία της να διαδοθούν ευρύτερα οι γνώσεις ώστε να διαθέτει μια ελίτ κληρικών καλύτερα εκπαιδευμένων. Εξάλλου, στην κορυφή της Εκκλησίας, η Κούρια πλαισιώνεται στη διάρκεια του 13ου αιώνα από πτυχιούχους θεολόγους και νομομαθείς, πράγμα που μαρτυρεί το ενδιαφέρον προς την πανεπιστημιακή μόρφωση. Ο κλήρος, έχοντας αρτιότερη μόρφωση, είναι καλύτερα εξοπλισμένος για να αντικρούσει τις αιρέσεις. Αυτή η μέριμνα έδωσε μια ισχυρή ενθάρρυνση για την ίδρυση του πανεπιστημίου της Τουλούζης, το 1229. Στη συνέχεια θα παραχωρηθούν μεγάλα προνόμια στο πανεπιστήμιο αυτό, ώστε να προσελκύσει καθηγητές και φοιτητές για να λάβει νέα ώθηση ένας θεσμός ο οποίος, μέσα στη συγκυρία της αίρεσης των Καθαρών, δυσκολευόταν να αναπτυχθεί. Όσο για το πανεπιστήμιο του Παρισιού, η διεθνής του φήμη και η υποστήριξη που του παρέχουν οι πάπες, του δίνουν έναν ρόλο επιδιδαιτητή της λατινικής χριστιανοσύνης στο επίπεδο της χριστιανικής διδασκαλίας. Αν η παποσύνη δραστηριοποιείται στον χώρο των πανεπιστημίων, αυτό γίνεται για να πλαισιωθεί η πνευματική εργασία από ένα πρόγραμμα σπουδών, από προσωπικό και από δομές που να υπόκεινται σε κοινούς κανόνες.

Στο τέλος του 12ου αιώνα, οι δάσκαλοι και οι φοιτητές των πανεπιστημίων ανακαλύπτουν διάφορα έργα αραβόφωνων φιλοσόφων, όπως του Αβερρόη και του Αβικέννα, καθώς και έργα του Αριστοτέλη, μεταφρασμένα από τα αραβικά, τα οποία παρέμεναν άγνωστα στη λατινική χριστιανοσύνη η οποία γνώριζε μόνο ένα μέρος της Λογικής και μερικές σύντομες πραγ-

ματείες. Ο Αριστοτέλης, δάσκαλος του ορθού λόγου μέχρι τότε, γίνεται ο φιλόσοφος της φύσης, μέσω του οποίου αναβαθμίζεται ουσιαστικά η θέση του αισθητού κόσμου. Η αισθητή πραγματικότητα, που ήταν στη χριστιανική σκέψη υποβαθμισμένη σε σχέση με τον πνευματικό κόσμο, ξαφνικά εξυψώνεται από τον αριστοτελισμό. Ενώ παλαιότερα είχε όψη απατηλή και συγκεχυμένη, αναβαθμίζεται σε αντικείμενο το οποίο μελετά η επιστήμη. Η φυσική, η ψυχολογία, η πολιτική και η ηθική παύουν να θεωρούνται υποδεέστεροι τομείς και να περιφρονούνται, και θα αποτελέσουν πλέον πεδία συνεκτικά και κατανοήσιμα. Η σκέψη του Αριστοτέλη παρέχει ένα εργαλείο που γεμίζει με ενθουσιασμό τους ολοένα και περισσότερους ανθρώπους που επιθυμούν να ανεξαρτητοποιήσουν τη γνώση από τη θεολογία. Όσο για τους άλλους, οι οποίοι είναι προσκολλημένοι στη διδασκαλία του Αυγουστίνου που δίνει περισσότερη έμφαση στην πίστη παρά στον Λόγο, στην καρδιά παρά στην αλαζονεία της συλλογιστικής, αρχίζουν να ανησυχούν από την εισβολή ενός συστήματος που δεν έχει αναφορές στον χριστιανισμό και το οποίο καθιστά απόλυτες τις δραστηριότητες του ανθρώπινου πνεύματος. Ο πνευματικός τους κόσμος αποσταθεροποιείται. Στην αρχή, η εχθρότητά τους αποδεικνύεται ισχυρή. Εκδηλώνεται μάλιστα με την απαγόρευση της διδασκαλίας των μεταφυσικών και επιστημονικών έργων του Σταγειρίτη, σύμφωνα με το καταστατικό του 1215 του πανεπιστημίου του Παρισιού. Αργότερα όμως, η σύγκρουση με τον αριστοτελισμό απορροφάται από τους δομινικανούς Αλβέρτο τον Μεγάλο (περί το 1205-1280) και, προπάντων, από τον μαθητή του, Θωμά τον Ακινάτη.

Γόνος μεγάλης οικογένειας ευγενών της νότιας Ιταλίας, ο νεαρός Θωμάς έρχεται σε επαφή με τη σκέψη του Αριστοτέλη στο πανεπιστήμιο της Νάπολης, όπου σπουδάζει φιλοσοφία. Συναντά επίσης και δομινικανούς που τον γοητεύουν και αποφασίζει να τους ακολουθήσει το 1244. Σε ηλικία τριάντα ετών πηγαίνει στο Παρίσι για να προετοιμαστεί για την είσοδό του στο τάγμα και να μελετήσει τη θεολογία. Αρχίζει έτσι να ζει σαν ταξιδιώτης πηγαίνοντας στην Κολωνία, στη Ρώμη, στο Παρίσι όπου ξανάρχεται για να διδάξει αρχικά ως τελειόφοιτος και μετά ως διδάσκαλος της θεολογίας από το 1252 έως το 1259 και, κατόπιν, από το 1269 έως το 1272. Πάνω απ' όλα, ο Θωμάς ο Ακινάτης είναι ένας διανοούμενος εξοικειωμένος με την τέχνη της ρητορικής αντιπαράθεσης (disputatio). Ασκεί το ταλέντο του στον ανανεωμένο κόσμο της εκπαίδευσης, έτσι όπως εξελίσσεται τότε, ιδιαίτερα στις πλαγιές του λόφου Σαιντ-Ζενεβιέβ στο Παρίσι και συγγράφει έναν εντυπωσιακό αριθμό έργων. Μερικά από αυτά είναι περιστασιακές πραγματείες

συμβουλευτικού χαρακτήρα που απευθύνονται λόγω της αυξανόμενης φήμης του συγγραφέα τους στον ποντίφικα ή σε ηγεμόνες. Δύο άλλα έργα του αποτελούν μνημεία: η *Επιτομή κατά των Εθνικών* (*Summa contra gentiles*) που έγραψε από το 1259 έως το 1264 και κυρίως η *Θεολογική Επιτομή* (*Summa theologiae*) που συνέθεσε από το 1266 έως το 1273. Βεβαίως, ο Θωμάς ο Ακινάτης έχει τη βοήθεια γραμματέων που αντιγράφουν γι' αυτόν ή συντάσσουν αυτά που υπαγορεύει, παραμένει εντούτοις ένα πνεύμα εξαιρετικό και είναι προικισμένος με μια ασυνήθιστη εργατικότητα. Κατέχει όλη τη γνώση της εποχής του και παράγει σε ένα τέταρτο του αιώνα ένα κολοσσιαίο έργο (η πλήρης έκδοση περιλαμβάνει πενήντα τόμους).

Σχετικά με τη φιλοσοφία του Σταγειρίτη, η θέση του Ακινάτη ακολουθεί μια μέση οδό ανάμεσα στη νεοπλατωνική σκέψη του Αυγουστίνου και στον ολοκληρωτικό αριστοτελισμό. Ο Ακινάτης προτείνει μια σύνθεση χριστιανικού δόγματος και αριστοτελισμού που είναι ταυτόχρονα φιλοσοφία και θεολογία, με τη δεύτερη ωστόσο να έχει την τελευταία λέξη. Επιμένει στον δρόμο της αυστηρής επιστήμης που είναι δυνατή, και μάλιστα απαραίτητη, για να κατανοήσουμε καλύτερα το θείο σχέδιο για τον Άνθρωπο και τον κόσμο. Δημιουργημένη από τον Θεό, η αισθητή πραγματικότητα προσφέρεται στην ευφύια του Ανθρώπου για να βρει ο τελευταίος εκεί, με την βοήθεια της Θείας Χάρης, την οδό της σωτηρίας του. Αυτή όμως η νέα θεολογία, αριστούργημα της σχολαστικής μεθόδου, συναντά ισχυρή αντίσταση μέσα στην Εκκλησία, όπως δείχνει το σθένος των αμφισβητήσεων για τη σημασία και την αξία της αριστοτέλειας σκέψης στο τέλος του 13ου αιώνα. Ο εμπνευστής της εντούτοις χαίρει μεγάλης εκτίμησης όπως μαρτυρεί το ουσιαστικό «θωμισμός» που συνδέθηκε αργότερα με τη σκέψη του. Ούτε καρδινάλιος, ούτε επίσκοπος, ούτε καν γενικός ηγούμενος των δομινικανών, ο Θωμάς ο Ακινάτης δεν θα κάνει καριέρα στον εκκλησιαστικό θεσμό, αλλά θα αφήσει ένα ασύγκριτο αποτύπωμα στη χριστιανική θεολογία και θα της δώσει τη δυνατότητα να συναρθρώσει την πίστη και τον λόγο, αποφεύγοντας έτσι την πνευματική ρήξη που απειλούσε τη λατινική χριστιανοσύνη. Όμως το μονοπώλιο της Εκκλησίας επάνω στον λόγιο πολιτισμό σταδιακά χάνεται στο τέλος του 13ου αιώνα. Η ιπποτική λογοτεχνία, οι έμμετροι μύθοι και η θεατρική κωμωδία αναπτύσσονται στο περιθώριο της χριστιανικής εμπειρίας και της επιρροής του κλήρου. Ακόμη και η αποκλειστική θέση που κατείχε ο κλήρος ως θρησκευτικός και πολιτιστικός μεσολαβητής αρχίζει να ανατρέπεται από τους λαϊκούς.

Παρά τις εσωτερικές συγκρούσεις και παρά την ύπαρξη ορισμένων προδρόμων ενός νέου πολιτιστικού σχήματος, η *respublica christiana* γίνεται αντιληπτή από τα μέλη της ως ένα αρμονικό σύνολο που υπόκειται σε μια θεόσταλη τάξη. Το κοινωνικό οικοδόμημα είναι γερό, όπως ένας καθεδρικός ναός, ισορροπημένο και στραμμένο προς τον Θεό, σε αναζήτηση της τελειότητας. Στην κορυφή του κοινωνικού κορμού, που έχει ευρύτατα εκχριστιανιστεί, βρίσκονται εκείνοι που προσεύχονται, κατόπιν έρχονται εκείνοι που μάχονται και, τέλος, εκείνοι που εργάζονται. Στο εσωτερικό των κρατών ισχύει το ιδεώδες της στενής συνεργασίας της πολιτικής και της εκκλησιαστικής εξουσίας που δίνει τη δυνατότητα σε μια ανανεωμένη Εκκλησία να αγκαλιάζει το σύνολο του πληθυσμού της Δύσης. Αυτή, που στις αρχές του 11ου αιώνα ήταν ακόμη μια σχετικά χαλαρή ομοσπονδία τοπικών Εκκλησιών, έχει μετατραπεί στο τέλος του 13ου αιώνα σε έναν συγκεντρωτικό οργανισμό στα χέρια μιας αυταρχικής παποσύνης, η οποία επεμβαίνει άμεσα στον διορισμό πολλών επισκόπων και η οποία μπορεί να στηρίζεται στους απεσταλμένους της όπως και στα νέα θρησκευτικά τάγματα για να επιβάλλεται. Η συλλογή πληροφοριών και η ανάπτυξη κατασταλτικών μηχανισμών εναντίον όσων αποκλίνουν υποβοηθούνται από τους κοσμικούς άρχοντες. Όμως, στόχος της επίγειας ζωής δεν είναι να αρχίσουμε να οικοδομούμε εδώ και τώρα τη Βασιλεία του Θεού; Η *respublica christiana* που εδραιώνεται επιφυλάσσει μια ελάχιστη ζηλευτή θέση για τους μη-χριστιανούς και δεν προσφέρει καμία θέση σε εκείνους που απαρνούνται τις υποσχέσεις του βαπτίσματός τους. Ανεκτικότητα μπορεί περιστασιακά να επιδεικνύεται, αλλά δεν θα αποτελέσει αξία. Σε αυτή τη λατινική χριστιανοσύνη, τη χωρισμένη από την Ανατολή, η οποία μάχεται κατά των Απίστων και ταλαιπωρείται από τις αιρέσεις, η συνείδηση της ενότητας και ο ρωμαϊκός συγκεντρωτισμός γεννούν μια εντονότερη δίψα για ομοιογένεια.